

P 23301

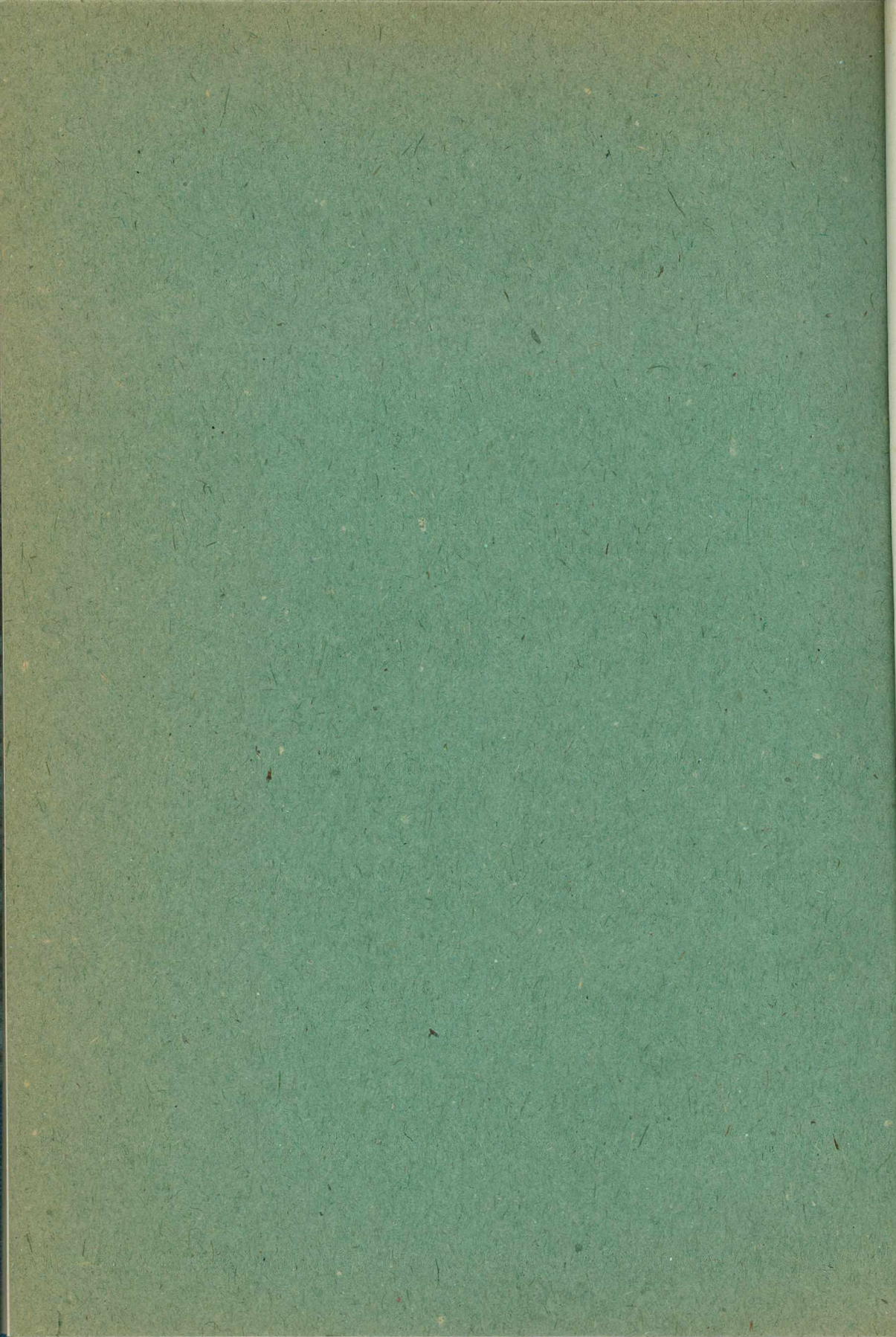
1993-03-02

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

14

BUDAPEST 1992

P 86817/93

P 23301

**NÉVTANI
ÉRTESÍTŐ**

14

**BUDAPEST
1992**

N É V T A N I É R T E S Í T Ő

A Névkutató Munkaközösség időszakos kiadványa

Szerkeszti: Hegedűs Attila

14. szám

ISSN 0139-2190

Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport
N é v k u t a t ó M u n k a k ö z ö s s é g e

Készült az ELTE Soksorozítóüzemében
300 példányban

Felelős kiadó: Dr. Fodor Sándor

Felelős vezető: Arató Tamás

ELTE 92307

T A R T A L O M

ÖRÖKSÉG

Paizs Dezső: Anyaggyűjtés a Janus-tanulmányhoz (közzéteszi: Hegedűs Attila)	5
Mikesy Sándor: Ismeretlen keresztnevek (közzéteszi: Mikesy Gábor)	11

TANULMÁNYOK, CIKKEK, ADATOK

Benkő Loránd: Mióta lehetnek <i>Fehérvár</i> helyneveink?	16
Földi Ervin: Az ENSZ földrajzinév-egységesítési tevékenysége	21
Ördög Ferenc: A Magyar Korona országainak (Magyarország, Horvát-Szlavónország, Fiume és kerülete) templom- és kápolnatitulusai 1900–1920	36
Hajdú Mihály: XVII. századi lóneveinkhez	45
Gerstner Károly: Négy helynévmagyarázat	51
Lévai Béla : Kisbágya, Bágya, Bagno	53
Hegedűs Attila: Mulató-hegy	54
Iván László: Névhasználati szokások Kecelen 1734-től az 1940-es évekig	57
Martos Gizella: Ragadványnevek Mezőkövesden (XVI–XX. század)	59
Lévai Béla: Gyermekkori név – felnőttkori név (Névadási szokások Kelet-Afrikában)	68
K. Szoboszlav Ágnes: Realitás és fikció az irodalmi (írói) névadásban	69
Laczkó Krisztina: Emlékek és élmények szerepe a keresztnevválasztásokban	75
Márton Mátyás: A magyar tengerfenék-domborzati nevek megalkotásáról ..	84

SZEMLE

A Kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei I. (1289–1484), II. (1485–1556). Kivonatokban közzéteszi és a bevezető tanulmányt írta: Jakó Zsigmond. Akadémiai Kiadó. Bp., 1990. (Lőrinczi Réka)	117
Sándorfi György, Korai helyneveink vizsgálata. Miskolc, 1989. 80 lap + 94 térkép. (Juhász Dezső)	122

MŰHELY

ENSZ földrajzinév-egységesítési szakkifejezések szótára (Fordította: Földi Ervin)	127
---	-----

DOKUMENTUM

Kárpátalja településneveiről (A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, a Szovjet Hungarológiai Központ és a Magyarságkutató Intézet [Budapest] értekezletének állásfoglalása: Ungvár, 1991. május 11.)	139
--	-----

GYIKORLATI KÉZIKÖNYV

A Magyar Népi Művelődési Társaság Kiadása

TARTALOM

ÖSSZEFOGLALÓ

1. fejelet: Általános bevezetés (1-10. oldal)
2. fejelet: A népi művelődés története (11-20. oldal)
3. fejelet: A népi művelődés jellegzetességei (21-30. oldal)

1-10. oldal

TARTALOMTARTALÉK

1. fejelet: Általános bevezetés (1-10. oldal)

2. fejelet: A népi művelődés története (11-20. oldal)

3. fejelet: A népi művelődés jellegzetességei (21-30. oldal)

4. fejelet: A népi művelődés szerepe a társadalomban (31-40. oldal)

5. fejelet: A népi művelődés oktatási feladatai (41-50. oldal)

6. fejelet: A népi művelődés szervezetei (51-60. oldal)

7. fejelet: A népi művelődés anyanyelvi feladatai (61-70. oldal)

8. fejelet: A népi művelődés néprajzi feladatai (71-80. oldal)

9. fejelet: A népi művelődés népzenei feladatai (81-90. oldal)

10. fejelet: A népi művelődés néptáncos feladatai (91-100. oldal)

11-20. oldal

11. fejelet: A népi művelődés története (11-20. oldal)

12. fejelet: A népi művelődés jellegzetességei (21-30. oldal)

13. fejelet: A népi művelődés szerepe a társadalomban (31-40. oldal)

14. fejelet: A népi művelődés oktatási feladatai (41-50. oldal)

15. fejelet: A népi művelődés szervezetei (51-60. oldal)

16. fejelet: A népi művelődés anyanyelvi feladatai (61-70. oldal)

17. fejelet: A népi művelődés néprajzi feladatai (71-80. oldal)

18. fejelet: A népi művelődés népzenei feladatai (81-90. oldal)

19. fejelet: A népi művelődés néptáncos feladatai (91-100. oldal)

21-30. oldal

21. fejelet: A népi művelődés jellegzetességei (21-30. oldal)

22. fejelet: A népi művelődés szerepe a társadalomban (31-40. oldal)

23. fejelet: A népi művelődés oktatási feladatai (41-50. oldal)

24. fejelet: A népi művelődés szervezetei (51-60. oldal)

25. fejelet: A népi művelődés anyanyelvi feladatai (61-70. oldal)

26. fejelet: A népi művelődés néprajzi feladatai (71-80. oldal)

27. fejelet: A népi művelődés népzenei feladatai (81-90. oldal)

28. fejelet: A népi művelődés néptáncos feladatai (91-100. oldal)

ÖRÖKSÉG

ANYAGGYŰJTÉS A JANUS TANULMÁNYHOZ

Halála előtt PAIS Dezső egy Janus Pannonius származásával összefüggő tanulmányon dolgozott. A be nem fejezett mű egy részletét HORVÁTH MÁRIA tette közzé (ItK. LXXXII, 364-70). Ám Pais Dezső érdeklődése túlterjedt Janus Pannonius származásán: kutatásai adataiból a középkori Szerémség, Valkó és Körös megyék képe bontakozik ki előttünk, adja hírül Horváth Mária (MNYTK. 183. sz. 241) belelapozva a nála levő és mindeddig közzé nem tett Pais-cédulákba. Annak, hogy a Pais-jegyzeteket mindeddig nem tették közzé, két nyomós oka van: egyrészt nehéz vállalkozót találni a nehezen olvasható anyag kibetűzésére, másrészt visszatarthat egy megfontolás is: jogos-e a "csak részben rendezett és megszerkesztett jegyzeteket" meglévő formájukban közzétenni? Nem "illetéktelen beavatkozás"-e ez (HORVÁTH: i.h.)? A felmerülő aggodalmakat nem alábecsülve mégis igazat adhatunk KISS LAJOSNAK, aki a Pais-jegyzetek értékére hivatkozva sürgeti ezeknek a céduláknak a közzevitését (MNY. LXXXVII, 217). Hálásan köszönöm Horváth Máriának, hogy a Janussal összefüggő borítékok egy csomagját a Névtani Értesítő rendelkezésére bocsátotta. És remélem, hogy az a tudós, aki úgy tartotta, hogy "a mi életünk legyen a tudományért" (I.OK. IV, 31), nem tiltakoznék jegyzetei ilyenén közzevitése ellen, ha ezzel – bármily mértékben is – a tudományt szolgálhatja.

A közzevitésről: betű szerint másoltam át Pais céduláit (a hűségben segítségemre volt Pais abszolút pontossága: az általa megadott forrásjelzetek alapján minden kétségesnek tűnő olvasat bizonyoságot nyert), legfeljebb csak egy-egy idézőjel, zárójel vagy kipontozás közbeiktatásával tettem egyértelművé a jegyzeteket. Mindent, amit Pais Dezső egyenes vonallal aláhúzott, én kurziváltam, mégha a forrásban álló betűvel szerepelt is. Ugyanígy minden Pais által hullámos vonallal aláhúzott adatot ritkított szedéssel közlök. Minden egyes cédulát megszámoztam a "csomagolás" időrendje alapján: Pais Dezső ugyanis cédulái egyes kötegeit az Erzsébet Hotel éttermi számláival fogta össze. Ezek dátumai Pais kutatásának folyamatát és irányát adják, megmutatván milyen aprólékos adatgyűjtéssel közeledett Pais Dezső a cél, vagyis a névmagyarázat felé. Meggyőződésem, hogy Pais cédulái nem csupán adatbőségükkel válhatnak a további kutatás segítőivé, hanem e cédulákból kibontakozik Pais Dezső névmagyarázó eljárás módja is: az adatok sorjáztatása már előre vetíti a lehetséges magyarázatot. E jegyzetekből tehát nem csak adatokat és összefüggéseket nyerhetünk, hanem megközelítésmódot, módszert is tanulhatunk. [HEGEDŰS ATTILA]

1. boríték. Felirata: Desen – Desnice – Descha

1. c/édula/. 1278: "Tiburcio capitoso, Martino filio Kuchk, Iwan filio Dragchyn, Stephano filio Bodou, magistro walentino damyano magistro, et Ihone filio Stephani dicti Boorh, iobagionibus csatri de Gresenche" szőlőket adnak el "Comiti Benedicto filio Martini" egyik szőlő: "super pomlew" (HazOkm. VII, 166-7)
2. c. Moslavina a Garity hegység délnyugati szélén van Gračenicától északnyugatra
3. c. 1257/1351: "ad Comitatum de Gerzenche...magister Chac...terram Girzincha nuncupatam inuenit et Tyburcium fratrem Gabrielis Jobagionem castri...ab antiquo pacifice possideri...iuxta flumen Grizinche...et itur uersus orientem...inde declinat uersus aquilonem ad aliam viam que uadit ad montem Garig...Riuulum qui uocatur Zumuga, quis Riuulus descendens intrat ad flumen Gresenche...per fluuium Grezenche uadit superius ad aquilonem...ad magnam viam que discernit terram de monozlou...diuidens terram. cum magistro Tyburcio" (HazOkm. VII, 67-8)
4. c. *Gumenica* címszó alatt az 1217/1272: "in *Gumenzam*, que est meta inter terram (víz?) Casina /Kašina/...iuxta ripam Zawe." neben *Gumenica* sind auch die Lesungen *Gumenca* und *Gumnica* denkbar" DICKENMANN I, 130: "der Name etymologisch durchsichtig" *Gumnica* > Gemence. *Gumnište*, *Gumnišce* helyneveket s mellettük *Guvna*, *Guvnica*, *Guvnište* /a/. A közszláv *gumbno* ~ szerb-horvát *gumno* később *gumno* is 'Dreschtenne' szóval függ össze. Földrajzi névként általános a szlávországban, mocsarakra vonatkozólag is: orosz *Gumenco* (Sumpf), *Gumency*.
5. c. 1406: Zsigmond "Castrum nostrum *Gumnech* appellatum" (HazOkm. VII, 435). *Gomnec* ~ *Gomlec* ~ *Gemlc*: a zágrábi püspöké a császári kerületben (CsANKI, Körösm. 114). 1410: penes fluvium *Morus* in superiori parte silve *Gumlech* kutyfalva (ZsigmOkl. II/2, 351).
6. c. PON. 250. szláv *gumbno* 'area' (Bern. I, 362), ?*gum* 'mutig' uo.
7. c. 1278: "Egidius vineam suam super terra *Guinzyna* filij *Wecherni* ... item aliam vineam suam ... *Zaposchycha* super terra dicti *Guenzyna*" *Guenzuna* (ÁÚO. XII, 240)
8. c. 1278: *Egidius* /filius *Raguin*/ vineam suam super terra *Guinzyna* filij *Wecherni*, quam idem a *Mark* filio *Iwan* comparasse dinoscitur, existentem inter vineas eiusdem *Guenzyna* sitam...item aliam vineam suam iuxta *Zaposchycha* super terra dicti *Guenzyna* constitutum...eidem Comiti *Odouych* et *Elye* (ÁÚO. XII, 240-1).
9. c. 1278: Item idem *Dominicus* uineam *Iwanch*...super terra ipsius *Guenzuna* inter vineas eiusdem existentem confessus est vendidisse predictis *Somiti* *Odouich* et *Elye* ... personaliter *Guenzyna* hozzájárulását nyilvánítja (ÁÚO. XII, 240-1).
10. c. *Desino* mint bolgár *Vojno*, szerb *Rajno* (MIKLOSICH: PON. 9, 92)
11. c. MIKLOSICH (PON. 40) a *večerŭ* 'vesper' szóhoz szerb *Večerín* személynevet idéz.
12. c. "terras *Zapolsycha*, *Lonar*/i/ue *Pukurtu* existentes iuxta *Zowam* et *Kyus* *Gersenche* nominatas inuenit per *Wecherinum* iobagionem ipsius castri ... Prima meta *Zopolsycha* ... fluuium *Zaposicha* ... transit *Zaposicham* ... *Olup* conmetaneo existente (HazOkm. VII, 71-2).
13. c. 13. c. *Deschen* Kovács 192. A "Geleth" apjával jelzett *Descen* nevének olvasása *Desen* és *Dešen* egyaránt lehet. A MIKLOSICHTÓL (PON. 55) a *des* 'inventio' *desi* 'invenire, acquirere' nyelvelemből levezetett nevek – mégpedig mind szerb nevek – között szerepel *Desèn*, és *Dešen* : *Dešenic*

14. c. 1257: "terras existentes in comitatu de *Guersenicha fel Guersenicha* et *ol Guersenicha* ... magistro Tyburcio...possidendas, sub eadem condicione, quibus aly prediales nostri qui uulgo *paraznik* dicuntur possidere dinoscuntur" (HazOkm. VII, 64-5)

15. c. 1273: "nobilita uimus prediasua, in Gariget in Guersence existencia ... ueri, primi, et naturales. Sclauonie nobiles, suas possessiones (HazOkm. VII, 139-40) predium autem ... in comitatu de *Guersence* existens, quam a *Dezyno*, *Gumzynza* et *dionisio*, filys *wecheren* iobagionibus castri precio dinoscitur comparasse, Katynna ... a filys *Dyene*.

16. c. 1264/1267: "Nodulk filius Tholomerj predialis de Guersence pro se et pro fratre suo *Horvatin* ... cum Marcello curiali comite suo et cum conpredialibus suis ... (HazOkm. VII, 92).

17. c. 1256: per unum vallem cadit in rivulum *Detcha* (SMIC. V, 29). 1273: "terram castri nostri *Symigiensis* Decche vocatam, in *Garig* ... (SMIC. VI, 60), 1279: VI, 294.

18. c. Hnt. 1873: *Desinec* gornji és dolnji van Zággráb megyében Zággrábtól délnyugat felé, és van *Desinics* is Varasd megyében.

19. c. 1255: in ... rivulum *Palichna* ... cadit in rivulum *Zuotyn* ... predicti rivuli *Zuouyn* (ÁÚO. XI, 413-4)

20. c. 1255: "Ex quibus quidem iobagionibus Castri mete terre *Johannis*, filii *Wolkan*, que *Lokouch* nuncupatur, apud ecclesiam Sancti *Johannis* existentis ... Incipit enim in capite *Labatinnich* apud sanctum *Johannem* ... inde ad caput *Salatinnik*" (ÁÚO. XI, 418), horvát *Slatinik* (Mxkl. 316), *Berivoj Szent Iván?* (Csánki, Körösm. 26, 73)

21. c. 1255: Item prima meta terre ipsius *Johannis*, que *Desnicha* nuncupatur... Item incipit prima meta terre *Gordus* curvi, que *Ilsva* vocatur ... cadit in *Deschem* ... per quandam *malla cam* in *Desnicem*, et per eam ... exit in *Ilsam* ... exit per *Sukodol* iuxta terram filiorum *Berizlay* ad viam ... euntem in *Garig* ... alterius terre eiusdem *Welcheta* nomine *Dedech* ... ad caput *Deschen* (ÁÚO. XI, 419-21) per vallem nomine *Blasey* (420-1)

22. c. 1255: "in rivulum *Garig* ... terre filiorum *Berizlay*, que *Disnicha* vocatur ... in rivulum *Disnicha*" (ÁÚO. XI, 415-6). 1255: "terre *Johannis*, que *Desnicha* nuncupatur ... in aquam *Desnichem* ... descendit per quandam *malla cam* in *Desnicem* ... ibique cadit in *Deschen* ... ad caput *Deschen* (ÁÚO. XI, 419-21).

23. c. 1256/1357: "inter *Hernicum* Comitem *Symigiensem* et *Castrenses* de *Garigh*, ex una parte, ac *Jobagiones* eiusdem in ipsa *Garygh* existentes ex altera ... iobaagionibus Castri predicti, mete terrarum *Mortonus* filij *Chenke* et fratrum suorum *Stephani* videlicet et *Martini* ac *Cheh* generi sui ... descendens cadit in *Ryuulum Desnicha* ... in magnam *Desnicham* ... (HazOkm. VII, 53-5).

24. c. 1256: separans limites *Grassancha* a *Garyg* super vineam *sacrdotis* ... ad caput minoris *Desniche* ... in maiorem *Desnicham* ... in vallem nomine *Predelech* ... duas metas, quarum vna est *Martini* Comitis, altera *Mortun* ... descendit in siccam vallem ... vna est *Gordus* fratris sui ... limites *Grassanicha* et *Garig*; per *Crusseuch* ... descendit in *Cotynnam* (ÁÚO. VII, 425).

25. c. 1256: *Megint Henrik* somogyi ispán és *Garyg vára* "castrenses"-ei másfelől *Tusk fia Marton* comes és testvére *Gord várjobbágyok* határvillongásának elintézésében: "ad caput minoris *Desniche* ... in

- maiozem Desnicham ... vallem que ducit in riuulum *Desnycha* ... due mete, quarum vna Gordus, altera Stephani V n g a r i ... cadit in Gruseuch, qui distingit limites Grassanicha et Garig ... per Crusseuch" (ÁÚO. VII, 424-6). *kruh* vagy *krš* (MIKL. PON. 271-2).
26. c. 1373: "cuiusdam terre seu possessionis inter fluuios *Zlauchpotoka*, *Hymelyna* et *Desnycha* vocatos adiacentis" (SMIČIKLAS XIV, 535) 415. sz.; DICKENMANN (I, 99; II, 111). *Zlauch* olv. *Szlaue* a szláv *slava* közszóhoz tartozó személynév *Slavic*, *Slavec*, *Slavuc*
27. c. CSÁNKI plébánia jegyzéke szerint (76) Disnik a Garity hegy keleti lejtőjén /1334?/: "Pleb. de *Desnycza*" a XV. században vár és város mely vagy 20 helységgel a Kapitánfi család birtoka. I. még 28-9.
28. c. Pleb. de *Desnycza*. A XV. sz.-ban város, ma Disnik a Garity hegy keleti lejtőjén. Pleb. S. Katherine. Hihetőleg a ma P o d g a r i t y értendő a G a r i t y h e g y gerincze és G. vár alatt. 1494-ben az "eccl. B. Katharine sub Garigh" említettik e tájon. Pleb de Punigrachewych. A mai Disnik táján feküdt (CSÁNKI, Körösm. 76-7).
29. c. "Pleb. de *Desnycza*": a XV. században város; ma Disnik a Garity hegy keleti lejtőjén (CSÁNKI, Körösm. 76).
30. c. DICKENMANN rámutat, hogy a kérdéses vizek a Ribogojstvo-tótól nyugatra és északnyugatra kereshetők. Itt mindkét Dišnica folyó található: a/ a Garešnica jobboldali mellékveze; b/ az Ilova jobboldali mellékveze.
31. c. *desънь*: óbolgár
desнь 'recht'
desnica 'rechte Hand' szerbhorvát *děsan*, f. *děsna*, zusammengesetzt *děsnī*, *děsnica* (BERNEKER, SletWb. I, 187).
32. c. DICKENMANN szerint a *Di[y]snica* adatok olvasandók, s emellett szólnak a mostani *Dišnik*, *Dišnica* formák is. Szerinte a név etimológiailag nem világos ugyan, azonban a többször adatolt *Desnicha* formákra való tekintettel önkéntelenül egy szerb-horvát *děsan*, *děsnī* 'rechts' közszóra mehet vissza.
33. c. Egy ilyen megfejtés lehetséges az első szótagbeli *s* betű *s* (*sz*) olvasása mellett, azonban DICKENMANN felveti, hogy ez a betű lehet *š* hangértékű is, annál inkább mert van 1380: "fluvium *Deshnicha*" adat is (Ltk. XI, 291).
34. c. A 'bal' jelentésű *šlīl* 'links' szóra visszavihető *Šnjca* víznevekhez való viszonyt nem látja világosnak és különösen bizonyító erejűnek Dickenmann (i. m. II, 136).
35. c. DICKENMANN a bevezetésben (i. m. 11) azt mondja, hogy a víznevek feldolgozását azért vette előre, mivel ezek képzésénél a személynévek alárendelt szerepet játszanak.
36. c. 1257, 1292 "in rivulum *Pribyn*" van rávonatkozólag 1264: keltű *Preben* vagy *Prebin* adat is; azon kívül meg előfordul 1250-ben mint "aquam que *Pribignya* vocatur" és ad dictum rivulum *Pribnya*. És megvan hozzá a
37. c. személy is 1239: "*Pribinnam* filium Gurice" és 1251: "Daniel comes filii *Bribine*", illetőleg 1271: *P/ribi/gna* de Bilbiro (DICKENMANN II, 81). SMIČIKLAS IV, 434, V, 61, 74, 322, VII, 69, IV, 434, 467, V, 586. ÁÚO. VII, 454. 1251: *Bribina* nobiles de Brebeio (VII, 319).
38. c. Személynevekből eredő helynevek DICKENMANN szerint (I, 49-50) *Bena*, *Benkovčica*, *Benšica*, *Bernica*, vagy ugyancsak ő szerinte (53) *Blaguša*,
39. c. Személynévi eredetűek: *Redovan* (DICKENMANN II, 88).

40. c. ... in riuulum *Bobuch* (HazOkm. VII, 100–2). A *Bubich* ~ *Bobuch* személynévből lett víznévvé (vö. DICKENMANN I, 40).
41. c. Érdekes példára mutathatunk, ha DICKENMANN alapján ebben 1367: "dicte autem possessiones *Demench* ... ac dicte terre *Demench* ... in pratum prope puteum *Demench*, de hinc venitur ad ipsum puteum *Demench*, ab inde per r i v u l u m E i u s d e m p u t e i" (SMIČIKLAS XIV, 36. sz.)
42. c. 1374/1407 *Dymynch*: mint határnév többször és uo. "meatum rivuli" *Dymynch* vocati (SMIČIKLAS XV, 34. sz.) Ezt a Pozsega megyei földrajzi nevet DICKENMANN (I, 27) az egyházi latin *Damianus*, illetőleg szerb-horvát *Dam/i/jan* keresztnév magyar *Demján*, *Demén* változatához kapcsolja, úgy, hogy eredetibb
43. c. *Dem(j)énc* alakból indul ki. Ám annyiban igazítanak a magyarázaton, hogy a magyar *Demjén* ~ *Demén* névnek *Deme* becézőjét venném a szem. név alapjául, amiből *Demenic*, amiből *Demenc*, illetőleg *Diminc* lehetett.
44. c. 1264 in fluuio *Prebyn* ... *Demetry* filij *Deme* (HazOkm. VII, 92)
45. c. 1244: "versus meridiem ad montem *Cepel* ... hinc descendendo ad caput cuiusdam riui qui vulgarter *Pelgrina* nominatur, vbi separatur a terra filiorum *Nadiha*" "*Vrbona*" birtok határjelölései közt (ÁÚO. VII, 153–4).
46. c. A *Pelgrina* víznév személynévi eredetű: az olasz *pellegrino*-val összefüggő szerb-horvát *pelegrin* 'Wanderer, Reisender, Pilger' szóból DICKENMANN (II, 66) szerint.
47. c. 1257. *Wecherin* várjobbágy "*Kyus Gersenche*" birtokán *Inde procedens superius in eodem [magn] Gersenche exit ad p u t e u m Egun* (HazOkm. VII, 73).
48. c. *Egen* (MNY. XXXVII, 286), *Pais*, MNY, XXXII, 109. AEurCO. VI, 134.
49. c. 1250: "ad caput cuiusdam aque nomine *Des[t]ywoy kuta*": DICKENMANN (I, 98) a víznév előrészűl a szláv *Desivoj* személynévet jelöli meg a kút tulajdonosára való utalásul.
50. c. 1282: "ad unum puteum *Detrichkuta* (SMIČ. IV, 436): DICKENMANN (I, 98) személynévi elemmel alakult víznévvé jelzi.
51. c. 1277/1305: "inde ad aliam metam terream sitam in capite putey *Vether*; et per riuulum ipsius putei descendens venit ..." (ÁÚO. XII, 209) az "*Orboua*" és "*Chesmiche*" szomszédságában levő Csázma folyó melletti *Othna* birtokból eladott rész határjárásában. Az eladók között van *Veche* nevű személy.
52. c. A MIKLOSICH (PON. 146) szerint *des* összefüggő helynevek *Desimirovac* szerb és – amíg is mi – közelebb állnak: *Desinic* és horvát *Desinec*.
53. c. 1255: "in capite *Labatinnich* apud Sanctum Johannem ... ad caput *Salatinnik* ... iuxta terram filiorum *Berizlay* ... terre ipsius *Johannis* que *Desnicha* nuncupatur ... iuxta terram ... meta terre *Gordus* c u r - v i, que *Ilsva* vocatur ... ad sessionem *Odolea* cadit in *Deschem* ad caput vallis *Suynna* ..." (ÁÚO, XI, 418–20).
54. c. 1255: "Item prima meta alterius terre eiusdem *Welcheta*, nomine *Dedech*, quam habet iuxta terram *Gordus* ... ad caput *Deschen* ... in caput *Sywinna* ... revertitur in riuulum *Desche* (ÁÚO, XI, 421).
55. c. 1255: "prima meta terre eiusdem *Gordus* que *Chasma* vocatur, iuxta fluvium *Chasme* sub arbore *tulfa* in loco, ubi *rivulus* *Pleterna* nomine cadit in *Chasnam* et per *Platernam* ... ad caput *Deschen* ... per vallem siccam cadit in caput *Sywinna* ... filiorum *Brezual*" (ÁÚO. XI, 419–421).

56. c. 1256: "mete terrarum Martini et Georgy filiorum Brezwal ... prima meta terre ipso nomine *Descha* ... cadit in riuulum *Desce* ... filiorum Beriuy ab oriente ... in uno riuulo Babich nomine ... relicto castro incipit tenere metam cum Mortunus filio Chenka et cognatis suis ... et altera filiorum Brezwal ... cadit in riuulum *Desche* ... ad unam siccam vallem ... Scranefelde incipit in riuulo *Bobouch* a parte meridionali ... tenendo metas cum hospitibus de Garig ... incipit tenere metam cum castrensibus" (HazOkm. VII, 57-8) [Izdenc is birtokuk!]
57. c. 1265: "chortun filius Brezhal cum domina uxore sua filia Odolyni de Kamarcha ... se vendidisse terram suam hereditariam in Garyg *Descha* uocatam ... Roh comiti ... in uno riuulo *Babych* nomine ... in riuulum *Desche* ... cum Mortunus filio Chenk ... in riuulum *Desche*" (HazOkm. VII, 100-2). Nb. 1279. i.h. 171.
58. c. 1265: "Mortun filius Brezhal cum domina uxore sua filia Odolyni de Kamarcha ... uendidisse terram suam hereditariam in Garyg. *Descha* uocatam ... eidem Roh comiti ... Item Chuntfil seruiens eiusdem Mortun coram nobis personaliter constitutus, terram suam nomine *Dedecha* quam idem Mortun pro seruicys suis sibi litteris contulerat ... comiti Ruh uendit ... in uallem unam, que Lypva uocatur" (HazOkm. VII, 100-2).
59. c. 1273. Ruh comes: "predia sua, in Garig et in Guersenche, que quidem ... in comitatu de Guersenche existens, quam a Dezyno, Gumzyna et dionisio, filys wecheren, jobagionibus castri precio dinoscitur comparasse, Katynna nominatur, Item aliud predium ipsius, quod habet in comitatu de Garyg emptum a martino filio Brezhaal jobagione dicti
60. c. castri, *Deuche* nuncupatur. Item tercium predium iamdicti Ruh comitis, quod habet in eodem comitatu de Garyg cuius quidem unam particulam, a filys Dye[ane] precio comparauit, aliam vero particulam ab eodem serenissimo rege Bela, auo nostro ... pro meritoriis seruicys suis obtinuit sibi dari, polosnicha appellatur (HazOkm. VII, 139-40).
61. c. *Décse* (CsANKI, Körösm. 27) 1265: *Descha* (HazOkm. VII, 100). 1273: *Deuche* 1273: *Deccha* riuus (i. h. 140, 145), 1279: in *Decha* ... in monte *Korgou*, super terra pouka fily Bethlen ... fluuium *deccha* (i. m. 171). 1287: Mathias filius Deme de *Dywyche* (ÁÚO. IX, 460). 1255: *Disnicha* ... in rivulum *Dethcha* (ÁÚO. XI, 416).
62. c. *Decche* (HazOkm. VII, 144).
63. c. 1265: IV. Béla Ruh comesnek "in terra castri nostri de Garyg usui sex aratorum sufficienti iuxta Zalatinnyk ... Castrensiu de Garug ... terre Bogdani et Elie filiorum Chakan ... cadit in aquam pribinisyh ... cadit in aquam Chazma" (HazOkm. VII, 96-8).
64. c. 1255: "iuxta terram Wlchete ... filiorum Berizlay, empticie a filiis Brezhal, Martino et Georgio et Johanne, filio Wolkan ... incipit tenere metam cum Cheh iuxta aquam Garig" (ÁÚO. XI, 421).
65. c. 1255: Item prima meta alterius terre eiusdem Welcheta, nomine *Dedech*, quam habet iuxta terram Gordus, incipit ab oriente (ÁÚO. XI, 421).
66. c. 1272: *Dedesa* (ÁÚO. VIII, 412).
67. c. MIKL. (PON. 60) *dédű* alatt helynevek között idézve *Děčani*, *Dětčani*, *Dědičani*, orosz *Děčany*, (vö. szerb *Děčani*). MIKL. (PON. 149).
68. c. 1278: "*Ruh* ... Thome fily Eze" (HazOkm. VII, 168-9).
69. c. 1290: "Petrus dictus *Ruh*" (HazOkm. VII, 209).
70. c. CsANKI, (Körösm. 73) plébániajegyzékében 23. "[1334:] Eccl. B. Virginis in possessione heredum Roh". Minden valószínűség szerint *Décse* (1487-ben város) értendő, a Roh-ok vagy Roh-fiak egyik törzsbirtoka. *Disnik* vidékén feküdt, a *Garity* hegység dk. lejtőjén.

71. c. CSÁNKI (Körösm. 27–8) szerint *Kotena*, *Kotinya*, *Kutena* mezőváros a Garics déli lábánál "már a XIII. század közepe óta állandó birtoka a dácei Roh(fi) családnak, mely odább észak felé Berslyanicza, Disnik stb. táján Dáce mezővárost, még odább északra Polositicza vagy Polosnicza helységet is bírta." L. még i. m. 42: Dianvára vagy Dianovcz. 1250: (HazOkm. VII, 39); 1265: i. h. 90; stb.
72. c. 1278: "Bogdozlou et Pousa filij Zouani a parte vna, ab altera autem Jacobus filius Stepk iobagiones Castri de Garig ... terram eorum hereditariam in *Garig* ... vallis *Ztermech* ... in fluuium *Diulich* ... fluuij *Graduch* ... fluuium *Medueganuga* (ÁÚO. XII, 241–2). *Décsa* ~ *Dáce* mezőváros (CSÁNKI, Körösm. 27–8) Disnik táján.
73. c. DICKENMANN (I, 100–1) *Divič*
74. c. MIKLOSICH (PON. 55) a 'splendor'; 'Wunder' (BERNEKER I, 202) jelentésű *div-* tőhöz *Divič*: *Divčić* szerb tulajdonneveket közöl. Felvehető -ičŷ képzővel (i. h. 17) alakult *Divič* tulajdonnév is.
75. c. DICKENMANN (I, 96) *Deča* alatt.
76. c. 1264: "quondam *Desa* Luce ciuis *Traguriensis* ... dicti *Dese* ... Petri Luce ... Luce Mathei Luce (ÁÚO. XI, 538–9).

PAIS DEZSÓ

* * *

ISMERETLEN KERESZTNEVEK II.

Édesapám évtizedeken át gyűjtötte az ismereteket Magyar keresztnévtárához, melynek megvalósításához csak kis időre lett volna még szüksége. Hagyatékában kiadásra kész megfogalmazásban van névcikkeinek többsége, melyek népszerű formában tartalmazzák a nevek etimológiáját, irodalmi, történeti és tisztelettörténeti vonatkozásait, esetenként helyi és időbeli elterjedtségét, vezetéknevekkel való összefüggéseit.

Ismeretlen keresztnévek (Nyr. 102: 229–41) címen édesapám közzétett harmincnégy női nevet. Az ismeretlenség itt azt jelenti, hogy a Magyar Utónévkönyv nem tartalmazza őket. Ezen a szálon elindulva – nyilván édesapám szándékainak megfelelően – közöljük azokat az Utónévkönyvből hiányzó férfinéveket, melyeket sikerült 1975 eleji halála előtt kidolgoznia. [MIKESY GÁBOR]

AJÁNDOK 1137-től kezdve több szolga és szolgáló nevében felbukkan. Lehetséges, hogy a szláv eredetű *dusnok* szavunk (megmaradt *Dusnok* helyneveinkben) magyar megfelelője, és olyan jobbágyot jelent, akit valamely gazdag ajándékozott az egyháznak, hogy lelkiüdvéért meghatározott számú vagy meghatározott napon misét mondjanak. (l. az *Ajándék* női nevet: Nyr. i. h.). Nyelvünkben nincsenek nyelvtani nemek, tehát nincs arra mód, hogy *Petrus* és *Petra*, *Paulus* és *Paula*-féle különbséget tegyünk. Az *Ajándék* és *Ajándok* név esetében azonban az alakváltozatot szerencsésen használhatjuk fel megkülönböztetésre: az

előbbi női név, az utóbbi férfiakat jelöl.

Magyar név, az *ajánl* igéből képzett szó. Névnappja jelentése alapján: *augusztus 7.* (l. *Donát*) vagy *november 9.* (l. *Tivadar*).

ÁNGYÁN Ma csak vezetéknevként élő régi keresztnév. A XII. századtól a XVI. század közepéig élt. Mivel Szent *Anianus* orléansi püspök (390–453) sírja a régi francia királyok eskütételének helye volt, ezért őt az uralkodók védőszentjüknek tekintették. A korai magyar-francia kapcsolatok természetes folyománya volt tehát, hogy I. András a temetkezőhelyének szánt tihanyi apátságot Szűz Mária és *Anianus* püspök oltalmába helyezte. A tihanyi tisztelet hatására a Balaton környékén elterjedt a keresztnév. Magyaros formája, az *Ángyán* vezetéknev ugyanott helyezkedik el ma is. Ez így fejlődött:

Anián /----> *Ánján* ----> *Ányán*
 \----> *Ángyán*

Anianus mester nagyváradi kanonok és káptalani jegyző foglalta írásba a XIII. század elejéről származó Váradi Regestromot, a tüzesvas-próbákról készült jegyzőkönyvgyűjteményt. Szent *Anianus* megmentette városát Attila véresnek ígérkező ostromától (451. június 14), híre-neve elterjedt az országban. *Saint-Agnan*, *Saint-Agnant*, *Saint-Aignant* és *Saint-Igny* helységnevek ma is őrzik emlékezetét. Keresztnévként is csak Franciaországban él; híres viselője Stanislas *Aignan* Julien (1799–1873) francia orientalista, aki úttörő munkát végzett a kínai nyelvészet terén.

Latin eredetű név, az *Annius* nemzetségnév származéka, továbbképzése. Lehetséges, hogy *Annius Verus*, császári nevén Marcus Aurelius alatt (161–180) római polgárjogot nyert családra utal. Változata az *Ányos* név. Nevenapja: *november 17.*

BETHEN Egyetlen élő viselője van, mégis eléggé ismert név, mert Pénzes *Bethen* gyakori cikkírója a népszerű *Élet és Tudomány*nak. A családok szeretik nevezetes ősök nevét adni a fiaiknak, pl. a Kállay családban ismétlődik *Ubul* ősök neve. Pénzes *Bethen* anyja családjának a XIII. század első felében a csallóközi Budafalván élt őse nevét kapta. Budafalvi *Bethen* fia kitüntette magát az Ottokár cseh király elleni harcokban, s ezért IV. László kiemelte az udvarnokok sorából, és nemességet adományozott neki.

Mivel a név egy másik oklevélben *Bether* alakban tűnik fel, olvasata bizonytalan. Éppen ezért származásáról és jelentéséről sem nyilatkozhatunk.

DÓZSA Ritka keresztnév, a Magyar Utónévkönyvből valahogy kimaradt. A premonstreieknél már száz évvel ezelőtt előfordult, pl. Pozsgay *Dózsa* csornai könyvtáros volt az 1870-es években, Szilágyi *Dózsa* (†Jászóvár, 1949.) pedig tanár. Itt rendi név. Első előfordulásai: 1300, 1315: *Dausa*, 1359: *Dosa*. A személynév híres viselője: *Dózsa* nádor, Debrecen birtokosa, Károly Róbert párthíve és *Dózsa* csanádi választott püspök (1477 körül). A későbbiekben keresztnévként már nem tűnik elő, de megmaradt hely- és vezetéknevként: pl. *Jászdózsa*; 1460: *Nicolaus Dosa*, azaz *Dózsa* Miklós. A vezetéknev legismertebb viselője a székelyföldi Kibédről származó, de a szomszédos faluról makfalvinak nevezett *Dosa* vagy *Dózsa* György, az 1514-i parasztfelkelés vezére. Nemes renden levő híres vitéz volt, aki röviddel előbb Nándorfehérvárnál kitüntette magát, és ezért lovaggá avatták. Az események közismertek, *Dózsa* serege mágnesként vonzott magához a föld népén kívül kisnemeseket, polgárokat, egyetemet végzett, haladó szellemű "diák"-okat, sőt papokat. Az ilyenkor

előforduló túlzások megrettentették a földesúri osztályt, végül Zápolyai János erdélyi vajda Temesvárnál szétverte seregüket, és Dózsa Györgyöt testvérével, Gecivel (ez a Gergely becézője) és alvezéreivel együtt kegyetlenül megkínoztatta, majd kivégeztette. Dózsa György tüzes vastrónuson, izzó vaskoronával a fején, szörnyű szenvedések közt pusztult el, de alakja 1945 után új megvilágításba került. Ma Budapest egyik főútvonala viseli a nevét, és még száz és száz utca, tér, sportegylet, katonai egység, rengeteg mg. termelőségvetkezet stb. 1972 Dózsa-év volt, születésének félezredik évfordulója alkalmából. Alakja foglalkoztatta az írókat is. Eötvös József "Magyarország 1514-ben" c. történeti regényében (1847) szerepelteti, Jókai Mór 1857-ben történeti drámát írt róla, amelyben nagy rokonszenvvel, idealizálva rajzolja meg alakját, stb.

Magyar név; a *Dávid* név kicsinyítő képzőjű alakja. Az, hogy nádor és püspök becéző nevet viselt, csak a mi mai, a hivatalos és a használt név kettősségéhez hozzászokott szemléletünk folyománya. A nevet Bod Péter 1767-ben még a Domonkos névből származtatta, de ez nem magyarázza meg a két első adatban szereplő *Dau*-szókezdetet. Rupp a Theodoricus névvel vetette össze.

Névnap szempontjából két napra gondolhatunk: eredete szerint *Dávidéra*, de lehetne – inkább – Dózsa Györgyre való emlékezésül György napján is.

Nevenapja: *április 24.* (György) és *december 30.* (Dávid).

LONGINUSZ Az 1970 őszen játszott lengyel tv-sorozatban (Kockázat, főszereplő: Kloss kapitány -- Stanisław Mikulski) az egyik szereplő keresztnéve *Longin* volt. Nagyon ritkán nálunk is előforduló, katolikus és barokk jellegű név, leginkább magyar-örmény családokban. A középkori legendák tudni vélik, hogy így hívták azt a Krisztus keresztre feszítésénél szolgálatot teljesítő századost, akit az evangéliumok nem neveznek meg. A névadás alapja tanúságtétele Jézus mellett, ugyanis a halál beálltakor keletkezett sötétségtől és földrengéstől megrettenve e szókra fakadt: "Ez valóban az Isten fia volt." (Máté 27,54). Más hagyomány szerint ő nyitotta meg lándzsájával, amelynek nyele II. Bajazid szultán ajándéka volt a római Szent Péter templomban látható, Jézus oldalát (János 19,33), majd 58 táján Cezareában maga is vértanúságot szenvedett. Legendája megvan az 1519-ben írt kéziratos magyar nyelvű legendáriumban, a Debreceni Kódexben (217-219). A Winkler Kódex elmondja, hogy *Longinus* vitéz fél szemére vak volt, de amikor a Krisztus oldalába való döfés után egy csepp vére vak szemére cseppent, szeme azonnal megnyílt. Használják a nevet Lengyelországon kívül Olaszországban és Dél-Németországban.

Latin eredetű név, a *longus* 'hosszú' melléknévből való továbbképzés. Az -inus/-ina képző az apa vagy az anya nevéből képez személynevet (ún. patro- vagy matronymikumot): *Carus* császár fia *Carinus* volt, *Messala* lánya *Messalina*, *Paulus* gyermekei *Paulinus* és *Paulina*, *Marcellusé* *Marcellinus* és *Marcellina*, *Albusé* *Albinus* és *Albina*, *Nigeré* *Nigrinus* és *Nigrina*, *Rufusé* *Rufinus* és *Rufina*, stb. – A Winkler Kódexben magyar alakja *Longyinos*.

Nevenapja: *március 15.*

PETŐFI Egyetlen előfordulásáról tudunk. A múlt század vége felé született Parajd községben Mester *Petőfi*, akinek a szomszédos Szovátán volt műhelye. A felszabadulás után a szovátai tanácsházán dolgozott, és az 1950-es években halt meg. Elbeszélése szerint apja nagy *Petőfi*-rajongó volt, és mikor ő megszületett, elhatározta, hogy fiának a *Petőfi*

keresztnevet adja. Hallatára a keresztelést végző pap nagyon elcsodálkozott, és keresztnévként való bejegyzését megtagadta. Erre atyja fegyvert rántott, és így kényszerítette a szertartást végző személyt a *Petőfi* keresztnév beírására. Hogy ebben mennyi az igazság, és mennyi a folklór, nem tudjuk, de tény, hogy a bejegyzés megtörtént, és egy szovátai cégtáblán évtizedekig ez a felirat volt olvasható: MESTER PETŐFI ASZTALOS MESTER.

A magyar költészet és az 1848-49-i szabadságharc lánglelkű alakjáról elnevezve (*1849. július 31.). Nevenapja: július 31.

SÉRA Ez a keresztnév az egyházi latin *Seraphinus* név magyar ejtésű alakjának megrövidített változata. Régi tagja névállományunknak: Szent László udvari káplánja volt *Szerafin* esztergomi érsek. A magyar középkoron át végig kimutatható keresztnévként, sőt még utána is, noha gyakori sohasem volt. Pl.: Szilágy megyében működött 1532-ben Mindszenti *Seraphin* ügyvéd, a XVII. században pedig Rápolthy *Seraphin*; 1580 körül Daróczy *Szerafin* volt Bereg megye alispánja, 1595-ben Vas megyében élt Hollósy *Szerafinné*, 1602-ben a Székelyudvarhely közelében fekvő Farcádon pedig Vajda *Sérát* írták össze. Ez utóbbi olyan rövidülése a névnek, mint amelyet a *Bóna* (*Bonaventurá-ból*), *Bara* (*Barabás-ból*), vagy a *Bene* (*Benedek-ből*), *Deme* (*Demeter-ből*), *Kele* (*Kelemen-ből*) névben láthatunk.

Egykori használatát a belőle keletkezett vezetéknevek igazolják: *Serafin*, *Szerafin*, *Sérafi* és *Séra*. Miskolcon a *Sérafi* funduson állt a XVII--XVIII. században a város egyik mészárszéke és kocsmája (ma Széchenyi u. 9). A család 1561-ben tűnik fel Miskolcon; ekkor *Seraphin* Kristófnak háza van a városban, 1698-ban a városi tanács megveszi *Séraffi* Dorkó (=Dorottya) maradékaitól a Pecétől a piacig terjedő nagy kúriát, 1705-ben pedig *Séra* Mátyás II. Rákóczi Ferenc, a "nagyságos fejedelem" miskolci gyalogseregében szolgál. Tehát a név fokozatosan rövidült, a *Séraffi* kialakulásához a *Desseffy*, *Gálffi* stb. nevek hatása is hozzájárulhatott.

Két *Szerafin* nevű szentről tudunk: az egyik egy olasz kapucinus laikus testvér volt (1604. okt. 12.), de mivel csak 1767-ben volt a szentté avatása, a középkori névviselők okt. 12-ét nem tarthatták névnapjuknak. A másik phanari vértanú püspök (napja december 4).

A régi *Seraphin* keresztnévre l. Dové II, 306.

A *seraphim* alak héber többszám (a hatszárnyú szeráf az ószövetségi angyalok legmagasabb rendjébe tartozó angyal), ilyen név tehát nem lehet keresztnév. Van azonban *Seraphin(us)*, amely utólagos egyesszám képzés a középlatin *Seraphini* többszóből.

A *seraphim* jelentése "fénylő, tündöklő, lángoló".

A belőle való *Seraphina* női név a XVIII-XIX. században volt divatban (MNy. LIII, 477-8).

SZELESTÉNY Nagy Nep. János 1845-ben megjelent "Hierolexicon"-ában ezt olvassuk; "*Coelestini* *Szelestyén* remetái; V. *Szelestyén* pápától nevezvük. *Coelestinus* I. s. papa első sz. *Szelestyén* pápa, April 6-án". Tehát a múlt század első felében a *Celesztin*-t magyarosították a címül írt névvel, helyesebben régiesebb alakjával. A fenti, a *keresztény* szó mintájára alakított formával 1870-ben találkozunk először, Rupp Jakab munkájában ugyanis a pannonthalmi főapátok névsorában ez áll: "1709-1722. Göncz *Szelestény*, a bold. Szűz Mária kápolnája szerzője, melyben el van temetve." A név hangalakjának megváltoztatásában az is szerepet kaphatott, hogy a CzF.-féle szótár ugyancsak 1870-ben megjelent V. kötete szerint Hont megyében van *Szelestény* falu.

VITÁLYOS Ritkán előforduló keresztnév, de van: Kovacsics *Vitályos* tsz-paraszt Hercegszántón, Miletics *Vitályosné* a Róbert Károly körúton lakik, Podina *Vitályosné* a Magyar Néprajzi Társaság tagja, stb. Mivel ma is élő, magyarosabb forma, nem helyeseljük, hogy az Utónévjegyzék felvételét csak *Vitalis* alakban engedélyezi. Első előfordulásai a XIII. század első feléből valók, bár ez okleveles anyagunk szegényessége miatt nem jelenti azt, hogy a XI–XII. században nem használhatták. A későbbi századokban is mindig volt, a XV–XVI. században volt a leggyakoribb, a reformáció után grafikonja nagyon visszaesett. Ma hazánkban főként a délszláv lakosság használja. Sok vezetéknevét keletkezett belőle: *Vita*, *Vitár*, *Vitáros*, *Vitályos*, *Vitális* stb., de helynevek is alakultak vele: *Vitálisfalva*, *Vitálustelke*, *Vitárisülése*.

Latin, helyesebben egyházi latin név, a *vita* "élet" szó melléknévi származéka, azonos *vitális* "az élettel összefüggő, az életre tartozó" (*vitális* kérdés "életfontosságú kérdés, létkérdés") szavunkkal (vö. *vitalitás*, *vitalizmus* továbbképzéseit is). Versey Ferenc 1783–84-ben a pesti egyetem hittudományi karán "főképpen liturgiákat és *vitályos* hittant hallgatott Tompa Lászlótól" (eleinte azt hittük, hogy a *vitál(y)kodik* igével függ össze és "apologetiká"-t jelent, de utóbb kiderült, hogy "praktikum" az értelme). A nyugatdunántúli székely nyelvjárások *vitálkodik* "kötekedik, gáncsokodik, vetélkedik, zsörtölődik" igéjének hangalakjába talán a *Vitál(y)os* keresztnév is belejátszott. Nagy János 1845-i Hierolexiconja szerint "S. *Vitalianus* = Sz. *Vitályos*". Természetesen *Vitális*, sőt *Vitál* rövidülése is elfogadható, de a *Vita* leánynév nem szerencsés, mivel a *Vita* a régiségben a latin *Vitalis*-ből alakult név rövidülése (vö. *Vita* Zsigmond erdélyi író). Nevenapja: *április 28.*

Szent *Vitalis* Ravenna védőszentje (†67. április 28.). Ünnepe ápr. 28. és nov. 4. Szent *Vitalis* salzburgi püspök volt a nyolcadik században, emléknapja: október 20.

Német nyelvterületen Gottfried Keller egy 1878-ban írt novellájának címszereplője terjesztette el, már csak alkalmilag, különösen katolikus, délnémet területeken használják. Gyerekszüléskor védőszent, és ha kétséges, bizonytalan esetekben adják, a gyerekek életben kell maradnia.

Mivel *Elemér* nevünket régebben az *él* igéből magyarították, nevenapját a hasonló jelentésű *Vitalis*-ra tették, s így április 28-án ünnepelték.

ZÉTA Ritka férfinév, de tudok néhány fiatal viselőjéről: pl. Ménfőcsanakon, Nyíregyházán, Alsógödön. Gárdonyi Géza "Zéta" című háromfelvonásos darabját 1905. december 17-én mutatta be a budapesti Nemzeti Színház. Színműve "A láthatatlan ember" című regényén (1902) alapszik. Attila hun király udvarát mutatja be benne a bizánci *Zéta* történetén keresztül. Az Alsógödön 1970 tavaszán keresztelt kisfiú vezetékneve – *Gárdonyi*.

Magyar, sehol másutt elő nem jövő név. Noha a regényben és a színdarabban görög viseli, ilyen név náluk nincs. Bizonyára a görög ábécé *zéta*-nak ejtett betűje volt az inspiráló, bár lehet, hogy Gárdonyi is használta Orbán Balázs "A Székelyföld leírása"-t, amelyben a Zetelaka fölött félóránnyira meredek hegyfokon álló *Zeta vára* mondáját közli (állítólag Irnák, Attila fia is itt van eltemetve). Nevenapja: *november 22.* (*Zetus* alexandriai vértanú napja).

MIKESY SÁNDOR

TANULMÁNYOK, CIKKEK, ADATOK

MIÓTA LEHETNEK *Fehérvár* HELYNEVEINK?

1. A magyar történelemben a *Fehérvár* nevezetű helyek kiemelkedő szerepet játszottak; elegendő itt utalni olyan ismert példákra, mint a *Nándorfehérvár*, *Gyulafehérvár*, *Székesfehérvár* nevek, illetőleg a hozzájuk fűződő történelmi vonatkozások. Ezeknek a korai Árpád-korban már ismert, használt elnevezéseknek a közszói elemei különösebb magyarázatot nem igényelnek, a bennük szereplő színnevek a szóban forgó erődítmények fehér színére utalnak, amely általában a mészkőből, illetőleg a mésszel építkezés velejárója; vö. a vulkanikus kőzetből vagy égetett téglából épített erődítmények szintén gyakori *Vörösvár* elnevezéseivel.

Ez a névtípus persze nem magyar különlegesség, igen számos nyelvben bőven van rá példa: ném. *Weißenburg*, *Rotenburg*, olasz *Castelbianco*, *Castelrosso*, portugál *Castelo Branco*, francia *Châteauroux* stb. Az egyes nyelvekben egymástól függetlenül is keletkezettek azonos szemlélet alapján, megfordításként is átkerülhettek egyikből a másikba, sőt a névadás alapja akár mindkettő, egymást erősítve is lehetett. Különösen nehéz a kétféle névadási mód szétválasztása ott, ahol a vár, erősség történelmi sorsa folytán több nép hatókörébe is került, következésképpen több nyelv elemei is részt vettek a névadásban. Mint látni fogjuk, mindezek a lehetőségek magyar viszonylatban is fennállhatnak.

A következőkben arra a körülményre igyekszem néhány esettel kapcsolatban rámutatni, hogy ennek az elnevezéstípusnak nyelvünkben igen régi – honfoglalás előtti – előzményei lehettek, mindkét elnevezési mód viszonylatában.

2. Maradva a típus talán leggyakoribb *fehér* jelzőjénél, a *fehér vár* minősítő jelzős szerkezet keletkezésének legalábbis a kései ősmagyarban nem volt elvi akadály. A *fehér* melléknév alapszava ugyanis feltehetően ősi örökségként, a finnugor kor óta él nyelvünkben, s képzésének archaikus volta is nyilvánvalóan ősmagyar keletkezésre utal; *vár* szavunk meg biztosan honfoglalás előtti iráni jövevényszó, e szócsoport ún. középiráni rétegéből. Így hát eleink – a későbbi konkrét példák tanúsága szerint is – alkalmasint ezeknek az elemeknek a szintagmatikus kapcsolatával jelölhették az ismereti körükbe került fehér falú erődítményeket. Csak az a kérdés, valóban így jelölték-e?

Történelmi eseménybeli, tárgyi és nyelvi kritériumok egész sora támasztja alá, hogy ez a megnevezés konkrét helyi kötődésekkel többszörösen élt vagy legalábbis élhetett az ősmagyarban. Vagyis ez az elnevezési mód a magyarságnak nem Kárpát-medencei "találmánya", hanem itt már nyelvi örökségként alkalmazta.

3. Főként NÉMETH GYULA, LIGETI LAJOS és CZEGLÉDY KÁROLY kutatásai alapján ma már világosan áll előttünk, amiről egyébként Konsztantinosz szó szerinti tanúságot is tesz (38. Cap.), hogy tudniillik a kazárság, illetőleg a kazár birodalom milyen meghatározó szerepet játszott a honfoglalás előtti magyarság életében. E kapcsolat kezdetei ugyan nem határozhatók meg pontosabban, de a VIII. század és a IX. század első harmada bizonyosan az érintkezés, együttélés legintenzívebb szakaszába tartozhatott. Azt természetesen nehéz elképzelni, hogy őseink ne ismerték volna jól, következésképpen ne nevezték volna meg a kazár fővárost, a kagán szálláshelyét. Még a IX. század közepe táján, a Konsztantinosztól leirt, Levedi vezette küldöttség is nyilvánvalóan itt járt a kagán elé.

Ez a székhely viszont világos, fehér színű erődítmény volt. Ibn Ruszta *sarcšn*-nak, Gardizí *sarjş*-nak írja, amely *Sarişsin*-nak olvasandó, 'sárgás, világosba játszó, fehéres' jelentéssel (vö.: tör. *sari*, *sariş* 'világos, sárga, sápadt, fehér'; m. *sárga*, *sárog*, *szár* 'világos, kopasz'). A 'fehér' jelentést csak megerősíti, hogy az arab források ezt a helyet *al-Baidā*-nak, 'a Fehér'-nek nevezik. A székhely nyugati részének, ahol a kagán lakott, *şanbalı* (Ibn Ruszta: *şnblı*) volt a neve, mely névtani bizonyosság is az erődítés jellegre, hiszen utótagja a tör. *balık*, *balı* 'vár, város' (vö. pl.: NÉMETH, *HonfKial.*¹ 208, 212; ua.² 168; LIGETI: *MNy.* LXXII, 14, *TörKapcs.* 368). – Megjegyzendő, hogy valószínűleg ugyanez az előbb tárgyalt tör. *Sariş-şin* az előzménye – vagy csak névtani, vagy esetleg tárgyi-történeti azonossággal – a Volga menti *Caricin*-nek (későbbi *Sztálingrád*-nak, majd *Volgográd*-nak) is, az orosz *carica* 'cárnő' népetimológias beleérzésével (vö.: NÉMETH, *HonfKial.*¹ 112; LIGETI, *TörKapcs.* 368; Kiss: *FNEtSz.* II, 775). Hogy a magyarság korai névadásához – a tipológiai azonosságon kívül – ez utóbbinak is volt-e valamilyen közvetlenebb, helyi köze, az több mint kétséges.

A kazár fővárosnak magyar ajkakon is minden bizonnyal ismert, használt elnevezésében azonban az említett külső jegyeknek nagy valószínűséggel mondhatóan tükröződniük kellett. Vagy úgy, hogy egyszerűen átvették a török elnevezést (*Szarjşsin*, esetleg "csuvasosan" *Sarişsin*), s a soraikból törökül is értők a 'fehér' szemantikai jegyét is érzékelték benne. Vagy úgy, hogy saját nyelvi elemekkel kifejezve *Fehér*-nek, *Fehér vár*-nak, *Fehér város*-nak emlegették, persze megfelelő ősmagyar nyelvi formákban (*Feherü þáru* stb.). Az utóbbi esetben az elnevezés háttere ismét csak kettős lehetett: vagy azonos szemlélet alapján a török nyelvi megfelelőtől függetlenül is *Fehér*-nek, *Fehér vár*-nak, *Fehér város*-nak nevezték el; vagy egyszerűen tükrökifejezésként fordítást alkalmaztak. A későbbi magyar várnév-tipológia mindenesetre leginkább a *Fehérvár* nevet valószínűsíti. Az elsődlegesen jelzős szó szerkezet éppen a tulajdonnévi funkció folytán válhatott összetettség-szerűvé – ami a név mai egybeírását is indokolja –, a több nyelvi elemből (lexémából) álló helyneveknek a szoros szókapcsolati-összetételi jellege a nyelvi tudatban nagyon korán tükröződhetett, hiszen az írásbeliség tanúsága szerint (egybeírás!) már a korai Árpád-korban is eléggé általános.

A magyarság történetével kapcsolatba hozható és konkrétan is ismert névanyag e ponton, a kazár történeti problematikához kapcsolódva adja az első – VIII. század tájára kronologizálható – elvi lehetőséget a magyar *Fehérvár* névelem meglétének feltevésére. Ez azonban természetesen nem jelenti azt, hogy amennyiben a tárgyi körülmények ezt a szemléleti-elnevezésbeli lehetőséget megengedték, korábbi efféle név ne

születhetett volna nyelvünkben. Nyelvészeti-névtani eszközökkel kitapintható bizonyosság azonban erre időben visszafelé már nincs.

4. Van viszont további – közel egykorú vagy csak valamivel későbbi – bizonyosság ennek a helynévi elemnek az ősmagyar kori alkalmazására. Ez is a Kazár-birodalom kereteihez, illetőleg ez időszak török névadásához fűződik, közelebből annak az erődnék a nevéhez, amelynek a Don partján való megépítéséről mohamedán és bizánci források egyaránt értesítenek.

Ennek az erődnék a török nyelvi elnevezése *Šarkel* (a csuvasos típusban), *Sarkel* (a köztörök típusban) volt; Konsztantinosz – mindig *ζαρκελ*-nek írva – ezt a török elnevezést használja. A név világos török etimonú összetétel: első eleme a már említett *sari*, *sariγ*, a csuvasos típusban *š*-sel és csak 'fehér' jelentéssel; második eleme a *kil* ~ *käl* 'ház, város, falu' (átment a vogulba: *kül* és a finnbe: *kylä* 'faluk' is). Az objektum szerepel a Nestor-krónikában is, *Běla Veža* alakban, elemei 'fehér' + 'ház, torony, vár' jelentésűek (VASMER, RussEtWb. II, 581); az oroszban vagy a török név fordítása, vagy azonos szemléleten alapuló párhuzamos megnevezés. Hogy az erődítmény valóban fehér színű volt, azt még további adatok is jelzik: Konsztantinosz a 42. Cap.-ban kifejezetten megmondja, hogy a név annyit jelent, mint 'fehér ház, fehér szállás' (*ἄσπρον ὄσπιτιον*), és építésénél a folyó (a Don) köveiből meszet égettek. Egy másik X. századi bizánci történetíró, Theophanes Continuatus meg *λευκὸν οἰκημα*-ként (= 'fehér lakóhely, ház, város') emlegeti a helyet (vö. MORAVCSIK, ByzTurc. II, 229). Mindezek nagy valószínűséggel az eredeti török elnevezés görög fordításai (a török nyelvi háttérről l. még: GOMBOCZ, BTLw. 200; MELICH, HonfMg. 9, 21; LIGETI: MNy. XXXII, 45). – Egyébként hogy az építmény erődítmény volt, a források szintén többszörösen megmondják.

Ahhoz aligha férhet valami kétség, hogy eleink ezt az erődítményt jól ismerték, és akkor magától értetődően meg is nevezték. Ezt a Kazár-birodalommal való szoros kapcsolatuk általában is alátámasztja, Ibn Ruszta pedig külön is szól arról, hogy a kazárok éppen a magyarok, valamint más szomszédos népek ellen építettek erődöket. Konsztantinosz (42. Cap.) Theophanész császár idejéhez (uralkodott 820–843) köti *Sarkel* építését, ami a magyarságot illetően a központi kazár területről már nyugatra élő, sőt a Don-Donyec körzetét (Dentumoger terület és idő) is nyugat felé elhagyó őseinkre vonatkozhat, tehát a Levedia területre és időre.

A magyarság a szóban levő helyet elvileg kétféle néven nevezhette. Vagy átvette a török megnevezést, amely nyelvünk alaki rendszerébe minden további nélkül beleillhetett (*Sarkel*, esetleg *Szarkel* is). Vagy saját nyelvi elemekkel nevezte meg, akár tükörfordításként, akár önállóan, azonos szemlélet alapján, hiszen tárgyi alapon minden bizonnyal "fehér"-nek és "vár"-nak láthatta. Ez esetben a *Fehérvár* elnevezés illett rá, amit a későbbi magyar névtipológia és -szemantika csak alátámaszthat. Ez a IX. századi magyarság nyelvében élő, illetőleg élhetett helynév azonban a vonatkozott terület messze hagyásával éppúgy elenyészett, mint a kazár fővárost megnevező elődje. A két név esetleges azonossága – tekintve a terület és részben az idő eltérő voltát – az identifikálásban zavart aligha okozhatott, tehát további megkülönböztető jelzők alkalmazását (l. a későbbi *Fehérvár*-ok jelzőit [Nándor, Gyula stb.]) nemigen tehetette szükségessé.

5. Időben kissé előbbre és területileg tovább nyugat felé haladva a magyarság újabb fehér várba "ütközött". Mozgásaiban, vonulásában ugyanis semmiképpen sem kerülhette meg, pontosabban ismeretkörében semmiképpen

sem kerülhette ki azt a nevezetes erődítményt, amely a Dnyeszter-limán nyugati részén, nem messze a Fekete-tenger partjától a kelet-nyugati átjárót uralta.

A hely igen régi idők óta ismert, legkorábról feljegyzett görög neve *Τύρησ*, *Τύρασ*, azonos a Dnyeszter legrégebbi nevével ('gyors'). A bizánci görögben jórészt *Λοπρόκαστρον*-nak ('fehér vár') és *Λευκοπολιχνη*-nek ('fehér város') emlegették. Konsztantinosz (37. Cap.) a Dnyeszter nyugati partján sorakozó, az átkelőket uraló, abban az időben már elhagyott erődök között, a rómaiak egykori lakóhelyeként sorolja fel, mondván, hogy a besenyők *Λοπρον*-nak ('fehér') nevezik, ami persze görögre fordítva értendő. A területen élő török nyelvekben *Ak-karman*, *Ak-kärmän* ('fehér vár', 'fehér város'; vö. ugyanerre tatár *Ak-kel* 'fehér ház, város' is) volt a neve, amit *Akerman* alakban később az oroszok is továbbvittek. Az oroszban azonban jobbára *Βελγοροδ* megnevezése járta (VASHER, EtWb. I, 8). Az e vidéken egykor kolonizáló genovaiak *Moncastro*-nak és *Castro Bianco*-nak ('fehér vár') emlegették. A románba pedig a helynév *Cetatea Albă* ('fehér vár') néven honosodott meg.

Mint e felsorolásból látható, a párhuzamos szemantikájú névadásnak egyik legszebb példájával van itt dolgunk. Hogy aztán e sokrendbeli elnevezés közül mennyi az azonos szemléleten alapuló, független, saját nyelvi névadás, és mennyi a fordítás, azt pontosabban megállapítani nem lehet; a későbbiek többsége valószínűleg inkább az utóbbi, s benne a török nyelvi névadásnak feltehetőleg volt kisugárzó szerepe.

Legalábbis a IX. század második felében, a magyarság levediai és etelközi idejében e népek országútján fekvő hely magyar nevének szintén meg kellett születnie, s ez a fentebb bemutatott nyelvi sorozat tanúsága szerint is más, mint *Fehérvár* nemigen lehetett. Konsztantinosz (37. Cap.) a besenyőkről is azt mondja, hogy azért nevezték ezt az erődöt *Λοπρον*-nak, mivel kövei egészen fehéreknek látszanak. A magyar nyelvi névadásra vagy közvetlen, vagy közvetett bizonyíték ugyane helynek későbbi *Neszterfehérvár* neve: l. pl.: 1541: *Nester Feijerwar* (CsángóOkm. 66), 1624: *Nester Feieruar* (uo. 162). Hogy a IX. századra feltehető magyar helynév elhalt-e a honfoglalással, vagy megvolt a magyar név folytonossága a középkoron át, az kritériumok híján nem dönthető el. A középkori magyarság ismeretében azonban mindkét esetben nyilvánvalóan benne volt a magyar nyelvi helynév, tekintve a földrajzi és történeti viszonyokat: Nagy Lajos keleti hadjáratait, a Zsigmond-korban a tatárok elleni magyar védelmi vonalnak a Dnyeszterig való kitolását stb. (vö. még: BENDA: CsángóOkm. 20); tehát még későbbi újraalkotása esetén is jóval korábbi keletkezésű lehetett XVI. századból való első konkrét adattolásánál. A Dnyeszterre utaló *Neszter* jelző persze mindenképpen csak később ragadhatott rá, az országosan ismert többi *Fehérvár*-tól való megkülönböztetés céljából. – A középkori magyar névadást e területen egyébként más helynév is őrzi: román *Orhei* ~ orosz *Opreeb*, a Dnyeszterbe ömlő Raut mellett (első adata: 1541: *Orhe*: CsángóOkm. 68), mely magyar *Várhely* előzményre utal, s szintén erődítmény emlékét őrzi (l. még Kiss: Nyr. CXI, 230).

Ez a *Fehérvár* is tehát vagy önálló magyar szemlélet révén, lényegében a többi nyelv elnevezésétől függetlenül született, elvégre az objektumot másnak mint fehérnek a magyarok sem láthatták; vagy tükkörfordítás eredménye, és akkor nagy valószínűséggel török nyelvi mintája jöhet számításba.

6. A Dnyeszter menti helynévvel még alighanem nincs vége a honfoglalás előtti magyar *Fehérvár* megnevezések sorának. Erős gyanúnk lehet ugyanis arra, hogy a mai Belgrád neve is ennek az előzmény-sorozatnak a tagja.

A IX. század végi magyarság – földrajzi helyzeténél és történelmi körülményeinél, kapcsolatainál fogva – az Al-Duna vidékét meglehetősen hosszanti viszonylatban ismerte. Ebből a szempontból főként a IX. század második felére-végére eső intenzív magyar-bolgár kapcsolatok érdekesekek a figyelemre, melyekről a mohamedán kútfők, Konsztantinosz, a Metódelegenda stb. többrendbelileg szólnak. Ebben az időben a mai Belgrád egykori vára nemcsak bolgár uralom alatt állott, hanem a dunai bolgár birodalom egyik fontos, széles körben ismert helye is volt, az észak felől Bizáncba vezető dunai átjárót is biztosította. Konsztantinosz (40. és 42. Cap.) a Kárpát-medencét megszálló magyarsággal kapcsolatosan kiemelten is szól a vidékről, Traianus hidját, az onnan három napi járóföldre eső Βελιγραδια-t, a Duna-Száva összefolyását stb. emlegetve. Metódnak 1882-ben a magyarokkal való találkozása is legvalószínűbben ezen a tájon történhetett meg (vö. KIRÁLY: MNy. LXX, 8 is). Kizártnak tartható, hogy a magyarok ekkor még ne tudhattak volna a várról, és azt ne nevezték volna meg.

A vár története messze az ókorba nyúlik vissza, akkor a gör. σιγγιδών, lat. Singidunum volt a jelölője; az etimon kelta, jelentése 'körülvevő vár' (ti. a Dunától és a Szávától). Déli szláv elnevezésének (<бѣль + gorodъ 'fehér vár') első előfordulása Konsztantinosznál (1. előbb; vö. még 1561: *Beligradu*: Skok, EtRj. I, 152). Legkorábbi krónikáinkban, valamint Árpád-kori okleveleinkben mindig latinul, és legtöbbször a bolgárokhoz tartozó megjelöléssel: *Alba Bulgariae*, *Alba Bulgarica*, *Bulgarorum civitas* stb. (először An.-nál, 39. Cap.: *Albam Bulgarię*). A magyar nyelvi elnevezésekben is a bolgárok *nándor* neve tűnik föl: 1357: *Nandurfeiruar* (OklSz.); 1360 k.: *Nandorfeirwar* (Bécsi Képes Krónika 104. Cap.); stb.; de vö. már 1336: "Castrum *Nanduralbense*" (MNy. XIII, 234). (A bolgárok korán kihalt m. *nándor* nevére l.: ECKHART: MNy. V, 311; KIRÁLY: MNy. LXXII, 315; BENKÓ: MNy. LXXX, 416; LIGETI, TörKaps. 268.)

Hogy a *nándor* népnévi jelző a magyar névadásban mikor kapcsolódott a *Fehérvár*-hoz, az kritériumok híján nem dönthető el. Szükségessége nyilván más *Fehérvár*-ak egyidejű ismerete miatt merült föl, ez azonban éppen úgy vonatkozhat a IX. század végére (l. a Dnyeszter menti *Fehérvár*-at), mint a későbbi időkre (l. a Kárpát-medencei *Fehérvár*-akat). Mindenesetre a korai, honfoglalás előtti névadásra vonatkozóan – tekintve az akkori magyar-bolgár kapcsolatok szoros voltát és a *nándor* népnévnek nyelvünkben már nagy valószínűséggel élését – a "nándor-os" megnevezés sem zárható ki már egészen; magának az alapalak *Fehérvár*-nak az ekkor magyar ajkakon Belgrád várára való alkalmazása pedig jó okkal föltehető. A vár fehér falai erre teljes szemléleti lehetőséget adhattak más nyelvi előzménytől függetlenül is. Lehet azonban a magyarba átvett tükörelnevezés is. Élhetett a nevezetes várnak akár korábbi bolgár-török nyelvi neve is (vö. az említett korábbi török várelnevezéseket), ennek azonban nem maradt nyoma, s esetleges kihalása a magyar-bolgár-török nyelvi érintkezést meg is előzhette volna. Így inkább az a valószínű, hogy tükörnévi kölcsönzéssel bolgár-szláv vagy ószerb névalak szolgálhatott a magyar név előzményeként. Különben a párhuzamos szemantikájú névadási folyamat itt sem állt meg a magyarnál, a vár és város már a középkorban megkapta például a németben is a

Weissenburg (Wizzenburch) megnevezést (l. MELICH: MNy. V, 165).

7. A "nándor" Fehérvár-tól további, egyenes út vezet – viszonylagos időbeli közelséggel is – a Kárpát-medencei Fehérvár-akhoz, melyek keletkezése mind Gyulafehérvárra, mind Székesfehérvárra vonatkozóan a X. századra megy vissza. Az eddig jelzett névtani folyamat ezeknél is tovább tart, a párhuzamos névalakok ugyanolyan jelleggel jelentkeznek: Gyulafehérvár: 1081: *Bellagradensi* (< szl. *Bělgřadъ*), 1134: *Albae Civitatis*, 1265: *castrī Albensis*, 1274: *Alba Jule*, 1298: *Wizzenburgensis*, 1488: *Gyulafeyervár*, XVI. sz.: *Bălgřad* (román < szláv), XVII. sz.: *Alba Iulia* (másodlagos román) stb. (l.: MELICH, HonfMg. 4, 35, 242; GYÖRFFY II, 143; Kiss, FNETSz. I, 551); – Székesfehérvár: 1000: *Albam Civitatem*, 1001: *Civitate Albensi*, 1038: *Weyssenburg*, 1055: *Feheruuaru*, 1077–83: *Alba*, 1098: *Belegrave* stb. (l. GYÖRFFY II, 363; Kiss, FNETSz. II, 546). Mindez azonban már túlmegy tárgyunkon, illetőleg csak a tárgyalt magyar névadási folyamat végkifejlete felé mutat.

8. MELICH (HonfMg. 9) azt észrevételezte, hogy ahol a 'fehér + vár' szemantikájú névadás egykori szláv területen fölmerül, többségében kimutathatóan török előzményre megy vissza. Bár erre a jelenségre bizonyos mértékben magyar viszonylatban is mutatnak nyomok, a típus van annyira univerzális jellegű, illetőleg érvényesüléséhez szolgál annyi közös tárgyi alap és szemléleti háttér, hogy – amint az egyes neveknél erre külön is rámutattam – a tükörfordításos lehetőségeket ne abszolutizáljuk, s a magyarra se mondjunk ki általánosabb származtatási tételket. Legfőljebb annyi látszik itt valószínűnek, hogy a magyarság e névadási móddal mint típussal feltehetően török nyelvi környezetben ismerkedett meg, amit az időrendi, nyelvföldrajzi és történeti viszonyok hoztak magukkal. A mi szempontunkból a leglényegesebb az, hogy a szóba hozott névadási folyamat a magyar nyelvtörténeti múltba messze visszanyúlik.

BENKŐ LORÁND

* * *

AZ ENSZ FÖLDRAJZINÉV-EGYSÉGESÍTÉSI TEVÉKENYSÉGE

1. A névtan művelői előtt ismert tény, hogy a térképek jelentős mennyiségben és változó minőségben tartalmaznak földrajzi neveket. Bár az utóbbi évtizedekben jelentős minőségi javulás történt a földrajzi nevek térképi alkalmazásában, a külföldi és hazai tapasztalatok mégis azt mutatják, hogy sok javulásra van szükség. A minőségi ingadozások oka, hogy a térképek közvetlen készítői kevés vagy semmilyen ismerettel sem rendelkeztek és rendelkeznek a földrajzi nevek alkalmazásának nyelvi (nyelvészeti és helyesírási) vonatkozásairól, hogy a térképkészítési utasítások ezen a területen általában kevés útmutatást adnak, továbbá, hogy a gyakorlatban ezt a keveset sem mindig tartják be. Még több gond jelentkezik, amikor más országokról készítenek térképet, így idegen

nyelvű, gyakran más írásrendszerű földrajzi nevek használatára kerül sor.

Az előzőekben vázoltak alapján érthető, hogy a földrajzi nevek nemzetközi méretekben legnagyobb "fogyasztója", a külföldi területekről legtöbb térképet előállító Egyesült Államok kezdeményezésére indult meg az ENSZ keretében a *nemzetközi egységesítés*. Ez a kezdeményezés minden jelentős térképészettel rendelkező országban visszhangra talált, mert hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a nemzetközi egységesítési törekvések jelentős mértékben segítik és támogatják az egyes országok saját, belső, vagyis nemzeti egységesítését. Kiderült ugyanis, hogy a földrajzi nevek térképi alkalmazása világszerte azonos gondokkal jár; az egy területre ismert valamennyi névnek a térképi ábrázolás igényei szerint végzett mennyiségi szűrése után a lehetséges változatok közül a legmegfelelőbbet kell kiválasztani, egységes írásmódról kell gondoskodni a nyelvjárások, a kisebbségi (nemzetiségi) nyelvek és a helyesírás szempontjainak figyelembevételével. E felsorolásból is látható, hogy a helyes név megállapításához sajátos nyelvi ismeretekre és a szakszerűséget biztosító eljárásokra van szükség. A következőkben vázolt ENSZ-tevékenység ezen ismeretek elsajátításához, illetve eljárások megismeréséhez nyújt segítséget.

Fontos eleme az ENSZ keretében végzett munkának, hogy igen sok információ, pl. a nevek egységesítésére szolgáló névtárak, latin betűs átírási rendszerek stb. a konferenciák, ülésszakok és regionális tanácskozások résztvevőin keresztül jutnak a térképészek tudomására. Az ilyen alkalmakkor közzétett anyagok gyors és hasznos segítséget jelentenek, többek között azért is, mert mód van a névtárak, átírási rendszerek összállítóival való közvetlen megbeszélésre is.

Mint a nyelvbe történő minden mesterséges beavatkozás, az egységesítés is azzal a veszéllyel jár, hogy a kelleténél merevebb módszereket szorgalmaz. Látni fogjuk, hogy ez a jelenség elsősorban az *exonimákkal és a nemzetközi átírási rendszerekkel* kapcsolatos határozatokban jelentkezik. Lényeges tudni azonban, hogy az ENSZ földrajzi nevekre vonatkozó minden határozata csupán ajánlás!

2. A *földrajzinév-egységesítés* elsősorban a térképészetben használt szakkifejezés, melyet 1987-ben a következők szerint határoztak meg: "Adott topográfiai részletre alkalmazott és meghatározott grafikus forma vagy formák, illetve ezen forma vagy formák alkalmazási feltételeinek előírása, ajánlása" (Technical terminology employed in the standardization of geographical names. Glossary No. 330/Rev. 2. United Nations Secretariat, Department of Conference Services, Translation Division, 24 July 1987, 64. old.: 'geographical name standardization'). Ezt kiegészíti egy másik meghatározás, mely szerint az *egységesített földrajzi név* "Egy név, melyet valamely hivatalosan vagy jogszabály alapján létrehozott testület előnyben részesítendő névként állapít meg" (id. mű, 51. old.: 'standardized name').

Az idézett meghatározások erősen általánosított formában azt állapítják meg, hogy a föld vagy valamely más égitest felszínének egy meghatározott részlete akkor rendelkezik egységes névvel, ha egy kiválasztott vagy megállapított, a használt írásrendszer követelményeinek megfelelően minden részletében pontosan meghatározott egyedi, írott (ezért: grafikus) alakú neve van.

3. A földrajzi nevek egységesítésében két egymástól elválasztható, de mégis szorosan összekapcsolódó területet különböztetünk meg: *nemzeti és nemzetközi egységesítést*. Ahhoz ugyanis, hogy az előzőekben leírt

egységesítés nemzetközi méretekben megvalósuljon, elengedhetetlenül szükséges az országokon belüli egységesítés. A *nemzeti egységesítés* lényege, hogy egy országon belül állapítanak meg az egységesség feltételeinek megfelelő neveket.

A nemzeti egységesítéshez közvetlenül kapcsolódik a *nemzetközi egységesítés*. Ennek az ENSZ-ben megállapított meghatározása a következő: "... az a tevékenység, melynek célja lehetséges maximális egyöntetűség a Földön található valamennyi földrajzi név és a naprendszer más égitestjein található helynevek alakját illetően a nemzeti egységesítés és/vagy nemzetközi megállapodások útján, beleértve a különböző írásrendszerek közötti megfelelések létrehozását" (id. mű: 65. o. 'international geographical name standardization'). (Látható, hogy mind a két előző fogalom angol nyelvű megfelelőjéből inkább a 'szabványosítás' szó következne. Az ENSZ tevékenységében való részvétel során azonban a magyar térképészek úgy találták, hogy 'egységesítés' szavunk jobban kifejezi e folyamat lényegét, mint a pontosabb fordításból adódó 'szabványosítás'.)

4. A fenti meghatározásokból jól érzékelhető, hogy a földrajzi nevek sok gondot okozó térképi használata lényegesen egyszerűbbé válik, ha az egyes országokon belül a nevek minden típusában egy részletre egy pontosan megállapított nevet választanak ki, ezt a stabilitás érdekében hivatalossá teszik, majd nemzetközi megállapodások útján gondoskodnak arról, hogy az egyes országok nem csupán a saját területükről készített térképeken, hanem a határaikon túli területek térképi ábrázolásai során is (ebben az esetben más országok által) egységesített neveket használjanak. A következőkben olvasható részletes tájékoztatásból ki fog derülni, hogy az egységesített név rendszerint egy természetes úton keletkezett név hivatalos szentesítése mesterséges névadással.

Az ENSZ keretében 1960 óta folyik az a tevékenység, mely lényegében a fenti alapgondolat kibontása. Röviden vázolom azokat a szervezeti kereteket, melyek között ez a tevékenység létrejött és jelenleg is folyik.

1960-ban az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa (ECOSOC, ide tartozik a térképészet nemzetközi összehangolása és támogatása) ad hoc szakértői csoport felállítására hozott határozatot. A határozat szerint a csoportnak "meg kell vizsgálni a földrajzi nevek országokon belüli egységesítésének technikai problémáit, beleértve egy nyilatkozat elkészítését a felmerülő általános és regionális problémákról, továbbá az egyes országok saját neveinek egységesítésében követendő – elsősorban nyelvészeti – eljárásokra vonatkozó tervezett ajánlások összeállítását..." (ECOSOC XXVII. ülészak 715 A sz. határozata). A csoport munkáját Meredith F. Burrill, az Egyesült Államok képviselője mint elnök irányította. Valószínűleg tőle származott a kezdeményezés, hogy az ENSZ foglalkozzék a földrajzi nevek egységesítésével. A csoport tagjai francia, brit, iráni, guatemalai és kínai szakértők voltak.

A csoport a fenti szempontok alapján nyilatkozatot készített az ECOSOC XXXI. ülészaká számára (International Co-operation on Cartography. Report of the Group of Experts on Geographical Names. In: World Cartography, Volume VII, UN Publication, New York, 1962.). A nyilatkozat a problémák felsorolását, továbbá ajánlásokat tartalmazó fejezetekből és a fontosabb szakkifejezéseket meghatározó mellékletből állt, ezenkívül egy nemzetközi konferencia összehívását javasolta. A tartalmat jól érzékeltetik a feltett kérdések, pl. "Hogyan állapítsuk meg az egységesítésre javasolt nevet és helyes alakját? Milyen súlya lehet a

közvetett nevek használatának, a helyszíni vizsgálattal megállapított helyi használatnak vagy bizonyos feltételek mellett a történeti adatoknak? Hogyan állapítsuk meg a természeti alakulatok kiterjedését, melyekre a nevek vonatkoznak, pl. egy hegység vagy egy öböl határait? Hogyan válasszunk ki egy nevet olyanok közül, melyek mindegyikének van valami alapja az elfogadásra? Hogyan kezeljük az írásbeliség nélküli nyelvek és (az írásbeliséggel rendelkező vagy nem rendelkező) kisebbségi nyelvek neveit, illetve a nyelvjárási és a fő nyelv regionális változatát követő neveket?"

A 21 ajánlás döntően a problémák felsorolásában feltett kérdéseket válaszolja meg. Ha a válaszok nem is minden részletre kiterjedőek, mindenképpen tartalmazzák a lehetséges megoldások szervezeti kereteit, és rendre utalnak az egyes országokban lehetséges sajátos körülményekre. Az egyes ajánlások nemzeti névtestületek létrehozását, a nevek kiválasztására vonatkozó irányelvek kidolgozását javasolják, a többször előforduló nevek kezelésére vonatkozó szempontokat adnak meg, tanácsokat adnak a kisebbségi nyelvű nevek alkalmazására stb.

5. A szakértői csoport beszámolójára kapott pozitív állásfoglalások alapján az ENSZ főtitkára 1967-re Genfben összehívta az első ENSZ Földrajzinév-egységesítési Konferenciát. Azóta ötvenként rendszeresen megtartott konferenciák követik egymást: 1972: London, 1977: Athén, 1982: Genf, 1987: Montreal.

6. Már az első konferencián eldöntötték, hogy a konferenciák közötti időszakban a konferencián hozott határozatok megvalósításának irányítására és szervezésére állandó szakértői testületet hoznak létre, hivatalos nevén ENSZ Földrajzi Névi Szakértői Csoportot (a továbbiakban: szakértői csoport; ez nem azonos az előzőekben jelzett csoporttal, mely tevékenységét az ismertetett nyilatkozat elkészítésével befejezte). A szakértői csoport ún. nyelvi-területi régiók képviselőiből áll, a csoport elnökét az öt évenkénti konferencia választja. A nemzetközi egységesítésben e szakértői csoport tevékenysége a konferenciákhoz képest ugyan alacsonyabb szintnek felel meg, az érdemi tevékenység szempontjából mégis sokkal fontosabb.

A konferenciákon és a szakértői csoport munkájában való részvétel egyaránt a küldő ország megfelelő intézményének költségére történik. A különbség csupán annyi, hogy a konferenciákon a küldöttek kormányukat képviselik (a részvételhez külügyminisztériummegbízólevélre van szükség), a szakértői csoport ülészeit (ahogyan ezeket a tanácskozásokat nevezik) elegendő a megjelenés, a hozzáértés, és természetesen (ez mind a két összejövételre érvényes) az ENSZ valamelyik tárgyalási nyelvének az ismerete. A szakértői csoport ülészeit a gyakorlatban azon országok szakértői vesznek részt rendszeresen, amelyek a már említett nyelvi-területi régiókon belül erre megbízást kapnak. Ez természetesen főleg azokra a szakértőkre vonatkozik, akik a csoport munkáját irányítják (pl. elnök, titkár, tehát őket is országuk küldi) és akik a munkacsoportok valamelyikének tevékenységéért felelősek.

A szakértői csoport ülészeit (eltekintve az egyes konferenciákhoz csatlakozó rövid, formális összejövetelektől) eleinte New Yorkban, majd Genfben tartotta a következő években; 1967., 1970., 1971., 1972., 1973., 1975., 1977., 1979., 1981., 1982., 1984., 1986., 1987. és 1989. A konferenciák és a szakértői csoport titkársági feladatait az ENSZ térképészettel foglalkozó részlege látja el, ez pedig az ENSZ hierarchiájában felülről lefelé a következő helyet foglalja el: Fejlesztési Technikai Együttműködési Főosztály (Department of Technical

Co-operation for Development) : Természeti Erőforrások és Energia Osztálya (Natural Resources and Energy Division) : Infrastruktúra csoport (Infrastructure Branch).

A következőkben említett titkárság vagy ENSZ-titkárság a gyakorlatban ezt a csoportot jelenti.

7. Az ENSZ földrajzinév-egységesítési tevékenységének harmadik szintje a nyelvi-területi régiókban folyik. Az 1987. évi konferencián hozott kiegészítő határozattal jelenleg a következő régiók léteznek:

1. Közép-afrikai
2. Kelet-afrikai
3. Arab
4. Kelet-ázsiai (Kína nélkül)
5. Délkelet-ázsiai és délnyugat-csendes-óceáni
6. Délnyugat-ázsiai (az arab országok nélkül)
7. Kelta
8. Kínai
9. Holland és német nyelvű
10. Kelet-közép- és délkelet-európai (ide tartozunk mi)
11. Keleti-földközi-tengeri (az arab országok nélkül)
12. Indiai
13. Latin-amerikai
14. Észak-európai
15. Újlatin-hellén
16. Szovjetunió
17. Egyesült Királyság
18. Egyesült Államok és Kanada

Látható, hogy egyes régiók csak egy országból állnak, pl. Kína, Szovjetunió, Egyesült Királyság. Nem látható, de gyakorlatilag egy országot, Izraelt jelenti a 11., Írországot a 7. régió. A 12. régió nemcsak Indiát, hanem Pakisztánt, Bangladeszt és Nepált is magába foglalja.

Bár a fenti területi-nyelvi tagolódás a legtöbb esetben egyértelműen kijelöli az egyes országok helyét, nincs megszabva, hogy melyik ország melyik régió munkájában vesz részt, illetve a részvételről (akár egyidejűleg több régióban is) maguk az országok döntenek.

A 10. régióba rajtuk kívül Csehszlovákia, Lengyelország, Jugoszlávia és Bulgária tartozik. Megállapodás alapján a szakértői csoportban jelenleg Csehszlovákia képviseli a régiót. A képviselőket általában az egyes országok térképészeti intézményei látják el egymást váltva a konferenciák közötti ötéves időszakonként. Az ötéves ciklus során egy vagy két regionális tanácskozást kell szervezni a konferenciák előkészítésére, ezenkívül a konferenciákon és a szakértői csoport ülészeit meghatározott feladatok végrehajtására, továbbá a földrajzi nevek nemzeti egységesítésében elért eredmények vagy felmerült akadályok megvitatására. Ezenkívül a képviselő ország szakértőt küld a szakértői csoport ülészeit, tájékoztatást ad az ott elhangzottokról. A 10. régió tanácskozásain több-kevesebb rendszerességgel résztvevő a korábbi NDK, ezenkívül Románia és a Szovjetunió is a politikai szempontból kívánatosnak tartott, de a gyakorlatban nem mindig és nem mindenben megvalósult előzetes egyeztetések céljából. A régióhoz való csatlakozási óhaját bejelentette Ciprus, Görögország és Törökország is, de üléseken eddig egyik ország sem vett részt. A regionális elv alapján ebbe a csoportba tartozna Albánia is, de mindeddig távortartotta magát a teljes ENSZ-tevékenységtől. A régió több tanácskozást tartott, ezeken nagyobb-

részt a szakértői csoport ülészakaira és az ENSZ-konferenciákra való felkészülés volt napirenden. A 10. régió tanácskozásai a következő időpontokban és helyeken voltak: 1971: Prága, 1974. és 1976: Budapest, 1978., 1979. és 1981: Varsó, 1984. és 1986: Szófia, 1989: Pozsony, végül 1991: Prága (az utóbbin csak Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország vett részt).

8. Az ENSZ földrajzinév-egységesítési tevékenysége elsősorban a hozott határozatokkal jellemezhető. Ezért a következőkben tárgykörök szerint csoportosítva ismertetem a határozatokat. A határozatokra minden esetben csak egy évszámmal és a hozzá törtvonallal kapcsolt számmal hivatkozom, ami az adott évben tartott konferencián hozott határozat számát jelöli. A konferenciák határozatai a következőkben a felsorolt jegyzőkönyvekben jelentek meg:

1. United Nations Conference on the Standardization of Geographical Names. Geneva, 4–22 September 1967. Vol. 1 Report of the Conference. United Nations, New York, 1968 – E/CONF.53/3 (1. konferencia, 1967):

2. Second United Nations Conference on the Standardization of Geographical Names. London, 10–31 May 1972. Vol. 1 Report of the Conference. United Nations, New York, 1974 – E/CONF.61/4 (2. konferencia, 1972).

3. Third United Nations Conference on the Standardization of Geographical Names. Athens, 17 August–7 September 1977. Vol. 1 Report of the Conference. United Nations, New York, 1974 – E/CONF.69/4 (3. konferencia, 1977).

4. Fourth United Nations Conference on the Standardization of Geographical Names. Geneva, 24 August–14 September 1982. Vol. 1 Report of the Conference. United Nations, New York, 1983 – E/CONF.74/3 (4. konferencia, 1982).

5. Fifth United Nations Conference on the Standardization of Geographical Names. Montreal, 18–31 August 1987. Vol. 1 Report of the Conference. United Nations, New York, 1988 – E/CONF.79/5 (5. konferencia, 1987).

Látható, hogy a jegyzőkönyvek minden esetben az I. kötet megjelölést kapták. Ennek oka, hogy minden egyes konferencia esetében az egyes országok által benyújtott anyagok teljes szövegét II. kötetként tették közzé. Ezek a (jóval vaskosabb) kötetek a nemzeti és nemzetközi egységesítéssel kapcsolatos igen sok adatot, tájékoztatást, elgondolást tartalmaznak. A következőkben a beszámolókat és állásfoglalásokat tartalmazó köteteket a jegyzőkönyvekével azonos cím elhagyásával sorolom fel: 1. ... Vol. 2. Proceedings of the Conference and technical papers. United Nations, New York, 1969 – E/CONF.53/4.

2. ... Vol. II. Technical papers. United Nations, New York, 1974. – E/CONF.61/4/Add.1.

3. ... Vol. II. Technical papers. United Nations, New York, 1981. – E/CONF.69/4.

4. ... Vol. II. Technical papers. United Nations, New York, 1987. – E/CONF.74/3/Add.1.

5. ... Vol. II. Technical papers. United Nations, New York, 1991. – E/CONF.79/5/Add.1.

A II. kötetek megjelenése a konferenciákhoz képest egyre későbbre tolódik, aminek elsősorban anyagi okai vannak. Az utolsó, 1987. évi konferencia anyaga így valószínűleg csak 1992-ben fog megjelenni.

9. A *nemzeti egységesítéssel* foglalkozó határozatok száma viszonylag csekély, valójában azonban sok további, más megjelöléssel

összefoglalt tárgykör is ide tartozhatna. Az áttekinthetőség érdekében azonban célszerű a kisebb egységekre tagolás.

A nemzeti egységesítés *alapidokumentuma* a 67/4. határozat, mely egy kisebb módosítástól eltekintve valamennyi konferencián és a szakértői csoport ülészekain változatlan formában is alkalmas volt számos vita eldöntésére, és a részletesebb irányelvek megállapítására. Négy ajánlásból áll: (A) névtestületek, (B) földrajzi nevek terepi gyűjtése, (C) földrajzi nevek irodai feldolgozása, (D) több nyelvű területek.

A *névtestületekkel* foglalkozó ajánlás tételesen felsorolja, mi a feladata egy ilyen testületnek, hogyan épül fel, hogyan tagolódhat részekre, hogyan biztosítható hatékonysága, kikkel áll kapcsolatban. Nem felejtkezik meg az ajánlás a nyelvészek bekapcsolásának szükségességéről, a tájékoztatás fontosságáról és a kormányzati szerkezettel való összhangról sem.

A *földrajzi nevek terepi gyűjtése* kapcsán többek között a név írott és szóbeli helyi használatára, a földnyilvántartási okmányok névhasználatára, mai és régi térképi és más források névhasználatára hívja fel a figyelmet. Hangsúlyozza a megnevezett alakulatok jellegére, kiterjedésére és helyzetére vonatkozó adatok fontosságát. Foglalkozik a névgyűjtést végzők képzésének szempontjaival (fonetikai rendszer, grammatikai felépítés, helyesírás, földrajzi köznevek felismerése).

A *földrajzi nevek irodai feldolgozásával* foglalkozó ajánlás azt részletezi, hogy a gyűjtésből származó nevekből hogyan kell a névtestület elé terjeszhető javaslatot összeállítani, illetve, hogy miben kell dönteni. A névjavaslatokkal kapcsolatban pl. a következő szempontok figyelembevételét javasolja: jelenlegi használat, történelmi háttér, több nyelvű területek és írásbeliség nélküli nyelvek kezelése, "hibrid" nevek kerülése, nevek ismétlődésének kerülése, egy alakulatra vonatkozó több név kerülése, a név alkalmazási területének tisztázása, az összefoglaló és a résznevek viszonyának tisztázása, ellenezhető nevek kiszűrése. További részletes szempontok is vannak a sajátos esetek (pl. grammatikai változatok, határozott és határozatlan tulajdonnevek, rövidítések, összetett nevek stb.) kezelésére.

Végül a *több nyelvű területek* földrajzi neveinek megállapítására vonatkozó ajánlások találhatók. Néhány fontosabb tétel: a földrajzi neveket a hivatalos nyelvek és a szükség szerinti egyéb nyelvek mindegyikén meg kell állapítani, a hivatalosan elismert neveket tegyük közzé térképeken és névtárakban.

A *kisebbségi nyelvű nevekkel* még egy ajánlás, a 72/36. foglalkozik. Az északi országok kezdeményezésére olyan határozat született, hogy a több mint egy ország területén előforduló kisebbségek számára fogadjanak el közös helyesírást, és mindenki ezt használja (nem említi, de feltehetően a lapp nyelvre gondoltak).

Ebbe a tárgykörbe tartozik még a 77/4. sz. ajánlás, mely arról szól, hogy a térképeken és másutt, ahol sok földrajzi nevet tesznek közzé, adjanak tájékoztatást arról, hogy ezeket a neveket elfogadta-e valamilyen nemzeti névtestület, és arról is, hogy mi volt a nevek forrása. A 77/16. ajánlás a Görögország és Törökország között Ciprus ügyében folytatott vitát tükrözi, amennyiben azt állapítja meg, hogy "...az illetékes nemzeti névtestület által egységesített név más testületektől történt módosítását az ENSZ nem ismeri el." A 82/7. ajánlás a természeti földrajzi nevek egységesítésére ad külön szempontokat. A 82/9. ajánlás egy olyan kézikönyv összeállítását javasolja, amelyben a nemzeti egységesítés valamennyi szempontja a szükséges bővítésekkel

együtt megtalálható. Ehhez kapcsolódik a 87/23. ajánlás: ebből megtudjuk, hogy a 82/9. ajánlásban említett kézikönyv elkészült, ugyanis konkrét javaslatot tesznek a kézikönyv közzétételére, megjelölve a már említett World Cartography c. ENSZ-periodikát. A 82/3. ajánlás külön foglalkozik a nemzetközi egységesítés tapasztalatainak összegezésével.

Az 1987. évi konferencia hangsúlyozottan foglalkozott a nemzeti egységesítés kérdéseivel, hiszen az említetten kívül további négy ajánlás sorolható ebbe a tárgykörbe: a 87/6. számú az állami intézményeket bátorítja a nemzeti egységesítés támogatására, a 87/9. számú újabb olyan kiadványok közzétételét sürgeti, melyek a nemzeti és nemzetközi egységesítésről adnak tájékoztatást, a 87/12. számú a nemzeti névtestületek ENSZ-beli nyilvántartására tesz ajánlást, a 87/15. ajánlás pedig azokhoz az országokhoz fordul, ahol még nincs nemzeti névtestület, és ilyen megalakítását javasolja.

10. A kor követelményeinek megfelelően számos ajánlás foglalkozik az *adatrendszerekkel*, ezeken belül is a *számítógépes adatfeldolgozással*. Már a 67/3. ajánlás körvonalazza a földrajzi névi adatbázisok létesítéséhez szükséges tennivalókat, a 72/30. számú arra hívja fel a figyelmet, hogy a feldolgozások ne történjenek csonkítások, torzítások, mellékjelelhagyások, a 77/3. számú az adatrendszerek közötti kompatibilitás követelményét állapítja meg, a 82/18. számú azt ajánlja, hogy a következő konferenciák ezt a kérdéskört külön napirendi pontban vitassák meg, a 82/19. számú a földrajzi nevek automatikus feldolgozásával kapcsolatos adatok cseréjének fontosságára hívja fel a figyelmet, a 87/11. számú a gépi feldolgozás érdekében ajánlja, hogy a térképeken világosan különböztessék meg a földrajzi neveket az egyéb írásoktól, végül a 87/17. ajánlás a már kifejlesztett számítógépes rendszerek közötti kapcsolat létrehozására tesz javaslatot.

Az adatrendszerekhez tartozik a *névtárak* ügye is. Kiemelkedő jelentőségű a már említett 67/4. határozat ide vonatkozó része 67/4-E megjelöléssel. Az ajánlás lényege, hogy az egységesített neveket névtárakban közzé kell tenni. Az ajánlás tételesen meghatározza, hogy a néven kívül mit kell a névtárnak tartalmaznia: a névvel jelölt részlet, típusa, a kiterjedés és helyzet pontos leírása, a részek vagy a nagyobb egységek megadása, az igazgatási egység megadása, hivatkozás a térképekre, korábban használt nevek felsorolása; fakultatív módon megadható a nevek nyelvtani neve, száma, határozott vagy határozatlan alakja, hangsúlyhelyzete, hanglejtése, kiejtése a Nemzetközi Fonetikai Társaság (APhI) rendszerében, nem latin betűs nevek esetében a latin betűs átírás (már elfogadott ENSZ-ajánlások szerint). A 72/17. ajánlás a más országokról készített névtárak szerkesztőit arra hívja fel, hogy konzultáljanak az érdekelt országgal, a 77/2. számú a névtárak címlapjára tesz javaslatot, a 72/35. számú ideiglenes névjegyzékek készítését javasolja, melyek a még nem egységesített névanyagot tennék közzé, a 72/15. számú a névtárak bibliográfiájára tesz javaslatot, végül a 77/7. ajánlás a kiejtés jelölésének szükségességét állapítja meg.

Ide kell még sorolnunk a névtárak készítéséhez kapcsolódó jelentős kérdést: a *földrajzi alakulatok jellegének és a földrajzi köznevek helyes formájának megállapítását*. A 67/19-A ajánlás megállapítja, hogy tanulmányozni kell a földrajzi alakulatok természetét és az ezeket az alakulatokat jelölő szavak különféle jelentéseit, a 67/19-B a földrajzi köznevek jegyzékének fontosságára hívja fel a figyelmet. A *földrajzi köznevekkel* foglalkozó legrészletesebb 72/16. ajánlás azt javasolja, hogy minden névtár adjon teljes jegyzéket a típusjelölő szavakról, a

nevekben előforduló földrajzi köznevekről a jelentésükkel és területi előfordulásukkal együtt, a rövidítésekről, esetleg a gyakran előforduló egyéb névelemekről.

11. A térképész számára a névtárak igen fontos forrást jelentenek, de mindenről a névtárakból sem lehet pontos tájékoztatást kapni. Ez a tény vezetett a 82/4. ajánlás megszületésére, amely javasolja, hogy minden ország készítsen területéről *földrajzinév-használati útmutatót*. Az ajánlás a javaslattevő *Ausztria* ilyen anyagát ajánlja mintául, és tételesen fel is sorolja a fontosnak tartott fejezeteket: a földrajzi nevek jogi helyzete, a nyelv vagy nyelvek ábécéje, a földrajzi nevek helyesírási szabályai, kiejtési sajátosságai, a földrajzi nevekben felismerhető nyelvi rétegek, a nyelvjárások és a köznyelv közötti viszony, a nyelvjárási jellegzetességek, nyelvek területi megoszlása, névtételek és határozataik, források, a térképek megértéséhez szükséges szavak szótára, hivatalos térképek rövidítései, igazgatási beosztás.

Az ajánlás megszületésekor már sok ilyen útmutató elkészült. Az 1982. évi konferenciára benyújtott tizenhét útmutató nagyobb része még nem olyan részletes, mint ahogy azt az ajánlás javasolja. Az 1987. évi konferenciára további négy készült el, de ezek is elmaradnak a példaképpül szolgáló osztrák útmutató részletességétől. Valószínűleg ezért született a 87/14. ajánlás, amely sürgeti az útmutatók készítését, hivatkozik a 82/4. ajánlásra, és a titkárság segítségét kéri az útmutatók terjesztésében.

12. Viszonylag kevesebb teret szenteltek a konferenciák az ún. *egyedüli fennhatóságon kívüli területek földrajzi neveinek*.

Az ide tartozó egyik csoport a *két vagy több országhoz tartozó földrajzi alakulatoké*. Az erre vonatkozó 67/8-A és a 72/34. ajánlás az érdekelt (rendszerint szomszédos) országokat, illetve a szakértői csoportot hívja fel, hogy foglalkozzanak az ilyen alakulatok nevével és a teljes kérdéscsoporttal. Ugyanezt ismétli meg a 72/25. számú, majd az ezt módosító 77/20. ajánlás, de konkrétabb javaslatokat is ad, pl.: próbáljanak egyetlen névben megállapodni, ha ez nem sikerül, akkor mindenütt használják minden érdekelt ország nyelvén a neveket. Az ajánlás azért figyelemmel volt bizonyos akadályokra is, amikor megállapította, hogy "...Csak technológiai okok tehetik néha szükségessé, - különösen kis méretarányú térképek esetében - hogy az egyik vagy másik nyelvhez tartozó bizonyos névalakok használatáról lemondjunk." A 82/7. ajánlás a több ország között megosztott természeti tájak jegyzékbe vételét javasolja. Végül, a 87/25. ajánlás még tovább megy, és azt javasolja, hogy a szomszédos országok névtételei szervezzenek közös programokat a közös határukon átnyúló részletek nevének összegyűjtésére és kezelésére.

Sajátos csoportot alkotnak a *tengeri és tengerfenék-domborzati alakulatok*. E névcsoport egységesítését sokáig akadályozták (és még ma is hátráltatják) a tengerjoggal kapcsolatos eltérő nézetek, pontosabban; egységes, nemzetközileg elfogadott egyezmény hiánya arról, hogy a tengerekből és óceánokból mennyi tartozik a parti országokhoz. A legtöbb vitát a halászat és az olajkutatás szempontjából fontos kontinentális talapatok (selfek) területe okozta. Nem egyszer komoly összecsapás volt pl. Görögország és Törökország képviselői között abban, hogy milyen jogon foglalkozik az egyik ország az Égei-tenger alatt található alakulatokkal, ha az nem az övé. A konferenciákon és a szakértői csoport ülészeit általában nem engedték, de nem tudták mindig megakadályozni az ilyen vitákat.

A vázolt helyzet ellenére több ajánlás született ebben a kérdés-csoportban. A 67/8-B ajánlás a tengerfenék-domborzati nevekben alkalmazott földrajzi köznevek és típusmegjelölések szabályozására, az ilyen új nevek megállapításának egységesítésére tett javaslatokat, figyelembe véve más illetékes nemzetközi testületeket és szervezeteket is. Az 1972. évi konferencián hirtelen megnőtt az ezzel a kérdéssel foglalkozó határozatok száma, ugyanis az említett más nemzetközi testületek részéről bizonyos ellenállás volt tapasztalható. Ennek megfelelően a 72/22. ajánlás helyzetelemzést javasol, a 72/23. ajánlás a többi érdekelttel közös irányelvek kidolgozását javasolja, alapul véve az USA-ban kialakult gyakorlatot, a 72/26. ajánlás az érdekeltekkel közös elnevezési rendszert, ezenkívül az alakulatokat jelölő szakkifejezések és meghatározásuk egységesítését javasolja. A 77/21. ajánlás már bizonyos együttműködési eredményeket ismer el és további együttműködést ajánl a Nemzetközi Hidrográfiai Szervezettel, majd a 77/22. ajánlás az új nevek megállapítására vonatkozó úrlap kölcsönös elfogadását nyújtázza. A 82/12. ajánlás szerint az ENSZ-ben csak a tengerfenék-domborzati nevekkel foglalkozzanak (a tengerekével, óceánokéval nem).

13. Gyakori témája volt a konferenciáknak az *exonimák használata*. Ezt a sajátosan térképészeti szempontú szakkifejezést az ENSZ egységesítési tevékenységében a következők szerint határozták meg: az exonima "Egy bizonyos nyelvben használt földrajzi név egy olyan földrajzi alakulatra, amely kívül fekszik azon a területen, ahol ez a nyelv hivatalos. Az ilyen földrajzi név formájában eltér attól a névtől, amelyet a földrajzi alakulat fekvése szerinti terület hivatalos nyelvén (nyelvein) használnak." (az előző 2. pontban hivatkozott Technical terminology ... c. anyag *exonym* címszava). E kifejezés párja az *endonima*, értelemszerűen megfelel a hivatalos névnek vagy neveknek. Az exonimák térképi használata jelentős gond a térképkészítésben. Magyar szempontból közismertek a határaink közvetlen szomszédságában fekvő területek névhasználatával kapcsolatos gondok (vö. FÁBIAN PÁL, Bécs vagy Wien?: Pais-Eml. 555). Az ENSZ határozatai ezekkel a gondokkal szemben meglehetősen érzéketlenek. Az akkori politikai helyzet folytán figyelmen kívül maradt, hogy exonimák ebben a mi térségünkben jelentős részben azért keletkeztek, mert a környező országokban a magyar lakosság nyelve, a helységek magyar neve nem lett hivatalos. Az ENSZ-törekvések abból az egyébként logikus és gyakorlatias szempontból indulnak ki, hogy az exonima az egységesítést akadályozó tényező, bár az ezzel kapcsolatos első, 72/28. ajánlás elismeri, hogy "... bizonyos exonimák (hagyományos nevek) a nyelvek élő és lényeges alkotóelemei..." és az érdekelt ország-ra bizza annak meghatározását, hogy melyek ezek a "bizonyos" exonimák.

Először 1972-ben kerültek napirendre az exonimák. A 72/28. ajánlás azt javasolja, hogy a névtestületek a lehetséges törlések érdekében készítsenek exonimajegyzékeket, majd a 72/29. számú azt kéri, hogy csökkentsék az ilyen nevek térképi használatát. A 77/17. ajánlás arra hívja fel a figyelmet, hogy az újonnan függetlenné vált vagy új nevet elfogadott országok esetében minden más ország – ha lehet – a szóban forgó ország (valamelyik) nyelvén nevezze ezt az országot. (Ilyen alapon lett Ceylonból *Srí Lanka*, Felső-Voltából *Burkina* stb.).

A 77/6. ajánlás egy már készülő országnévjegyzéket említ, ami azóta sem készült el. Bár az ENSZ-nek van saját kiadású országnévjegyzéke, amit állandóan frissítenek (Terminology Bulletin No.333, Names of countries and adjectives of nationality. United Nations, New York, 1985.), de az nem testületileg jóváhagyott, és csak három nyelvű: angol,

francia és spanyol. A nehézségek a német és az orosz nyelvben jelentkeztek.

A 77/18. ajánlás újból sürgeti exonimajegyzékek összeállítását, a 77/19. ajánlás pedig pontosan meghatározza, hogy milyen neveket nem kell az ilyen jegyzékekbe felvenni: 1. amelyek a hivatalos névtől csak a névelő vagy a mellékjelek elhagyásában, kiegészítésében vagy módosításában, a főnév ragozásában vagy képzésében térnek el vagy a földrajzi köznévfelfordításával keletkeznek. A 82/10. (még mindig optimista) ajánlás újból az országnévjegyzék elkészítését sürgeti, a 82/11. ajánlás pedig kapcsolatfelvételt javasolt azzal az ENSZ-részleggel, ahol a fentiekben hivatkozott háromnyelvű országnévjegyzék készült (de ez sem segített). A 82/20. ajánlás kéri, hogy "...a nemzetközi problémákat okozó exonimákat csak ritkán és a nemzeti névtestülettől elfogadott egységes névvel (endonimával) együtt, zárójelben használják. A 87/13. ajánlás újból az exonimák csökkentésére hív fel. Felismerve azt a természetes jelenséget, hogy (pl. a magyarban is) az exonimákat használják az oktatásban, a sajtóban, a televízióban és rádióban, arra tesz ajánlást, hogy ezeket az intézményeket győzzék meg az exonimahasználat csökkentésének előnyeiről, de legalább arról, hogy az egységesített, hivatalos neveket (endonimákat) használják nagyobb számban. Azt is ajánlja ez a határozat, hogy a térképeken az exonimák mellett mindig legyen ott az eredeti, hivatalos név.

14. Viszonylag kevés ajánlás foglalkozik a *Földön kívüli alakulatok* nevével, hiszen az ilyen nevek megállapítása nem tartozik a gyakori térképészeti feladatok közé, továbbá egy másik testület, a Nemzetközi Csillagászati Unió tartja magát egyedül illetékesnek, hogy a földön kívüli égitestek felszínének részleteit jelölő nevekről döntsön. Ezt a ténnyt a következőkben felsorolt ajánlások is tükrözik.

A 72/21. ajánlás a más illetékes nemzetközi testületekkel való együttműködésre hív fel, a 72/24. ajánlás pedig olyan okmány kidolgozását sürgeti, mely (többek között) az ilyen nevek megállapítására vonatkozó technikai szabályokat és eljárásokat tartalmazna. A 77/23. ajánlás megállapítja, hogy a Földön kívüli neveket a nemzetek szükség szerint saját írásrendszerükben, a földrajzi közneveket pedig saját nyelvükön használják. Ugyanez az ajánlás a névjavaslatok részére egy űrlap kidolgozását tartja jónak.

Megjegyzem, hogy sem az itt említett űrlap, sem a korábban javasolt okmány nem készült el, bár erre a célra külön munkacsoport alakult. Éppen ezért a 82/13. ajánlás a munkacsoport megszüntetését javasolja, de hangsúlyozza a csillagászokkal való kapcsolattartás fontosságát.

15. A határozatok számát tekintve kétségtelenül az *írásszerek*, vagyis főleg a *nem latin betűs írásszerek latin betűs átírása* jelentette a legtöbb munkát és hozta a legtöbb eredményt. Értelemszerűen ebbe a kérdéskörbe tartoznak a *bármely más írásszerbe történő átírás* és az *írásbeliség nélküli nyelvek* neveivel kapcsolatos, sőt, az egyes írásszereken belüli kérdések is.

Írásszeren belüli kérdéssel három helyen találkozunk. A 67/10. ajánlás arra hívja fel a figyelmet, hogy a latin betűs földrajzi nevek írásában a nagybetűk is minden esetben tartalmazzák a mellékjeleket. A térképészetsben ugyanis sok gondot okoz az a francia és spanyol gyakorlat, mely a hangsúlyjeleket a nagybetűk esetében elhagyja, ezzel lehetetlenné téve, hogy a (sokkal gyakoribb) kisbetűs írásban a mellékjelek visszaállíthatók legyenek. A 67/18. ajánlás az afrikai nyelvek esetében alkalmazott angol, francia közvetítő írások pontosabb hang-

jelölésére hívja fel a figyelmet. A 67/11. ajánlás az arab nyelvet használó országokat arra kéri, hogy a pontos átírások érdekében a földrajzi nevekből ne hagyják el a magánhangzók jelölését.

Az átírási rendszerekre vonatkozó ajánlások első csoportja az általános irányelvekkel foglalkozik. Ezen belül három ajánlás az írásbeliség nélküli nyelvek földrajzi neveire vonatkozik. A 67/17. ajánlás az ilyen nevek rögzítésére ad tanácsokat annak érdekében, hogy a térképre kerülő nevek minél megbízhatóbbak legyenek. A 67/20. ajánlás a bonyolult etnikai és nyelvi összetételű országokat arra hívja fel, hogy – amennyiben nem tették meg – gondoskodjanak a szóbeli úton gyűjtött nevek rögzítéséről egyértelmű fonémikus lejegyzéssel vagy fonetikus ábécé segítségével. A 87/22. ajánlás újból visszatér erre a kérdésre, külön említve az őshonos, bennszülött lakosság neveinek lejegyzését és hivatalos használatra történő megállapítását, majd regionális és nemzetközi konferenciák megtartását javasolja az ezen a területen alkalmazható módszerek összehangolására.

A latin betűs átírás általános kérdéseivel öt ajánlás foglalkozik. A 67/9. ajánlás az egységesítés célját fejtí ki, vagyis azt, hogy minden egyes nem latin betűs írásrendszernek legyen egy nemzetközi használatra javasolt egyedüli átírási rendszere. Erre a célra munkacsoport alakítását javasolja (ez létre is jött, ma is megvan), hogy a szóba jöhető rendszereket az elfogadás érdekében megvizsgálják és anyagokat készítsenek elő. A 72/13. ajánlás a már elfogadott, nemzetközi használatra javasolt átírási rendszerek elterjesztését szorgalmazza. A 77/25. ajánlás azoknak az országoknak a bevonását sürgeti, melyek eddig nem vettek részt az ENSZ munkájában, és ezért az általuk használt átírási rendszerek sem kerülhettek napirendre. A 82/15. ajánlás azt az alapelvet állapítja meg, hogy nemzetközi használatra csak olyan rendszer javasolható, amelyet a javaslattevő ország a térképein már használ. (Ezt nem sikerült mindig betartani.) A 82/16. ajánlás arra szólít fel, hogy a szakértői csoport minden hozzá kerülő javaslatot az alkalmasság szempontjából vizsgáljon meg.

A határozatokban nem tükröződik, de főleg az első konferencián nagy vita alakult ki azzal kapcsolatban, hogy az átírási rendszerek megállapításában az átvevő elv vagy az átadó elv érvényesüljön. Főleg az angol nyelvterület képviselői pártolták az elsőt, vagyis azt, hogy pl. a latin betűs átírások esetében a latin betűt használó országok döntsék el, melyik legyen a nemzetközi használatra javasolt egyedüli rendszer. Ezen állásfoglalás mögött az az óhaj húzódott, hogy az angol nyelvterületen használt, jelentősen elterjedt, főleg amerikai rendszerek váljanak nemzetközi ajánlássá. Az erőviszonyok azonban a másik elv érvényesülését támogatták: rendre olyan latin betűs átírásokat fogadtak el, melyeket az érdekelt nem latin betűt használó országok javasoltak. Magyar részről ezt a második, átadói elvet támogattuk, pl. többek között így vált nemzetközi ajánlássá a kínai latin betűs ábécé (pinjin) és mások. Érdekes, hogy (részben a politikai fejlemények következtében) korábbi nem támogató szavazatuk ellenére az angol nyelvterület az írásbeliség minden szintjén majdnem egységesen áttért a Kína által javasolt és kért új írásmódra (*Peking* helyett *Beijing* stb.). Ugyanakkor a magyar használat (bár az ENSZ-ben támogattuk a kínai javaslatot) az új átírásnak csak igen korlátozott teret ad, maradunk a kínai, orosz, görög stb. hagyományos magyar átírásánál. Természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a nemzetközi rendszerek szokásos hangjelölése még szokatlanság esetén is sokkal közelebb áll az angol nyelv írásmódjához. Ez alól csak

a cirill betűt használók átírási rendszerei kivételek a sok mellékjel miatt. Nem is terjedtek el úgy, mint a kínai.

Az ajánlások legtöbbje meghatározott latin betűs átírási rendszerek nemzetközi használatára tesz javaslatot. A következőkben ezeket az írások betűrendjében sorolom fel:

amhara: 67/17., 72/7. (a második ajánlás pontosítja az elsőt azzal, hogy megadja a vonatkozó táblázat forrását);

arab: 67/12., 72/8., 77/9. (az első ajánlás nem nevez meg konkrét rendszert, ezt a második adja meg, majd a harmadik azzal a problémával foglalkozik, hogy a tényleges, 72/8. ajánlást az arab országok mindegyike miért nem követi);

asszámi: 72/11., 77/12. (vö. dévanágari);

bengáli: 72/11., 77/12. (vö. dévanágari); 82/17. (Banglades képviselőjének bevonásával további vizsgálatot ajánl);

bolgár cirill: 72/5., 77/10. (a második ajánlás táblázattal egészíti ki az elsőt);

dévanágari: 72/11., 77/12. Ez a két ajánlás tíz, az indiai régióba tartozó írást ölel fel, és a fentebb már idézett 82/15. ajánlással ellentétben a térképi gyakorlatban még nem alkalmazott javaslatnak tekinthető; az első ajánlás a táblázatok forrását jelöli meg, a második e táblázatokat módosítja, illetve javítja. A javaslatot indiai szakértő dolgozta ki.

görög: 87/19.;

gudzsaráti: 72/11., 77/12. (vö. dévanágari);

ivrit: 72/9., 77/13, (a második ajánlás táblázattal egészíti ki az elsőt);

kannada: 72/11., 77/12. (vö. dévanágari);

khmer: 72/1!.;

kínai: 67/15., 77/8. (az első ajánlás a Kínát az ENSZ-ben akkor képviselő Tajvan előterjesztésével foglalkozik, ami gyakorlatilag az angol-amerikai javaslat, a *Wade-Giles-rendszer* elutasítását jelentette, a második az akkor már Tajvan helyét elfoglaló Kínai Népköztársaságban használt *pinjin* átírás elfogadását jelentette);

koreai: 87/2! Ez kivételesen nem konkrét ajánlás, hanem egy, a Koreai Köztársaságban használt latin betűs átírás említése szóba jöhető nemzetközi rendszerként.

malajálam: 72/11., 77/12. (vö. dévanágari);

orija: 72/11., 77/12. (vö. dévanágari);

orosz cirill: 87/18.;

pandzsábi: 72/11., 77/12. (vö. dévanágari);

perzsa: 67/13.

szerbhorvát cirill: 72/6., 77/11. (a második ajánlás táblázattal egészíti ki az elsőt);

telugu: 72/11., 77/12. (vö. dévanágari);

thai: 67/14.;

urdu: 72/11., 77/12. (vö. dévanágari); 82/17. (Pakisztán bevonásával újabb vizsgálatot ajánl).

Végül, említeni kell a 82/14. ajánlást, mely arra tesz javaslatot, hogy a szakértői csoport foglalkozzon más írásrendszerek *arab írás-rendszerbe* történő átírásának lehetőségeivel, különös tekintettel arra a kérdésre, hogy a neveket a latin ábécén keresztül írják át vagy sem. Ebben az ügyben azóta semmi sem történt.

16. Az ENSZ földrajzinév-egységesítési tevékenységének legutóbbi néhány évében került előtérbe az egységesítéshez kapcsolódó *képzés és oktatás* ügye. A nemzetközi tanfolyamok szükségességét először a 72/18. ajánlás állapította meg, majd a 77/15. ajánlás ugyanezt megismételte. Az első olyan nemzetközi tanfolyam, melyet a földrajzi nevek egységesítésének szenteltek, 1982-ben valósult meg Indonéziában, ahogyan erről a 82/6. ajánlás bevezetője megemlékezik. Ugyanezen a konferencián a 82/5. ajánlás azt kéri, hogy a földrajzi nevek térképi használatát egyetemeken és főiskolákon oktassák, figyelembe véve "...mind a nyelvészeti, mind a kartográfiai igényeket." A 87/21. ajánlásból megtudjuk, hogy 1987-ben Marokkóban is volt egy ilyen tanfolyam, ezenkívül a tanfolyamok tantervének olyan megállapítására ad javaslatokat az ajánlás, amely a különféle regionális igényekhez való rugalmas alkalmazást tesz lehetővé.

17. Mint minden több országot érintő tevékenységben, a földrajzi-név-egységesítésben is fontos szerepe van a nemzetközi együttműködésnek. Már az első konferencia 67/5. ajánlása javasolja, hogy az ENSZ titkársága szolgáljon információs és dokumentációs központként (ld. az előző 6. pontban). Ez a szerepkör a mai napig fennáll. Mind az első konferencián, mind a további négy alkalommal az ajánlások egész sora a nemzetközi és regionális együttműködés részletes megvalósítására ad számos javaslatot, és próbálja egységes mederbe terelni az információk szétosztását. Ha ide vesszük azokat az ajánlásokat is, amelyek magukkal a konferenciákkal, a szakértői csoporttal, a regionális tanácskozással stb. foglalkoznak, akkor az öt eddigi konferencia harminchárom határozatát ismertethetnénk. Ez azért is felesleges lenne, mert az ajánlások jelentős része formális, a fennmaradók pedig szervezeti, technikai kérdések tisztázására születtek.

18. Az ENSZ földrajzinév-egységesítési tevékenysége sem mentes a manapság szokásos *terminológiai* divattól. Az eddigiekből azonban jól látható, hogy ez itt nem valamiféle öncélú játszadozás érdekében került napirendre, hanem a tevékenységgel kapcsolatban keletkezett sajátos fogalmak egyértelmű meghatározása tette szükségessé. Az előző 1. és 2. pontban idézett meghatározásokkal kapcsolatban már hivatkoztam egy szótárra, mely hozzáférhető a jelen dolgozat szerzőjénél, és valószínűleg az ENSZ-től is beszerezhető. A szótár a magyar megfelelők alapján 111 fogalom meghatározását tartalmazza angol, francia, spanyol, orosz, kínai és arab nyelven, és természetesen a megfelelő szakkifejezéseket. A következőkben felsorolom az a betűvel kezdődő magyar megfelelőket (a megfelelők egy még nem lektorált, ideiglenes fordításból valók).

ábécé
ábécé, transzkripció
ábécé, transliteráció
alakulat, fenékdomborzati
alakulat, Földön kívüli
alakulat, földrajzi
alakulat, mesterséges
alakulat, tengeri
alakulat, természetes
alakulat, topográfiai
alakulat, vízrajzi
alakulattípus-megjelölés
államnyelv

allofón
allográf
allomorff
allonim
anyanyelv
átírás
átírás, latin betűs

19. A fent leírtak csupán vázlatos képet adnak a földrajzi nevek körében folytatott sajátos nemzetközi tevékenységről, hiszen nem volt lehetőség a szakértői csoport azon munkálatainak ismertetésére, amelyek a konferenciákon hozott határozatokban nem tükröződnek, nem foglalkoztam annak a regionális csoportnak a munkájával sem, melybe hazánk is tartozik, mert külön ismertetésbe kívánkozik. Csupán megemlítem, hogy 1991. júniusában Prágában Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország képviselői tartottak regionális tanácskozást. Befejezésül az ENSZ-tevékenységben való magyar részvétel néhány adatát ismertettem.

Az ENSZ-tevékenységről a 60-as évek elején a külügyminisztériumon keresztül az akkori Állami Földmérési És Térképészeti Hivatal kapott értesítést, illetve felkérést az előző 6. pontban ismertetett dokumentum véleményezésére. Az ugyanott 1963-ban alakult Földrajzinév-bizottság (mai jogutódja az FM-ben szervezett tárcaközi, azonos nevű bizottság) lényegében már az ENSZ-től kapott szempontok alapján (is) kezdte meg tevékenységét. A nyelvtudomány erős bizottsági képvisellete folytán (ez mind a mai napig megvan), lehetőség volt a nyelvi szakszerűség biztosítására is. Az eddigi öt konferencia közül hazánk az első három volt jelen (1967, 1972, 1977). A szakértői csoport ülészekain utoljára 1981-ben vettünk részt.

A jelen írás szerzőjét a szakértői csoport 1977-ben a latin betűs átírási rendszerekkel foglalkozó munkacsoport irányításával bízta meg. Ez a megbízás úgy szűnt meg, hogy a szakértői csoport ülészekain és a konferenciákon való részvételt a magyar szakigazgatási ágazat nem biztosította. 1981 óta csak a regionális tanácskozásokon veszünk részt. A budapesti tanácskozásokon a Földrajzinév-bizottság nyelvész tagjai is jelen voltak. Sajnos, az várható, hogy Magyarország az esedékes 1992. évi nemzetközi konferenciára sem fog senkit sem küldeni. Ennek ellenére azt tervezzük, hogy erre a konferenciára elkészítjük a Magyarországot tárgyaló, az előző 11. pontban említett földrajzinév-használati útmutatót. Ezt természetesen a bizottsági jóváhagyáskor nyelvészek is látni fogják.

FÖLDI ERVIN

* * *

A MAGYAR KORONA ORSZÁGAINAK
(MAGYARORSZÁG, HORVÁT-SZLAVÓNORSZÁG, FIUME ÉS KERÜLETE)
TEPLOM- ÉS KÁPOLNATITULUSAI 1900–1920*

1. Mielőtt még tulajdonképpeni témámra térnék, szükséges a cimbe foglalt templom- és kápolnatitulust mint egyházi és névtani műszót értelmezni, mivel a néprajz- és történettudományban (vö. többek között SCHWARTZ ELEMÉR: Száz. LXVII, 185–91; BALINT SANDOR, Ünnepi kalendárium I–II. Bp., 1977., passim; MEZEY LASZLÓ, Deákság és Európa. Bp., 1979., passim; stb.) erre a fogalomra részint a *patrocínium*, részint meg a *templomcím* használatos, jóllehet az első szó jelentése nem egészen azt tartalmazza, amire vonatkoztatják, a másodikkal meg 'Adresse' jelentése hat zavarólag.

A *patrocínium* (*patronus ecclesiae*) a katolikus egyház gyakorlatában templomvédőszentet jelent, akinek az oltalma alá helyezték, illetőleg akiről elnevezték a templomot (vö. KatLex. *templomvédőszent* a.). Templomot azonban nemcsak szentről, hanem isteni személyről (*Szentlélek*, *Krisztus Király*) vagy hittitokról (*Szentháromság*, *Szent Kereszt*) is elneveznek, következésképpen az egyház erre más műszót használ, a *titulus ecclesiae*-t, amelynek magyar megfelelője a fent említett templomcím. Ez utóbbi helyett ajánlom én a *templomtitulus*-t, amely magába foglalja a *templomvédőszent-patrocínium* műszóval kifejezett *patronus ecclesiae*-t is (bővebben lásd *Kirchenlateinisches Lexikon*. Hrg. von A. SLEUMER. Limburg a. d. Lahn, 1926., *patrocínium* a.; *Katolikus Lexikon*. Szerk. BANGHA BÉLA. Bp., 1932., *templombúcsú*, *templomvédőszent* a.; MIHÁLYFI ÁKOS, A nyilvános istentisztelet. Bp., 1933., 107).

Adattáramba nemcsak a templomtitulusokat vettem fel, hanem a mellékoltárokét és a kápolnákéét is, ez utóbbiakat természetesen elkülönítettem a templomok titulusaitól, de nem különítettem el őket egymástól (vö. KatLex. *templom*, *kápolna*, *oltár* a.).

2. A forrásokról. Az egyházmegyei névtárak, almanachok – közismertebb nevükön a schematismusok – nálunk legjobb tudomásom szerint rendszeresen a XIX. század elejétől készültek, a legújabb időkig latin nyelven, ma már azonban magyarul.

a) Felépítésük általában a következő: A bevezető részben találjuk az egyházmegye és a székesegyház védőszentjének a nevét, majd az anyaszentegyház ezidei fejéét. Utána következik a püspök vagy az apostoli kormányzó neve és nacionáléja. Ezt követi az egyházmegye volt püspökeinek a neve az alapítástól napjainkig, majd a székeskáptalan nagyprepostjáé és a tényleges kanonokoké. Mivel a püspökségek területén az egykori apátságok és prépostságok címei még ma is élnek, ezeket is tartalmazza a kötetek azoknak a papoknak a nevével együtt, akik ezeket mint címeket viselik. A kitüntetett papok (pápai prelátusok, tiszteletbeli kanonokok, püspöki tanácsosok stb.) neve is itt van felsorolva.

*A magyar nyelvészek V. nemzetközi kongresszusán (Budapest, 1988. augusztus 27–30.) elhangzott előadás.

A bevezető részt a püspöki irodára, a zsinati vizsgáló bizottságra, a püspöki szentszékre, a könyvtárra és a levéltárra stb. vonatkozó adatok és tudnivalók zárják.

A schematismusok fő része az egyházmegye területi szervezetének a leírása a főesperességek, esperességek és plébániák szerint. A plébániák neve után ott áll az alapítás éve, ha tudható (ha nem, akkor csak annyi, hogy régi, már a középkorban, a középkor valamelyik századában virágzott stb.), az anyakönyvezés kezdete, a templom titulusa, a plébániát patronáló földesúr (kegyúr) vagy intézmény neve, a lakosok száma a máterben, a filiákban és a lakott külterületi helyeken (divertikulumokban, malmokban, uradalmakban stb.) felekezeti bontásban, továbbá a filiákban levő templomok, kápolnák titulusai, legvégül pedig a külterületi lakott helyek távolsága a plébániától órában, óranegyedben – természetesen gyalogszerrel.

A köteteket az egyházmegye papságának a személyi adatokkal bővített névsora, valamint a plébániák és filiák, továbbá a külterületi lakott helyek betűrendes névmutatója zárja.

b) Magyarországon, Horvát-Szlavónországban, valamint Fiumében és környékén az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása előtt 3 érsekség (az esztergomi, a kalocsai és az egrői) és 18 római katolikus püspökség (a besztekercebányai, a boszniai és szerémségi vagy diakovári, a csanádi, az erdélyi vagy gyulafehérvári, a győri, a kassai, a modrus-fiumei, a nagyváradi, a nyitrai, a pécsi, a rosznyói, a szatmári, a székesfehérvári, a szepesi, a szombathelyi, a váci, a veszprémi és a zágrábi) állt fenn 1777, a Mária Terézia-féle egyházmegyei átszervezés óta. A 19. a pannonhalmi bencés főapátság mint nullius egyházmegye. Ugyanebben az időben az ország területén 6 görög katolikus püspökség működött az 1853-ban a zágrábi érsekség alá vont körösi görög katolikus püspökséggel együtt: az eperjesi, a gyulafehérvári és fogarasi, a körösi, a munkácsi, a nagyváradi és a szamosújvári¹. Természetesen ez utóbbiak adatait is kigyűjtöttem az alábbi űrlap felhasználásával még az 1970-es évek elején a latinos osztályokba járó népryelvkuató szakkörös tanítványaim, Ernszt Erika, Fitos Katalin, György Ilona, Horváth Ágnes, Horváth Zsuzsa, Nagy Zsuzsa, Kiss Andrea, Sütő Judit, Tamás Mária közreműködésével (vö. HAJAS ANDREA, A nagykanizsai honismeretei [népryelvkuató] szakkör 25 éve [1962–1987]. In: Népryelvkuató és iskola. Szerk. ÖRDÖG FERENC. Bp., 1988.), gondos munkájukat ezúton is megköszönöm:

1. Religio
2. Schematismus
3. Parochia
4. In comitatu
5. Ecclesia erecta est:
6. Parochia erecta est:
7. Matriculae ab anno
8. Titulus: ecclesia ad
9. Lingua:
10. Capella ad
11. Filia/filiae:

Az adatok egybevetésében pedig Markó Imre Lehel volt segítségemre, aki azóta összegyűjtötte az első univerzális schematismus² teljes titulusanyagát a céllal, hogy monografikusan feldolgozza. Bizom benne, hogy ez a XX. századi adattár számos hasznos adalékot nyújt majd

számára e nevek történeti rétegződésének a vizsgálatakor.

3. 1900 és 1920 között a 72 királyi vármegyét felölelő 28 egyházmegyében (22 róm. kat., 6 görög kat.) a Magyar Királyság 322.360,20 km²-nyi területén (Magyarország 279.805,38 km², Horvát-Szlavónország 42.535,25 km², Fiume és környéke 19,57 km²) 5466 római katolikus és 2413 görög katolikus templom volt. A kápolnák és a schematismusokba hiányosan felvett mellékoltárok titulusainak a száma pedig 3571 (3513 róm. kat., 58 gör. kat.). A gyűjtőterület lélekszáma kb. 17,5 millió (vö. GÖNCZY PAL, Magyarország kézi atlasza. Bp., é.n. [a századfordulón], passim).

A római és a görög katolikus templomok, mellékoltárok és kápolnák 369 féle titulust viseltek, külön névnek számítva Szűz Mária és Jézus Krisztus jelzővel alakult neveit, de egy névnek véve az együtt szereplő, egymással hagiográfiailag, ikonográfiailag vonatkozásban lévőket (*Cirill és Methód, Fábían és Sebestyén, Anna és Joachim* stb.).

A XVIII. századi személynév-monográfiákhoz készült adattár felépítését a névtudomány szempontjai határozták meg, akárcsak a patikanevekét (vö. ÖRDÖG FERENC, A patikanevek keletkezésmódjai. MNYTK. 60. sz. 235–9) vagy a magyar céhpatrónusok feldolgozását (vö. ÖRDÖG FERENC, A magyar céhek patrónusválasztásának hagiográfiai, ikonográfiai és művelődéstörténeti indítékai. MNYTK. 170. sz. 201–22). A címszó a szent, a fogalom neve, közvetlenül utána templom-, mellékoltár- vagy/és kápolnatitulusként való előfordulási száma és százaléka, ezt követi nagykötőjellel elválasztva egyházmegyénkénti, illetőleg településenkénti adatolása, majd egyházmegyei összesítése. A helységnév után adom meg, hogy a feldolgozott schematismusok hányadik lapján található a név, továbbá hogy mikor kezdtek anyakönyvezni az illető plébánián³.

Pl. **Vid martyr** – Eccl. 14 : 0,25%, Cap. 30 : 0,85%, S. 44⁴. Cf. *Andreas apostolus et Vid martyr, Nicolaus episcopus et Vid, Vid et Georgius miles, Vid et Modest, Vid et Rochus, Vid et socii martyres.*

6. D i o e c. J a u r i e n s i s

Eccl: Kishöflány/Kleinhöflein (68). Par. ant.; m. 1710

Oroszvár/Karlbürg (89). Par. ant., eccl. cons. est 1669; m. 1667

Locsmánd/Lutschmannsburg (108). Par. ant.; m. 1652

Sopronszécsény (123). – S. Eccl. 4 : 1,2%

7. A r c h i d i o e c. S t r i g o n i e n s i s

Eccl: Nagykosztolány (159). Par. exstit. iam 1332; m. 1721

Cap: Tótgurab (172). – S. Eccl. 1 : 0,2%, Cap. 1 : 0,3%

11. D i o e c. S a b a r i e n s i s

Eccl: Ganócs/Ganisdorf (57)

Alsóbeled/Unter-Bildein (59). Par. ant. 1626; m. 1695

Órszentvid (110). – S. Eccl. 3 : 0,7%

12. D i o e c. W e s p r i m i e n s i s

Eccl: Bélavár (138). – S. Eccl. 1 : 0,2%

19. A r c h i d i o e c. Z a g r a b i e n s i s

Eccl: Brodovac (75). Par. ab immemor.; m. 1672

Pitomača (93). Par. 1710; m. 1717

Velemerić (132). Par. er. est 1782; m. 1782

Ozalj (143). Mentio parochiae 1334, sub titulo *Omnium Sanctorum*

Vrbovac (165). Par. er. est 1559; m. 1754

Cap: Komor (39)

Požega (43)

Pakrac (50)	Okučani (52)
Gorice (56)	Sušanje (59)
Oštri vrh (60)	Kašina (69)
Vidovec (85)	Starigrad (99)
Novoselac (114)	Rašča (138)
Kovačica slovenska (150)	Predavac (156)
Sriem (157)	Sv. Helena Koruška (159)
Podgorje (174)	Mraclin (181)
Suša (182)	Vrbovčak (189)
Merenje (194)	Klenovec (200)
Saptinovci (213). – S. Eccl. 5 : 1,4%, Cap. 23 : 3,3%	

20. D i o e c. S e g n i e n s i s e t M o d r u s i e n s i s

Cap: Hobar (55)

Senj (60)

Sv. Vid (89)

Kupljak (127). – S. Cap. 4 : 2,3%

21. D i o e c. B o s n e n s i s e t S y r m i e n s i s

Cap: Novigrad (44)

Rastušje (51). – S. Cap. 2 : 1,2%

Azokat a neveket, amelyek második tagként fordulnak elő, betűrendi helyükön is közlöm utalószóként: pl. Damjan v. Kozma et Damjan.

Az adattárat – amint már említettem – a betűrendes helynévmutató zárja.

4. a) A 22 római katolikus egyházmegyében 344 féle titulussal nevezték el a 8979 templomot, mellékoltárt és kápolnát. A legtöbb templom (2011 : 22,4%) Szűz Mária nevét, illetőleg valamelyik jelzőjét (a Fájdalmas Anya, a Rózsafüzér Királynéja, a Magyarok Nagyasszonya stb.) vagy életének jelentős eseményét, illetőleg ennek az ünnepnek a nevét viseli (Születése [szept. 8.], az Angyali Üdvözlet [márc. 25.] stb.). A 2. helyen állnak (527 : 6%) a Szent Kereszt-ről, illetőleg ennek felmagasztalásáról elnevezett templomok, a 3.-on pedig azok, amelyek Jézus Krisztus-ról, illetőleg valamely jelzőjéről vagy földi életének valamely eseményéről (Születése, Halála, Mennybemenetele stb.) kapták nevüket. A további sorrend: 4. Szentháromság (453 : 5%), 5. Szent Mihály arkangyal, valamint Nepomuki Szent János (332 : 3,7%), 6. Szent Anna (323 : 3,6%), 7. Szent István király (301 : 3%), 8. Keresztelő Szent János (262 : 2,9%), 9. Szent Márton püspök (231 : 2,6%), 10. Szent Miklós püspök (188 : 2,1%), 11. Péter és Pál apostolok (181 : 2%), 12. Szent József, valamint Mindenszentek (176 : 2%), 13. Páduai Szent Antal, valamint Szent György (159 : 1,8%), 14. Szent László király (133 : 1,5%), 15. Alexandriai Szent Katalin (131 : 1,5%).

Az első 15 helyen álló titulusok a teljes névanyagnak csaknem háromnegyedét (73%) teszik ki. Lényegében véve tehát egyes szenteknek, isteni személyeknek az egyházi tisztelete a titulusok gyakoriságában ugyanúgy megnyilvánul, miként Szűz Máriaé és a fenti szenteké a keresztnévek, a keresztnévből keletkezett családnevek, továbbá a titulusokról a településekre átvonódott helységnevek gyakoriságában. (Ez utóbbiakra nézve vö. LIPSZKY: 53 Szent Kereszt, Keresztúr; 47 Szent György; 44 Szent Márton; 42 Szent Miklós, Szent Miklósfalva; 34 Szent Mihály, Szent Mihályúr, Szent Mihályfa; 29 Szent Király, Szent István, Szent Istvánd, Szent Király Szabadja; 25 Mindszent, Mindszentfa, Mindszentkállya; 24 Szent Ivány; 22 Szent Péter, Szent Péterfa, Szent Péterfölde, Szent Péterszeg, Szentpétertelve, Szent Péterúr; 21 Szent László, Szent László egyháza; 20 Szent Mária, Boldogasszony, Boldog-

asszonyfa, Boldogasszonyháza, Boldogasszonytelke; 12 Szent Pál stb.) Szent József neve ugyan a titulusok között a 12. helyen áll, falunévként azért nem találkozunk vele Lipszkyben, mivel egyházi tisztelete csak a XVIII. században kezdődött, majd a XIX. században tetőzött, amikor IX. Pius pápa az egyház védőszentjévé avatta. Keresztneveinkben különösen nagy tisztelete valamivel később, a XX. század első felében csapódott le (vö. ÖRDÖG FERENC, Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén. Bp., 1973. 55). Az egyetlen görög katolikus templomot is csak 1888-ban szentelték fel a nevére.

b) 1646-ban kezdődött és 1721-ben fejeződött be a Habsburg Birodalom területén élő ruszinok, románok és kis töredékben a szerbek Rómával történt uniálása, amely azt jelentette, hogy a "Rómával való egyesülő keleti egyházak megtarthatták a maguk istentiszteleti életét és egyházi diszciplináját, azonban kötelesek [voltak] elfogadni a római pápa korlátlan fennhatóságát, ahogyan azt a Római Katolikus Egyház elfogadja, valamint az összes római dogmákat és doktrinákat" (Az orthodox kereszténység. Szerk. BERKI FERIZ. Bp., 1975. 407). Templom- és kápolnatitulusaik vizsgálatakor sem szabad ez utóbbi mozzanatról megfeledkeznünk, mert az ortodox egyházban is gyakoriak mellett (1. Arkangyalok 726 : 29,4%, 2. Szűz Mária [születése, az Angyali Üdvözlés, látomása, bevezetése a templomba, mennybevitel stb.] 544 : 22%, 3. Szent Miklós 241 : 9,8%, 4. Szent Mihály arkangyal 166 : 6,7%, 5. Jézus Krisztus [születése, bevezetése Jeruzsálembe, fogadása stb.] 111 : 4,5%, 6. Parasceva 90 : 3,6%, 7. Mihály és Gábor arkangyal 87 : 3,4%, 8. Szentháromság, valamint Péter és Pál apostol 71 : 2,9%, 9. Dömötör mártír 68 : 2,8%, 10. Szentlélek 63 : 2,5%, 11. Szent György 50 : 2%, 12. Nagy Szent Vazul 48 : 2%, 13. Keresztelő Szent János 27 : 1,1%, 14. Szentkozma és Damján 25 : 0,9%, 15. Szent Kereszt 19 : 0,8%) olyanokkal is találkozunk, amelyek nyilvánvalóan az uniálás után kerültek bele a martirológiumokba: 21 Szűz Mária Seplőtelen Fogantatása, csak 1854-ben vált római dogmává, az ortodoxok szerint azonban Szűz Mária Joachimtól és Annától épügy született, mint más ember (vö. Az orthodox kereszténység 245), 1 Assisi Szent Ferenc, 1 Szent István király, 1 Szent József stb. Noha 2471 templomukat és kápolnájukat 69 féle titulusra szentelték föl, illetőleg áldották meg, a fent említett leggyakoribb 15 titulust 97,7 %-uk viseli. Az, hogy Péter és Pál apostolokon kívül vagy egyáltalán nincs, vagy csak alig van temploma a görög katolikuságban András, Bertalan, Fülöp és Jakab, Máté apostolok-nak, egyelőre nem világos számomra, valószínűleg véletlen. Szóba jöhetne ugyan az a magyarázat, hogy mivel az ikonosztázion harmadik képsorában kötelezően amúgy is ott helyezkednek el az apostolok ikonjai, emiatt nem akarták megismételni őket a királyi ajtótól északra (balra), a templom titulusának fenntartott helyen. Ez a feltevés azért is elvetendő, mert az Angyali Üdvözlés 51-szer fordul elő, jóllehet ennek a jelenetnek is kötelező az ikonosztázionban való ábrázolása a kétszárnyú királyi ajtón.

c) Számos templom- és kápolnatitulusnak az izoglosszáját is meg lehet húzni. Ezek közé tartozik a már említett Szent Vid is. Kizárólagos előfordulása a Szerémség, Fiume és környéke, Horvátország, az ezzel szomszédos Somogy megyei Béalvár, Nyugat-Magyarország (Ganócs, Alsóbeled, Őrszentvid, Kishöflány, Oroszvár, Locsmánd, Sopronszécsény), valamint az Esztergom egyházmegyei Nagykosztolány és Tótgurab. Főleg kápolnatitulusként gyakori. Tömegesen a zágrábi egyházmegyében fordul elő, ahol 5 templomot és 23 kápolnát címezték hozzá, köztük Zrinyi Miklós szülőhelyének, Ozalj városának a templomát is. (Anyakönyveit

1666-tól vezetik, korábbi titulusa *Mindenszentek* volt.) Személynévként is gyakori előfordulású lehetett (vö. *Vida, Vidak, Vidosa, Vitko, Vitkovics, Vidus* stb.), talán ezért is adta a költő egyik legkiválóbb hősének a *Deli Vid* nevet. Egyházi kultusza nyilvánvalóan összefügg bajelhárító és gyógyító szerepével, főleg a szemfájások, az ezen a vidéken gyakori trachomások, továbbá a nyavalyatörösök fordultak hozzá. Tiszteletét és népszerűségét az is erősítette, hogy neve a latin *vitis* 'szőlőtő' szóval rokon csengésű, aminek következményeként a szőlőtermesztéssel kapcsolatosan is kérték közbenjárását. Bálint Sándor Gugitzra hivatkozva azt írja, hogy "a Gergely-naptár életbelépésével Vid a néphagyományban olyan patrónusokra is szert tett, amelyek azelőtt Keresztelő Szent Jánost, a nyári napfordulat szentjét illették ... A vitustáncnak is eredetileg Szent János tánca volt a neve" (BÁLINT SÁNDOR, Ünnepi kalendárium I, 456). Fölmerülhet az a magyarázat is, hogy az itt élő mintegy 25 %-nyi görögkeleti szerb (vö. GÖNCZY i.m. 20) lakosság körében évszázadokon át megült *Vidov dan*-nak is van szerepe Vid római katolikus kultuszában, erről azonban csak a karlócai görögkeleti schematismus feldolgozása után lehet valami bizonyosat mondani.

d) A titulusok időrendi rétegződése. Az adattárban azért közlöm a paróchiára, a templom keletkezésére, valamint az anyakönyvezés kezdetére vonatkozó adatokat és évszámokat, hogy valamelyes eligazítást adjak a titulusok keletkezésének az idejére vonatkozólag is. Köztudott, hogy a tatárjárás, a török hódítás alatt – de a pusztasodás miatt is – számos Árpád-kori és később épült templomunk elpusztult. A helyükön vagy más helyen felépített templomnak több esetben nem a korábbi címét adta a püspök – általában a település lakosságának a kívánságára – hanem újat választott, természetesen a kor különösen tisztelt szentjei közül valót. Például Zala megyében a XX. század elejére csak 23 esetben maradt meg a falu nevében is szereplő titulus (Bánokszentgyörgy, Bucsuszentlászló, Ivánc, Kerkaszentmiklós, Kebeleszentmárton, Mindszentkál, Murakeresztúr, Szentantalfa, Szentgyörgyvár, Szentgyörgyvölgy, Szentmária, Szentpéterúr, Tötszentmárton, Tüskeszentgyörgy, Tüskeszentpéter, Vidovec, Zalaszentgyörgy, Zalaszentiván, Zalaszentlászló, Zalaszentlőrinc, Zalaszentmihály). Nyolc faluban új, a barokk korban kedvelt titulusal nevezték el a templomot: 5 *Szűz Mária*, ill. ünnepei (Lispeszentadorján, Pusztaszentlászló, Szentbékáll, Szentkozmadombja, Zalaszentbalázs), 1 *Szent Anna* (Lendvaszentjózsef), 1 *Szent Imre* (Zalaszentgrót), 1 *Szent Vendel* (Szentjakabfa). Hogy a titulus kiválasztásában a vallásos indíték mellett a történelmi, helytörténeti mozzanat is szerepet kaphat, jól példázza Lispeszentadorján mai templomtitulusa. "A falu első oklevéli említése 1308-ból való. 1503-ban és 1507-ben szó van plébániájáról is. 1550-ben nem volt plébánosa, 1554-ben pedig István nevű plébánosa luteránussá lett. A török idők alatt elpusztult a helység, de a XVIII. század elején újra települt. 1778-ban nincs temploma, híveinek száma 141. 1914-ben a Szűzanya tiszteletére [BMV de Lourdes] kis templomot emeltek ... 1936-ban lebontották, és neoromán stílusban újat építettek helyette" (SchemSab. 1972. 145-6), ezt azonban Szent Adorjánról nevezték el, s ezáltal kettőre emelkedett a nevét viselő templomok száma⁶.

5. A példák előszámlálását természetesen tovább lehetne folytatni, én azonban dolgozatomban csupán azt tűztem ki célul, hogy fölhívjam névtanosaink figyelmét a készülő forrásfeldolgozásra.

Végezetül pedig itt kívánom megjegyezni, az 1842/43. évi Universalis schematismushoz – a meglevő személy- és helynévmutató mellé

- titulusmutatót is összeállított Markó Imre Lehel azzal a nem titkolt céllal, hogy ezt a kitűnő és könnyűszerrel kezelhető, ám eleddig a kutatók által nem vagy alig forgatott forrást reprint kiadásra ajánlja mindazok figyelmébe, akik ebben hathatósan tudnak segíteni. (Az említett schematismus 817-8. lapját fénymásolatban mellékelem.) Településnévanyaga gazdagabb, mint Korabinsky (1786), Vályi (1796), Lipszky (1808), Nagy (1828) vagy Fényes (1851) helységnévtáré, mivel - amint azt már korábban említettem - valamennyi külterületi lakott hely szerepel benne az ott élők számával, felekezeti megoszlásával együtt. Megjelenésének ideje (1842/43) is szerencsés, Nagy (1828) és Fényes (1851) munkája közé esik.

Jegyzetek

¹A kötetek előtt álló szám az egyházmegye általam adott sorszáma abban a rendben, ahogy földrajzilag északnyugatról keletre, majd újból nyugatról keletre fekszenek. A pannonhalmi nullius egyházmegyét 0-val, a görög katolikus egyházmegyéket pedig római számmal jeleztem.

0. A pannonhalmi Szent Benedek-rend névtára az 1916-1917. tanévre (Győr, 1916).

1. Schematismus cleri Dioecesis Nittriensis pro anno a Christo nato MCMXIII (Nitrae, 1913).

2. Schematismus Dioecesis Neosoliensis pro anno MCMIII (Neosolii, 1903).

3. Schematismus almae Dioecesis Scepusiensis pro anno a Christo Nato MCMXVI (Igló, 1916).

4. Schematismus cleri Dioecesis Rosnaviensis pro anno Jesu Christi MCMXIII (Rosnaviae, 1913).

5. Schematismus cleri Dioecesis Cassoviensis 1893 (Cassoviae 1893).

6. Schematismus cleri almae Dioecesis Jauriensis pro anno Domini 1913 (Jaurini, 1913).

7. Schematismus venerabilis cleri Archidioecesis Strigoniensis 1913 (Strigonii, 1913)

8. Schematismus venerabilis cleri Dioecesis Vaciensis (Vacii, 1909).

9. Schematismus cleri Archi-dioecesis Agriensis ad annum Jesu Christi 1914 (Agriae).

10. Schematismus cleri almae dioecesis Szatmariensis ad Annum Jesu Christi 1913.

11. Schematismus cleri Dioecesis Sabariensis pro anno Domini 1914 (Sabariae).

12. Schematismus venerabilis cleri almae Dioecesis Wesprimiensis a Sancto Stephano proto-rege anno Christi mix fundatae (Wesprimi, 1914).

13. Schematismus cleri Archi-Dioecesis Colocensis et Bácsiensis. Ad annum Christi 1914 (Coloczae, 1914).

14. Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Albaregalensis ad annum Domini jubilarem MCML (Székesfehérvár, 1950).

15. Schematismus venerabilis cleri dioecesis Magno-Varadiensis latinorum. Pro anno Domini MCMXII (Nagy-Várad, 1912).

16. Schematismus cleri dioecesis Quinque-Ecclesiensis ad annum a Christo nato MCMXIV (Quinque-Ecclesiis, 1914).

17. Schematismus cleri dioecesis Csanádiensis pro anno Domini MCMXIII (Temesvári, 1913).

Millel. Par. Ant. 1720 rest. Eccl. ad S. Franciscum Ser. Lib. Collat. Eppalis. Ling. H. Par. D. Franciscus Stankovics, I. C. Zala T. J. Asses.

	Carb.	GC.	Gnu.	Aug.	Helv.	Jud.	SA.
In Matre	90				92	4	
Fil.: Hárszeg et Bor-kászeg ✕	13				40		
— Dobron	70						
— Gerászeg	3				12		
— Gomboszeg	57					3	
— Győrözseg	49				5		
— Kereszeg	9				10		
— Kis-Lengyel	42				12	3	
— Kustánszeg cum diverticulo Parazza	95				370	5	
— Pálházeg	83				60		
— Pánszeg	28				150		
— Petri-Keresztes	153						
— Rózsaszeg	172					1	
— Taholyszeg cum Sz. Iránhegy et sonka-hegyhá	50				53		
— Vargaszeg	15				20		
— Vörösszeg	10				19		
Summa	944				849	10	

Novna. Par. Ant. circa init. Sec. XVII rest. Eccl. ad B. M. V. Assumptam. Patr. Illnus D. Eppus Sabariens. Ling. H. Par. Idem, qui V.-A.-Diaconus.

In Matre	550		2		12	
Fil.: Róllahida	68		70	30		
— Farkaslik Pr.	8					
— Fényes Pr.	10					
— Karásonfa	174					
— Májosa Pr.	32					
— Miletfa	190			0	8	
— Szilvdy	280					
— Tágorthida	24					
Summa	1362		72	30	20	

Pusztán-Magyaród. Par. 1732 jam ext. Eccl. ad S. Joannem Bapt. L. b. Collat. Eppalis. Ling. H. Par. D. Martinus Kirschner.

In Matre	693		5		6	
Fil.: Ederica	121		40	4		
— Pusztasz. László	135		179			
— Szent-László	201				11	
— Szempécs Pr.	40					
— Válicska Pr.	23					
Summa	1273		230	4	20	

Tárnok. Par. 1755 jam ext. Eccl. ad S. Annam. Patr. DD. Compositores. Ling. H. Par. D. Joannes Boboroczky, I. C. Zala T. J. Asses.

In Matre	310			4		32
Fil.: Görhö Pr.	13					
— Hencse Pr.	29					
— Iborfa	50			30	1	
— Kisfalud Pr.	16					
— Közmedombja	277					
— Lórántháza Pr.	18					
— Oroklán	62			20		
— Tófej	328				8	
— Tóltus	283					
— Válicska	9					
— Vadmas	46					
— Vaskola	55					
Summa	1752		30	30	41	

Summa animarum totius Districtus.

12599 . . . 335 1918 149 .

Cooperatores

Bánok-Sz.-György. D. Petrus Tuboly.
Csusztrég. D. Stephanus Erős.
Lentli. D. Andreas Vida.
Novna. D. Michael Pokomándy.

VI. ARCHIDIACONATUS ALSÓ-LENDVENSIS. IN COMMUNIT. ZALA.

A.-Diaconus. Rasmus D. Joannes Németh. p. 787.

19. Districtus Alsó-Lendvensis.

V.-A.-Diaconus. A. R. D. Ladislaus Gyurka, Par. Sz. Cyörgyvágyensis, et per Diatr. Alsó-Lendvens. Schol. Nat. Ispejr, I. C. Zala T. J. Asses.

PAROCHIAE:

Alsó-Lendva. Par. Ant. 1511 jam vig. Eccl. ad S. Catharinam. Patr. Cels. Princ. Esterházy. Ling. H. et Vand. Par. D. Josephus Házy.

In Matre	765		4	1	65	
Fil.: Alsó-Lalos	184					
— Banota	81					
— Csente	106					
— Felső-Lalos	250					
— Ferifala	30					
— Gyertyános	279					
— Hármos-Malom	102					
— Hódvég	120					
— Hosszafalu	218				8	
— Holta	205					
— Kapta	326					
— Róth	101					
— Pataháza	307					
— Völgyfalu	211					
Summa	3285		4	1	73	

Bogonya. Par. Ant. 1673 rest. Eccl. ad Ascensionem Domini. Patr. Cels. Princ. Esterházy. Ling. H. et Vand. Par. D. Stephanus Benkovits.

In Matre	430					
Fil.: Bakóak	127					
— Filics	470					
— Ivánca	287					
— Strécsa	271					
Summa	1685					

Bellatincez. Par. 1760 er. Eccl. ad S. Ladislalum. Patr. I. Familia Gjika. Ling. Vand. Par. D. Stephanus Kutlich.

In Matre	800		6	3	41	
Fil.: Adriánes	781					
— Brátóné	273					
— Dekevim	370					
— Ganica	600					
— Izsakúcs	379					
— Lippalócs	407					
— Mellincez	506					
Summa	4122		6	3	41	

Cserencsöz. Par. Nova 1807 er. Eccl. ad S. Crucem. Patr. Exc. Consilium R. L. H. Ling. Vand. Par. D. Mathias Borovnyák.

In Matre	840				9	
Fil.: Alsó-Bisztrica	386					
— Felső-Bisztrica	413					
— Kúszp-Bisztrica	354					
— Tűskesser	602					
— Zsuzsákrer	420					
Summa	3021				9	

Dobronak. Par. 1697 jam vig. Eccl. ad S. Jacobum Apost. Patr. Cels. Princ. Esterházy. Ling. H. Par. D. Stephanus Székely.

18. Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Transilvaniensis 1903 (Budapest, 1903).

19. Schematismus cleri archi-dioecesis Zagrabiensis. Pro anno a Christo nato 1903 (Zagrabiæ, 1913).

20. Schematismus Cleri Dioecesium Segniensis et Modrusiensis seu Corbaviensis pro Anno 1915.

21. Schematismus cleri dioecesium Bosnensis seu Diakovensis et Syrmiensis canonice unitarum pro anno a Christo nato 1911.

I. Schematismus venerabilis cleri Graeci ritus catholicorum dioecesis Eperjesiensis 1908 (Eperjesini, 1908).

II. Schematismus cleri Graeci ritu catholicorum dioecesis Munkácsiensis ad annum Domini 1915 (Ungvár, 1915).

III. Schematismus venerabilis historicus cleri dioecesis Magno-Varadiensis Graeci ritus catholicorum pro anno jubilari 1900. A restaurata autem sacra cum sancta Romana ecclesia unione anno 200 (Magno-Varadini, 1900).

IV. Schematismus venerabilis cleri dioecesis Szamosújváriensis Graeci ritus catholicorum 1906 (Szamosújvár, 1906).

V. Şematismul veneratului cler Archidiecezei Metropolitane greco-catolice române de Alba-Julia şi Fagaras pe anul 1911 (Blaş, 1911).

²Universalis schematismus ecclesiasticus venerabilis cleri Romano-et Graeco-catholici saecularis et regularis Incliti Regni Hungariae Partiumque eidem adnexarum nec non Magni Principatus Transilvaniae, sub Benigno-Gratiosa Protectione excelsi consilii regii locumtenentialis Hungariae pro anno 1842/43 (Budae).

³Ezek az évszámok az elírások, nyomdahibák stb. miatt ellenőrizendők az "Egyházi anyakönyvek mikrofilmmásolatai 1895. október 1-ig" c. állagjegyzékkel. Összeállította JUDÁK MARGIT. Levéltári leltárak 72. sz. MOL. Bp., 1977.; vö. még: A magyarországi katolikus egyház levéltári anyagának fondjegyzékei. Plébániai levéltárak A-C (Bp., 1986-1987).

⁴Az adattár rövidítései feloldásai: Archidioec = archidioecesis; Cap = capella/ altare laterale; Cf = confer, conferatur; Dioec = dioecesis; Eccl = ecclesia; eccl. cons. est = ecclesia consecrata est; m = matriculae ab anno; Par. ab immemor. = parochia ab immemorata; Par. ant = parochia antiqua; Par. er. est = parochia erecta est; Par. exstit. = parochia exstitit; S = summa summarum; v = vide.

⁵1389. június 15-én (a Gergely-naptár szerint június 28-án), Szent Vid napján a rigómezei csatában a törökök Murad szultán vezetésével legyőzték a szerb sereget. Muradot Miloš Obilić szerb vitéz a szultán sátrába lopakodva ugyan megölte, de ez a nap vált a sok évszázados török elnyomás gyásznapjává, amelynek 525. évfordulóján Gavriilo Princip meggyilkolta Ferenc Ferdinándot és feleségét (vö. F. MAY, A »Fekete Kéz«. Bp., 1979. 67, V. P. BOROVICKA, Hires politikai merényletek. Bratislava, 1979. 130).

⁶A zalaapáti templom harmadlagos névát hagyományozódás révén viseli ezt a nevet. Titulusának története a következő. Eredetileg Mosaburgban – a mai Zalavár határában – a honfoglalás előtt 850 körül a Pribina szláv fejedelem által emeltetett templomot és bencés kolostort neveztek el a nikodémiai Hadrianusról, akinek tisztelete kétségtelenül a keleti egyházból került át. A kolostort Szent István 1019-ben újraalapította ugyancsak Szent Adorján tiszteletére. Mivel a török hódoltság alatt 1568-ban elpusztult az apátság a faluval együtt, 1702-ben az osztrákok

Zala várát is felrobbantották, az apátság épülete is megrongálódott, "ezért a göttweigi bencések, akikre III. Károly a zalavári apátság felújítását bízta, úgy döntöttek, hogy az apátság székhelyét Zalaapátiba teszik át. A régi Szt. Lőrinc templom falai még álltak, új tetővel látták el, berendezték, és 1748-ban az Őrangyalok tiszteletére szentelték" (SchemWespr. 1975. 194). Az 1842/43. évi UnivSchem. szerint a templom titulusa már Szent Adorján, ma Szent Adorján és Őrangyalok.

ÖRDÖG FERENC

* * *

XVII. SZÁZADI LÓNEVEINKHEZ

A közelmúltban Kovács Sándor Iván hívta föl a figyelmem arra, hogy Rákóczi László HONTI ILDIKÓ által föltárt és sajtó alá rendezett XVII. századi naplójában (Magvető, Magyar Hirmondó-sorozat. Bp., 1990.) számtalan szép állatnév, elsősorban lónév található. Az egyébként is nagyon érdekes, bár nem betűhíven közzétett, mégis sok nyelvtörténeti tanulságot tartalmazó naplóból kijegyzetelgettem a tulajdonnévanyagot, s a következő lóneveket találtam: *Barcsai, Barna, Csajka, Dajka, Egri, Ficsúr, Galata, Herceg, Imec, Iramó, Kakas, Karabela, Szerecsen, Vajda*. Összesen 14 ló, ugyanannyi név (öt esetben fordul elő, hogy ugyanazt a lovat kétszer is megemlíti a napló).

Jóllehet ez elég szép számú és biztos adat, kevés egy kor névanyagának vizsgálatához, általánosítások kimondásához. Szerencsére ugyanebből az időszakból máshonnan is vannak lónévadataink. II. Rákóczi György erdélyi fejedelem balásfalvi ménésének az 1655. vagy 1656. esztendőben készült két összeírása is, amelyeket SZILÁGYI SÁNDOR közölt a Magyar Gazdaságtörténeti Szemle II. [1895.] évfolyamában (52-4). Amint a közzétevő megállapítja: "Kevés eltéréssel a két lajstrom összevág: ugyanazon lónevek fordulnak elé benne" (52). Mindkét eredeti okirat szerint 156 a lovak száma, ha azonban az egyikből hiányzó neveket átvisszük a másikra, 177 lesz az összeredmény, ami SZILÁGYI (54) véleménye szerint azért történik meg, mert "ugy látszik nagyrészt u g y a n a z o n l o v a k r a (a kiemelés tőle) vonatkoznak, melyek más néven előfordulnak". Ugyanakkor igen sok az azonos nevű egyed, meg előfordulnak nem tulajdonnévi megnevezések is (*Balásfalvára hozott kék 2, Vajda küldte kék, ifjuuraké stb.*). Vitatható a "névsége" azoknak a neveknek, amelyek színmegnevezéseket is tartalmaznak: *Szürke gyermekló* (háromszor), *Fakó gyermekló* (kétszer), *Deres gyermekló* (háromszor), *Barna gyermekló*; formára, nagyságra vagy valamilyen más tulajdonságra utalnak: *Kis fakó, Festett fakó* (kétszer), *Kis tramó* [minden bizonnyal elírás, esetleg olvasati hiba *iramó* 'versenylo' helyett]; a származás helyére utaló -i képzés helységnevek: *Dési szürke, Radnóti szürke, Dési kék, Barcsai kék, Barcsai barna, Kapucsi kék*; amelyek önmagukban is

előfordulhatnak: *Lekenczei, Lippai, Kamarási, Radnóti, Tordai, Tömösvári, Nohaj*, esetleg fordított sorrendben is állhatnak: *Deres kolozsvári, Szeg balásfalvi*; sok esetben fajtára vagy népnévvel jelzett származási helyre utal egyik névelem: *Deres tatár, Fekete tatár, Babos tatár, Festett tatár, Tarka tatár, Nagy kalmük, Szeg kalmük*. Végül elég sok olyan megnevezés is található, amelyekben az ajándékozóra utal az egyik névelem. A XVII. század második felében a havasalföldi vajdák (Konstantin, Lupul, Stephan stb.) "minden évben tartoztak lovat ajándékozni a fejedelemnek" (52). A következő megnevezések tehát ezzel a szokással magyarázhatók: *Vajda küldte kék, Ifjuuraké, Vajda küldte barna, Iramó Stephán vajda, Koztandin barna, Koztandin szeg, Kosztandin pej*. Ezek után joggal merül föl a kérdés, hogy valódi neveknek tekinthetők-e az önmagukban álló *Koztadin, Lupul, Vajda; Barcsai, Mikes, Ugron; Ali, Ahmet, Cselebi, Szulimán* stb. megnevezések. Nehéz a határt meghúzni a valódi nevek és a körülírások, utalások, névszerű megnevezések között. Egyik részük utalhat az eredetre, ajándékozóra, többségük azonban valódi tulajdonnév, általában metaforikus név. Valódi neveknek tekintem mindazokat az adatokat, amelyek megfelelnek a "névség" fogalmának, vagyis nem körülírások, ha több tagból is állnak, egyik tagjuk fölfogható tulajdonnévnek, másik tagjuk inkább csak pontosít több hasonló nevű között: *B a b o s tatár, S z e r e c s e n fakó, B a s a barna*. A két forrásban összesen előforduló 191 megnevezés közül valódi lónévnek tekintem az alábbiakat.

ABAZA '?'

AGA török közszó 'katonatiszt'

AHMET török személynév

AJÁNDÉK magyar közszó

ALI török személynév

ALMA magyar közszó vagy színre, szőrmintára utal: almás 'a szőr színárnyalataiból sűrűn egymás mellett almányi foltokkal színezett'

APAFI magyar személynév

ARAB népnév vagy fajtameghatározás

ASKÁR '?'

ÁSPIS magyar közszó: 'kigyófajta'

BÁBA 'öregasszony'

BABOS (2) színnév 'sűrűn pöttyözött, az alapszintől elütő kicsiny foltokkal'; egyik esetben *tatár* értelmezővel kiegészítve

BARCSAI (4) valószínűleg magyar személynév, s mivel mindkét forrásban előfordul, nem az ajándékozótól ered a név

BARNA (2) magyar közszó, színnév

BASA 'török katonatiszt'

BOROS (2) színnév: 'vörösbarna'; egyik esetben értelmezővel: *Boros vércse*, s itt a második elem ma is használatos lónév, szintén színnév: 'apró fehér foltos'

BUCZKÓ magyar közszó 'tömzsi, zömök'

BULIA 'török nő' (vö. TESz.)

BUKUROZ '?' bokrosodó, vad, fékezhetetlen'

CZUP 'kövér, zömök' (ÜMTSz. cúpos a.)

CSAJKA talán magyar közszó? 'gyorsan sikló csónak, ladik'

CSÁSZÁR magyar közszó 'uralkodó'

CSAUSZ török 'katonatiszt'

CSELEBI török személynév

CSINTALAN magyar közszo 'játékos, kedvesen haszontalankodó'
 CSÓRÉ magyar közszo 'szegény, esetlen, idétlen'
 DABIZA (2) egyik esetben *Dabiza fejér* '?'
 DÁN BAHMAT '?' Előtagja talán a *dancs* 'mocskos' jelentésű tájszo töve (ÚMTSz.)
 DELIA török közszo 'ifjú legény', Benkő Loránd szíves szóbeli közlése szerint ebben az alakban délszláv vagy román közvetítést kell föltételeznünk.
 DERES (6) közszo, színnév. Háromszor *gyermekló* 'csikó', kétszer *tatár*, egyszer *kolozsvári* értelmezővel.
 DERSIS török közszo 'vándor pap'
 ELCSI '?'
 EMÍR török méltóságnév
 FAKÓ (6) közszo, színnév. Kétszer *gyermekló* értelmezővel, egyszer *Kis*, egyszer *Csóka* (állatjegy: szem körüli fehérség, egyik szem kisebb vagy nagyobb voltára utal), egyszer *Ármás* ('fegyveres' – valószínűleg a ló használatára vonatkozik) jelzővel.
 FARKAS magyar közszo
 FÁTA román közszo 'menyasszony'
 FECSKE magyar közszo
 FEKETE TATÁR – magyar színnév értelmezővel
 FICSOR – román közszo 'legényke'
 GIRGICZE – vagy régi magyar közszo 'örmény', vagy tájszo 'sovány' (ÚMTSz. *girgincs* a.)
 GÖRÖG PEJ – magyar közszo, népnév. A megnevezés első eleme nem fordult elő többször, és fajtanévként később sem ismeri a szakirodalom a görög népvét. Származási helyre utalhat a szo. A pej színnevet értelmezőnek tartom.
 GURCZI talán nyelvjárási szo 'fémgomb, füles gomb' jelentéssel (ÚMTSz. *gurcsi* a.)
 HÁSZON ismeretlen
 HAZUG magyar közszo
 HETMÁNY lengyel közszo 'katonatiszt'
 IRAMÓ (2) egyszer *Stephán vajda* magyarázattal, ami nyilván az ajándékozó megnevezése, máskor *Kis tramó* alakban, amelynek első eleme megkülönböztető jelző, második írás- vagy talán olvasati hiba. Az *iramó* 'gyorsan futó' jelentésű magyar közszo (TESz. *iramik* a.)
 JANCSÁR török közszo 'katonaféle'
 JEGYES magyar közszo 'valamilyen megkülönböztetésre alkalmas elváltozással, eltéréssel – legtöbbször színfolttal – bíró. (Habár a román eredetű *Fáta* arra utal, hogy 'menyasszony' jelentésű magyar közszo is lehet.
 JEFTERDÁR török közszo 'adószedő'
 JORDAKI magyar vagy román személynév. A *Jordache* román névből népetimológiával keletkezett a magyar *Jordáki* családnév. (BENKŐ LORÁND szíves szóbeli közlése.)
 KALMUK (3) népnév. Egyik *Kis*, másik *Nagy*, harmadik *Szeg* jelzővel.
 KARALÁS '?'
 KAZIN '?'
 KEDVES magyar közszo
 KEZLÁR talán török közszo 'háremőr'
 KISASSZONY magyar közszo

KIS GYÖNGY magyar közzavakból álló jelzős szintagma. Mivel másik Gyöngy nevű ló nem volt, összetett névnek is fölfogható.

KORMÁNY magyar közzzó

KOSZTANDIN (4) román személynév. Háromszor *Kosztandin* alakban. Egyszer *barna*, egyszer *pej*, egyszer *szeg* értelmezővel.

KURTÁNY magyar közzzó 'rövid, kicsi'

LÁNCSÁS magyar közzzó

LEKTIKA talán magyar közzzó 'kétkerekű könnyű kocsi' (TESz.), s valószínűleg ennek vontatására használt ló neve

LENGYEL magyar közzzó, népnév

LOGOFÉT szláv eredetű román közzzó, tisztségnév 'kancellár, ispán'. (BENKŐ LORÁND szóbeli közlése.)

LUPUL román közzzó 'farkas'

MACZKÓ (2) magyar közzzó

MEDVE magyar közzzó

MIKES (2) magyar személynév, egyszer *deres*, egyszer *pej* értelmezővel

NEM ADOM magyar szókapcsolat

NOHAJ (2) tatár népnév, valószínűleg szláv közvetítéssel. Egyszer *tatár* értelmezővel

NYAKAS magyar közzzó

NYERÉŐ magyar közzzó

NYULAS magyar közzzó

NYÜGETŐ magyar közzzó: *nyügitt* 'nyügöz' (TSz.), az ékezet elmaradása nyilván íráshiba

PARASZT magyar közzzó

PIROS magyar közzzó

PÓPA magyar közzzó

PORHAJAS nyelvjárási szó 'idétlen, sarjú' (TESz.)

PRÉDA magyar közzzó

RAHOVICZ '?'

RUSTICUS latin közzzó 'falusi'

SAMI ?

SEPTELES magyar nyelvjárási szó: *seplete* 'hitvány' (MTSz.)

SZÁJAS magyar közzzó

SZÁLKÁS talán színre, szőrmintára utaló magyar közzzó

SZÁRCSA madárnévből eredő lójegy 'a homlokon végigfutó fehér csík'

SZARVAS (2) magyar közzzó, metaforanév

SZEG (4) magyar színnév. Mindig értelmezővel: *ifjuuré*, *balásfalvi*, *gyermekló*, *kalmuk*, *szárcsa*

SZERECSÉN népnév

SZERZEM magyar közzzó

SZPÁHIA török közzzó 'katona'

SZPAOGLÁN '?'

SZPOTÁR '?'

SZULÁK magyar nyelvjárási szó 'gyomfésesség'

SZULIMÁN török személynév

SZULTÁN török méltóságnév

SZÜRKE (3) magyar színnév, mindhárom *gyermekló* értelmezővel. Itt a "névség" megkérdőjelezhető, s körülírással megnevezés a színre utalás

TARKA színnév, *tatár* eredetre vagy fajtára utaló értelmezővel

TORMA magyar közzzó

UDVARBÍRÓ (2) magyar méltóságnév, egyik esetben *szürke* színre utaló értelmezővel

UGRON magyar személynév

VAJDA (8) magyar méltóságnév. Kétszer fakó, kétszer szürke, egyszer szeg és egyszer kék színre utaló értelmezővel

VAJNA elírás vagy szláv méltóságnév

VIZTER '?'

Összesen 104 nevet találtam, amelyet 143 ló viselt. Ilyen nagy tömegű elnevezésnél igen jó aránynak számít ma is, hogy egy névre 1,37 névviselő jut csupán.

A teljesség kedvéért felsorolom azokat az elnevezéseket is, amelyeket nem tekintettem valódi neveknek (jóllehet az előző csoport némelyikén is lehetne vitatkozni): *Balásfalvára hozott kék* (3), *Balásfalvi szürke*, *Budai*, *Dési barna*, *Dési fakó*, *Dési kék*, *Déési pej*, *Dési szürke*, *Festett fakó* (2), *Festett tatár*, *Gyulai*, *Havasali barna*, *Havasali pej*, *Havasali szürke*, *Kamarási*, *Kapucsi*, *Kapucsi kék*, *Katarczai*, *Lekenczei*, *Lippai*, *Moldvai barna*, *Moldvai pej*, *Radnóti* (2), *Radnóti szürke*, *Szebeni*, *Szelesztrei*, *Tordai Tömösvári*, *Vajda küldte kék ifjuuraké*, *Vajda küldte barna*.

A nevek jelentéstani vizsgálatát kezdve először azt állapíthatjuk meg, hogy amíg Rákóczi László lovai között alig találtunk idegen nyelvből eredő nevűt, II. Rákóczi György ménese bővelkedik ilyenekben. A 142 ló közül 16 török, 9 szláv, egy latin, száz magyar és 12 bizonytalan eredetű nevet kapott.

A nevek jelentéstani szempontok szerint kezdem, s az eddigi gyakorlatnak megfelelően alakítom ki az egyes kategóriákat.

A személynévre visszavezethető lónevek száma meglepően nagy: 18 (12,7%). Ezeknek egy része minden bizonnyal előző tulajdonosára utal (*Kosztandin*), meglepő azonban, hogy erdélyi főrangú családok nevei is lónevekké lettek (*Apafi*, *Barcsai*, *Mikes*, *Ugron*). Viszonylag sok a török személynév (*Ahmet*, *Ali*, *Cselebi*, *Szulimán*), s alighanem ezek valóságosan élő személyekhez köthetők számomra ismeretlen okból. (Mellékesen jegyzem meg, hogy a mai népi állatnévadás is gyakorta él azzal a lehetőséggel, hogy az elnevező által megvetett, netán gyűlölt személy nevét használja föl állatnévül. A második világháború előtt sok volt a kutya- vagy disznónevek közt a *Hitler*, *Titó*; utána pedig a *Sztalin* és *Rákosi*.) Meglepő nagyon, hogy a magyar keresztnévek hiányoznak a névanyagból, pedig manapság a legelterjedtebb lónevek között található a *Laci*, *Bandi stb.* olyannyira, hogy a szépirodalomba is bevonultak (*VERES PÉTER* egyik novellájának címe *Laci*, *ORWELL* *Animal Farm* című regényében a fordító a *Boxer* 'lóállásban levő' nevet *Bandi* magyar megfelelővel adja vissza.) Az a tény, hogy sem Rákóczi László naplójában, sem II. Rákóczi György fejedelem balásfalvi ménesében nem találkozunk magyar keresztnévet viselő lovakkal, még nem kérdőjelezi meg *MARTINKÓ ANDRÁS* (Nyr. CVI, 294–301) magyarázatát a népszerű kuruc dal kezdő soráról, mely szerint a *Palkó* és *Jankó* lónevek voltak, s két csikáját szólítja meg a dal szerzője, vagy talán inkább felsorolja hadi felszerelését, legfontosabban, a lovakon kezdve, neveiket is megemlítve. Az általam bemutatott nevek ugyanis főúri ménesekből való lovakat jelölnek, s amint azt *SOLTÉSZ KATALIN* főntebb idézett munkájából tudjuk, a lovaknak is vannak "arisztokratái", s a népi, paraszti névadás nemcsak ma különbözik a válogatott tenyészetek névhasználati szokásaitól, hanem régen is így lehetett: az egyszerű katona lóva nem a fejedelem lovaihoz hasonló nevet viselt.

A helynevek ma is inkább a "hivatalos" lónevek, a versenylovak, nagyobb tenyészetek egyedeinek neveiként találhatók meg. Régebben a

katonaságnál volt gyakori a város- és hegynevek használata, s a népi névadásba innen került be, de még ma is ritkán találkozhatunk itt e névtípussal. A XVII. századi lómegnevezések között a helységnevek mind -i képzősök, s nem tarthatók valódi neveknek, legalábbis körülírással formái erre utalnak. Rákóczi László naplójában az egyetlen Egri nevet tekintettem csak valódi névnek, részben mert kétszer említi ugyanazt a lovat, részben pedig azért, mert a körülírással forma itt igen ritka.

A nevek túlnyomó többségét a közszavak teszik ki. Ezek jelentéstani vizsgálata nagyon érdekes képet mutat. Túlnyomó többséggel jelennek meg a színnevek (35). Leggyakoribb a *Deres* (6), amelyek mindegyikéhez névkiegészítő is tartozik (*gyermekló, kolozsvári, tatár stb.*), *Fakó* (5) egy közülük névkiegészítő nélkül, *Szürke* (3) mindegyik *gyermekló* névkiegészítővel, *Boros* 'vörösös', *Barna, Fekete, Piros* (egy-egy előfordulással). Ugyanide sorolom még a *Dan, Tarka, Babos, Septeles, Vércse, Gyöngy* nevet. Valamilyen jelre, jegyre vonatkozik a *Csóka, Szárca, Jegyes*. Foglalkozás- vagy méltóságnév a *Vajda* (9 - egyszer *Vajna* alakban, ami lehet elírás is, de valódi különbség is). E név valódi használatát megerősíti Rákóczi László naplójában való előfordulása is. Három esetben szerepel a balásfalvi ménes összeírásában névkiegészítő nélkül. Az *Udvarbíró* kétszeri megjelenése egyszer önmagában található.

Igen sok (15) a népnévre utaló lónév is. *Tatár* (5) - mindig névkiegészítőként, *Kalmük* (3), *Nohaj* (2) 'nogaji tatár' - egyik valóban tatár értelmezővel, *Arab, Szerecsen, Görög, Lengyel, Girgice* (1-1), utóbbi 'örmény' vagy 'kírgiz' jelentéssel.

Más állat közneve: *Szarvas* (2), *Farkas* (1), *Fecske* (1), *Medve* (1), *Mackó* (2). Ezek lehetnek metaforikus nevek is: 'olyan gyors, mint a szarvas'. Konkrét tulajdonságra utalók: *Csintalan, Nyerető, Iramó* (2), *Szájas, Cup, Nyakas, Nyügető* 'nyügöt viselő'; fölhasználásra utaló nevek: *Ármás, Láncsás, Nyulas* 'nyúl vadászatkor használt', *Lektika*. Kedveskedő nevek: *Kisasszony, Kedves*; gúnyosak: *Csóré, Hazug, Bába, Porhajas*. Valamiféle történésre utal: *Ajándék, Szerencse*.

Szemiféle jelentéstani vagy névhangulati csoportba nem tudtam besorolni az *Alma, Torma, Szulák, Buczkó, Kurtány, Préda, Kormány, Szálkás, Gurczi, Bukuroz* (talán bokros) neveket.

Két igéből származó lónév is akad: *Szerzem, Nem adom*. Ez azt mutatja, hogy a SOLTÉSZ KATALIN (Nyr. C, 145) által "mondatnévnek" elnevezett névtípusnak is megvoltak a történeti hagyományai.

Az idegen eredetű nevek közül legnagyobb számúak a törökök (17). Jó részük méltóság-, tiszt- vagy katonanév: *Aga, Basa, Csausz, Delia, Dervis, Emir, Elcsi, Hászton, Jancsár, Jefterdár, Kezlar, Szpáhia, Szultán*. Egyéb török szavak: *Bulia, ?Karalás, ?Kazin*.

A román eredetű nevek száma kevés (4): *Fáta, Ficsor, Logofét, Lupul*. Latin a *Rusticus*, lengyel a *Hetmány*. Az *Askár* lehet szláv, román, de török is *ask-* töve alapján.

A teljesen megfejtetlen nevek száma kevés (8), közülük is a *Dabiza* (2) talán elírás, s helyesen *Debiza* lenne 'De bizony! Csakazértis!' jelentéssel, s esetleg ide tartozik az *Abaza* 'az bizony' jelentéssel. A *Sami* lehetne keresztnév a *Samuból*, bár az -i képző kicsinyítő funkcióban ekkor még nagyon ritka. A *Rahovicz* pedig lehet helységnévre visszavezethető. Nem sikerült még megközelítően sem megmagyaráznom az alighanem szláv eredetű *Szpotár* és *Szpaoglán* valamint a *Vizter* nevet.

Összegzésül elmondhatjuk, hogy a két XVII. századi lónévgyűjtemény között nem sok különbséget látni. A korra jellemző módon leggyakrabban eredetükről, színükről, fajtaikról, tulajdonságaikról nevezték el a

lovakat, s ez a szokás az első kivételével máig megvan. Ma kétségtelenül több a keresztnév, kevesebb a családnév. Ami legföltűnőbb, de érthető, hogy igen sok volt a török eredetű név. A néhány román szó fölhasználása a névadásban könnyen indokolható a források kelet-magyarországi voltával, s egy nyugat-magyarországi, vagy legalábbis dunántúli összeírás adataival való egybevetés sok érdekes különbséget mutatna ebben a vonatkozásban is.

HAJDÚ MIHÁLY

* * *

NÉGY HELYNÉVMAGYARÁZAT

Az alábbi rövid cikk tulajdonképpen folytatása a Néhány magyarországi német helynév magyarázata c. írásnak, mely a Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára kiadott emlékkönyvben jelent meg (Budapest, 1991. 214-7). A terjedelmi korlátok miatt ott nem volt lehetőség több, egyedisége miatt is érdekesebb név eredetének fejtegetésére.

Az itt tárgyalandó négy helynév a megjelenés előtt álló Veszprém megye földrajzi nevei IV. A veszprémi járás c. gyűjteményből való. A neveket a kötetbeli formában, lelőhelyüket pedig zárójelben közlöm.

1. Lajrə (54. Barnag 21.) Egy emelkedős, műveletlen területet jelöl a név, mely a faluban *Lájrə* alakban magyar népi névként is él.

A név valószínűleg összefügg a német *leiern* igével, melynek elsődleges jelentése 'a líra nevű hangszeren, illetve verclin játszik'. Ebből fejlődött ki a 'monoton hangon énekel, beszél', valamint a felnémet nyelvjárasterületen, így a bajor-osztrákban is ismert 'fáradtsággal, lassan tesz valamit', illetve 'lustálkodik, pepecsel' jelentés (GRIMM: DtWb. 6: 686-7; EWD 2: 1001).

Az említett barnagi hely megnevezésében két szempont játszhatott szerepet. Az egyik: a terület egykori tulajdonosának a neve; ez lehetett "szabályos" családnév, mely a felnémet nyelvjárasterületről adatható; vö. 1521 Martin *Leyrer* (Schwäbisch Gmünd), illetve monoftongusos középfelnémet alakban 1299 Heilman *Lirer* (Worms) – a név eredetileg vásári mulattatót, énekest jelölt, valamivel később pedig már unalmas, lassú, hanyag emberre vonatkozott (az adatokhoz lásd Brechenmacher 2: 170, illetve BAHLOW: DtNam. 309). Az is lehetséges azonban, hogy egy újabb keletű, már Barnagon adott ragadványnévvel van dolgunk, mely lassan dolgozó, lusta emberre utalhat (vö. még GRIMM: DtWb. 6: 685).

A másik szempont: a területet – kedvezőtlen fekvése miatt – csak nehéz, lassú munkával lehetett megművelni, s a német nyelvjárás *Lajrə* itt 'nehezen művelhető terület'-et jelent.

Mivel az adatközlők ismeretei nem segítenek akár az egyik, akár a másik feltételezés megerősítésében vagy elvetésében, talán csak levéltári kutatásokkal lehetne a kérdést megoldani.

A fenti helynév magyar és más etimológiai kapcsolataihoz vö. TESz. líra¹.

2. Póla plác (23. Városlőd 27.) Ma a belterület része, valaha itt teregették szét szárításhoz a lent. Ez a tény segít a helynév megfejtésében is.

A hely jelölésére szolgáló összetett szó utótagjában (-plác) könnyű ráismerni a mai német *Platz* 'hely; helyszín; tér; sportpálya; stb.' szóra, mely átkerült a magyar szókincsbe is; vö. 1641 *placzo* 'tér, hely' (NEI 173); lásd még TESz. *placc* a.

Az előtag minden bizonnyal azonos a német *Bolle* 'hagyma; rügy; (len-, mák)gubó' (Wahrig) szóval, mely ma főleg az északnémet regionális köznyelvben él és az ófelnémetből *bolla* '(termő)rügy; vízhólyag; gömbölyű, mély edény; pohár', a középfelnémetből *bolle* 'rügy; gömbölyű, mély edény' alakban, illetve jelentésekkel adatható (EWD 3: 2052 *Zwiebel* a.).

A szó a régebbi német nyelvben és a déli német nyelvterületen 'lengubó' jelentésben (is) általános elterjedtségű volt; ezt támasztják alá a következő idézetek is: "*poll* oder *knodt* ... oder *leinhaupt*" (1482, Grimm: DtWb. 2: 232); "*diesem zahmen flachs ist der wilde ganz gleich, doch mit bolleng röszer*" (1588, u. o.); "*der lein soll in den bollen oder knoten aufbehalten werden*" (1716, u. o.); "*man soll im julio auf dem felde ... haar fangen (ärnten) und pollen riffeln (die samenkapseln abklopfen)*" (1716, Grimm: DtWb. 4/2: 6-7); "*den Flachs von den Samenkapseln (Haarbollen) trennen*" (19. sz. eleje, Schmeller: BayerWb. 1: 1145); "*Die Bollen des Fruehhars geben ... den Leinsamen...*" (19. sz. eleje, u. o.). Vö. még: bajor-osztrák *poll* 'len-, kender-, mákgubó' (BöW. 17. füzet: 576). (A mai irodalmi németben 'rügy' jelentésben *Knospe*, '(len)gubó' jelentésben pedig *Kapsel* használatos).

A városlődi *Pólaplác* tehát metonimiás névadás eredménye. A német *Bolle* a 'gömbölyű, duzzadt' jelentésmozoznat alapján egyébként indoeurópai eredetű; vö. latin *follis* 'börtömlő; fújtató; pénzeszacskó'; ír *balc* 'erőtől duzzadó, erős' stb.; a germán kapcsolatokhoz vö. óizlandi *bolllr* 'golyó; labda; here'; angol *bull* 'bika'; stb. (Pokorny 1: 120). Mindezen szavakkal távoli etimológiai kapcsolatban áll a magyar *bulldog* és *football* szó.

3. Széla (53. Vöröstó 81.) Valaha egy kis tó volt itt, melyből az állatok ittak.

A név összefügghet a német nyelvjárási (keleti közép-német, észak-bajor) (*sich*) *sielen* 'sárban, pocsolyában fetreng {főleg erdei nagyvadak}; földön, fűben forgolódik' igével [*középfelnémet süln* 'beszennyez'], mely párhuzamos alakja a hasonló jelentésű irodalmi német *suhlen* igének (GRIMM: DtWb. 10/1: 956; EWD 3: 1632, 1761). Ez a szó többek között az óangol *sylian* 'beszennyez' igével, a litván *sula* 'kicsorgó fanedv' főnévvel együtt indoeurópai gyökre vezethető vissza (POKORNY 1: 913).

A vöröstői német nyelvjárási *Széla* hasonlóan elvonással keletkezett a *sielen* igéből, miként a német irodalmi nyelvi *Suhle* 'mocsaras hely az erdőben; sáros pocsolya' a *suhlen* igéből, s jelentése is eredetileg 'pocsolya' lehetett.

A névadás szemléleti alapja bizonyára ugyanaz, mint a magyar *fertő* 'sáros fürdő, mocsár {főleg mint állatok fürdőhelye}' esetében, hiszen a tóra nyilván nemcsak inni, hanem fürdeni is jártak az állatok.

4. Terepli (50. Tótvázsony 41.); hivatalosan *Iskola utca*.

A helynév feltehetőleg összefügg a német *Treppelweg* szóval, melynek jelentése 'folyók menti út, melyen haladva hajókat vontatnak {főleg lóval}' (GRIMM: DtWb. 11: 1264; WAHRIG). A bajor-osztrákban a szó kifejezetten a Duna menti hajóvontató utakat jelöli (SCHMELLER: BayerWb. 1: 672). A német összetett szó előtagja a német *trappeln* ~ bajor-osztrák, karintiai, tiroli *treppeln*, *träppeln* 'gyorsan, zajosan lép {ló}; keményen lép {ember}; nehezen, hangosan lép; ide-oda szaladgál' ige származéka, az ige maga pedig a német *trappen* 'nehéz, hangos léptekkel halad; tapos' iterativuma; vö. még: holland *trappelen* 'lépked,; lábát a földre veri'. A német *trappen* az óangol *treppan* 'lép; tapos' és holland *trappen* 'u.a.' igével együtt az indoeurópai alapnyelvig vezethető vissza; vö. óind *drāti* 'fut, diet'; görög *δρομος* 'futás' (lásd TESz. *dromedár* a. is!); stb. (POKORNY 1: 204).

A tótvázsonyi német nyelvjárási név eredetileg egy olyan keskeny utat, illetve inkább ösvényt jelölhetett, amelyen jobbára gyalogosan, nehezen haladva lehetett járni.

Rövidítésjegyzék (csak a TESz.-ből hiányzó művek szerepelnek itt)

- BAHLOW: DtNam. =BAHLOW, HANS: Deutsches Namenlexikon. Familien und Vornamen nach Ursprung und Sinn erklärt. München, 1967.
- BöW. =Bayerisch-österreichisches Wörterbuch. I. Österreich. 1. Lieferung-. Hg.: VIKTOR DOLLMAYER und EBERHARD KRANZMAYER. Wien, 1963-.
- BRECHENMACHER =BRECHENMACHER, KARLMANN: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Familiennamen I-II. Limburg a. d. Lahn 1957-1963.
- EWD. =Etymologisches Wörterbuch des Deutschen. 1-3. Berlin, 1989.
- NEI. =HORVÁTH MÁRIA: Német elemek a 17. századi magyar nyelvben. Budapest, 1978.

GERSTNER KÁROLY

* * *

KISBÁGNYA, BÁGNYA, BAGNO

A címben jelzett külterületi helynevek a Magyar Névtani Dolgozatok 75. füzetének (TÓTH JÁNOS, Beregrákos-Rakosino helynevei. Bp., 1988.) 11. lapján olvashatók. A szerző helyesen állapítja meg, hogy a *Bágnya* (az idézett helyen pontatlanul *Bágnának*, de a 16. oldalon helyesen *Bágnya-nak* írt) szó "jelentése az előzőből", azaz a *Bagno* szóból származik. Meglepő azonban, hogy a *Bagno* szót *fürdőnek* magyarázza, eredetét tekintve pedig "olasz, francia átvétel"-nek tartja.

A keleti és nyugati szláv nyelvekben általánosan elterjedt mind a *bagno* (*bahno*), mind a belőle származó *bagna* (*bagnya*) szó. Indoeurópai tövük *bhōugh vagy *bhāugh lehetett, melynek jelentése 'láp, mocsár, ingovány, sár, fertő, tőzeges hely, iszap' (Słownik prasłowiański. t. I. Wrocław-Warszawa, 1974. 177-8).

A csehben és a szlovákban a szó alakja *bahno*, a jelentése 'mocsár, láp, ingovány', a lengyelben *bagno* (hasonló jelentéssel), az orosz nyelvjárásokban *bagnó* 'tőzeges, kátyús terület, mocsár, láp'. A fenti nyelvekben ugyanezt a szót használják a *tőzegrozmaring* (*Ledum palustre*) megnevezésére is (Etyimologicseskij szlovar szlavjanszkij jazikov. t. I. Szerk. O. N. TRUBACSOV. Moszkva, 1974. 125-9).

A különböző szláv nyelvekben és nyelvjárásokban a *bagno* szónak számtalan alakváltozata él. Csak a Pripjaty vidékén és csak tőzegrozmaring jelentésben a következő alakokat ismerjük: *bagnó*, *bagón*, *bagún*, *bugún*, *bagonnyik* (orosz *bagul'nyik*).

Továbbképzett alakok a *bágn*a, *bágnya*, *bágva* stb. szavak is. Mint nyelvjárási szavaknak vidékenként eltérő a jelentésük, de leggyakrabban 'felül fűvel benőtt, vízzel telt gödör' ill. 'örvény mosta mélyedés a folyó alján' jelentésben használják őket (N. I. TOLSTOJ, Szlavjanszkaja geograficseskaja tyerminologija. Moszkva, 1969. 154-9).

Ez utóbbi kötet szerzője kiemeli, hogy a nyugat-ukrajnai nyelvjárásokban (természetesen a kárpátaljaiakban is) a szó több alakváltozatban él: *bagva*, *bagnyuka*, *bagovyna*, *bagovinnya*, *bagviscse* stb. A kárpátaljai ukrán nyelvjárásokban 'tócsa' (*luza po doroge*) jelentését is ismerik.

Az Ukrajna és Belorusszia határán élő *bagnyúk*, *bagnyukí* 'mocsárlakók' nevű népcsoport elnevezésének is a *bagno* 'mocsár, láp' szó az alapja.

LÉVAI BÉLA

* * *

MULATÓ-HEGY

A név eredeztetése ügyében KISS LAJOS lehetségesnek tartja és elfogadja REUTER CAMILLO magyarázatát (Nyr. 107: 236-40): az eredetileg *Monmulató*-nak hangozhatott helynév a *mony* 'tojás' és a *mulat* 'időzik, tartózkodik' szavak összetétele, és madarak fészkelőhelyével hozható kapcsolatba. A helynév idővel *Mulató*-ra egyszerűsödött, majd kiegészült a *-hegy* szóval - állítja a FNETSz.

Ez az etimológia azonban több szempontból nem kielégítő. Leginkább problematikus az alak kérdése. Hiszen a történeti adatokból (az adatolásra l. REUTER i. m.) kiviláglik: az ómagyar korban szinte azonos időből vannak adataink *mulató*, *molutó*, *malató* írott változatokra. Merész dolog mindeme változatot *múlik* igénkből származtatni (ebből való a *mulat*), hiszen e szónak csupán egyetlen töve: *múl*- mutatható ki, még a

nyelvjárási alakváltozatok között sincs más tő (TESz.). Eleve gyanús, ha csupán egy bizonyos helynévben találunk tőalakváltozatokat, magában a köznévből pedig nem, s önként merül fel a kérdés az ómagyar írássajátságok ismerete alapján: hátha nem a *múl-* a tő, hanem esetleg valamelyik nyiltabb változat (például a *malató*) őrzi a név közzsói tövét? Ez a fölvetés – úgy gondolom – nem alaptalan az ómagyar hangjelölés sajátosságai miatt. Amint ezt BENKŐ LORÁND leírja (Árpszöv. 91-2), a négy magyar veláris hangra (á, a, o, u) csak három latin betű (a, o, u) állt rendelkezésre, s így valószínű egy "felfelé" tolódás a jelölésekben: sok esetben az o-val jelölt hang esetleg a-ként hangzott, az u-val jelölt pedig o-ként. Ha tehát feltételezzük, hogy a szó eredetileg *malató* lehetett, megoldódik az alakváltozatok problematikája, hiszen a nyiltabb hangokat jelölhették esetenként zártabbakat jelölő betűkkel, fordítva viszont ez nem képzelhető el. Megoldódik továbbá e feltételezéssel az erdélyi *malatók* ügye is: ott ugyanis szinte kizárólagosan ez utóbbi forma él. Kevésbé érthető REUTERnek a következő állítása: "Régi – szabályszerűen alakult – *Malató* helyneveink értelmüket veszítve, a közérthető *Mulató* alakot öltötték." Az ezt megelőző bekezdésekben végig a *mulat* 'időzik' szóból alakult *Mulató* nevet tárgyalja (helyenként *Malatónak* mondván). De kétségben hagy afelől, hogy hogyan és miből alakult ki "régi *Malató* helynevünk" s z a b á l y - s z e r ú e n ? A *múlik* melyik (adatolatlan) alakváltozatából? És milyen értelmét veszítette el a *Mulató* (vagy *Malató*)?

Azt írja Kiss LAJOS (NytudÉrt. 89. 29), hogy "egy etimológia csak akkor fogadható el fenntartás nélkül, ha a jelentések megfelelése éppolyan pontos, mint a hangoké". Mivel azonban a tulajdonnév jelentése nem egyszerű, a következő lépés azt megvizsgálni, mit, milyen tájat, objektumot jelöltek ezek a bizonyos *Mulatók*. Ezt megvizsgálván talán a rejtélyes *mony*-hoz (mely nekem egyáltalán nem olyan nyilvánvaló, mint REUTERnek) is közelebb juthatunk. Ha megvizsgáljuk azt, hogy milyen tájat, vidéket jelölt az adott név, azt állapíthatjuk meg, hogy közömbös a földfelszín tagoltsága: sík vidéket, lápot, folyómentét, völgyet ugyanúgy jelölhetett, mint dombot. Következő lépésünk: nem a jellemző növényzet alapján adták-e ezt a nevet. Ehhez a vizsgálathoz azonban a REUTERÉnél bővebb adatolás szükségeltetik: tágabb szövegekörnyezetet kell bevonnunk. A REUTER által is idézett 1224-ből származó adat teljesebb szövegekörnyezete: "prima meta incipit sub quodam monticulo qui wlgo mugmulochu dicitur et inde transit iuxta quendam *siluulam*" (HazOkm. 4: 11 – kiemelés tőlem H. A.). A REUTER által GYÖRFFYtől (1²: 545) idézett 1299-es adat a ZichyOkm. 1: 92 alapján: "...et eundo directe iungit fluum Zypoa quem super Clausuram Andree pertranseundo, et ad eandem plagam eundo venit ad quoddam *Nemus* (kiemelés tőlem H. A.), inter quod et de monticulum Monmulotou vocatum in fine ipsius ville Popy iungit duas metas." Tágabb szövegeközlés a REUTER által használt OklSz.-énál a következő is: 1326: "... et post hec ascendit ad duas metas circa unum *nemus* (kiemelés tőlem H. A.), et abhinc ascendendo ad montem Munmoloto vocatum ubi sunt due mete in quarum una et arbor piri et de eodem monte ascendendo..." (AnjOkm. 2: 258). A BARTFAI SZABÓTÓL (Pest megye okleveles emlékei. Bp., 1938. 60) 1352-ből idézett adat bővebben: "dehinc versus meridiem procedendo ad quendam monticulum Monymalotow vocatum ... abhinc ulterius parvum procedendo versus meridiem per medium cuiusdam *silve* (kiemelés tőlem H. A.) Erezthyuen vocate ...".

Azzal, hogy nevünk gyakran szerepel erdős, ligetes, bokros környezet (l. a fönti példák *nemus* és *silva* szavait) jelölésére, REUTER is megküzdött. Érvelése szerint az erdei *Mulatók* nagyvadak tartózkodóhelyei lehettek. Ez az érvelés kevéssé meggyőző: egyrészt nem tud adatolni egyetlen **szarvasmulatót*, **bölénymulatót* sem (a szarvasra és a bölényre ő maga hivatkozik); másrészt: felsorolt okleveles példái mind összetételek (*Zaruashomok*, *Farcasallou*), a *mulató*hoz szerkezetében is hasonló, önállóan álló folyamatos melléknévi igenévből képződött helynevet nem mutat ki (ilyen lenne pl. a *Farcasallou*-ból az **allou*).

Új etimológiát ajánlok. A nevet én is összetett szónak látom, melynek második tagja a *malató*. Tudjuk róla a fentiek alapján, hogy *ligetes*, erdős területek neve. Községi alapnak önként kínálkozik a régi *malágy* 'mocsaras bozót; bozótos, cserjés terület' (TESz.) szavunk. Csupán a szóvégi *ó* problematikus, ám elképzelhetőnek tartom, hogy ahogyan az ósszláv **moldь*-ből (TESz.) *malágya* lett, úgy lehetett *malado~malato* is. A véghangzó további magyar fejlődése kétirányú lehetett: részben megnyúlt a szóvégi *o* (így jöttek létre a *Malatók*; a nem kettőshangzói eredetű szóvégi *o* analogikus megnyúlására vö. *eszpresszó*, *metró*, *legó* stb.), részben lekopott, megnyújtva ezzel a megelőző magánhangzót: a ma is meglévő *malát* földrajzi köznévi 'olyan terület, amelyen sok a cserjeszerű malátafü' (Tolna megye Fn. 43), vagy a Vezseny anyagából közzétett *Malád* határrésznév (Pesty Frigyes kéziratosa helynévtárából II. Külső-Szolnok. Közzéteszi BOGNÁR ANDRÁS. Kecskemét-Szolnok, 1979. 153) alakulhattak a *malato*-ból. Esetleg a REUTERTől is közölt Szilágysomlyó birtokaként szereplő *Mwgmalatho~Mugmalatho* hely is ide vehető, hiszen Szilágysomlyó területén 1664-ben már az "Az Maladibe" szerepel határrésznévként (SCHRAM FERENC, XVI-XVIII. századi földrajzi nevek az Országos Levéltár "Urbaria et Conscriptioes" gyűjteményében. Bp., 1973. MNyTK. 132. sz. 118).

A név első tagját csak *mony*-nak olvashatjuk, de egy 'tojásbozótos', 'tojásligetes' jelentésű nevet alig tarthatunk valószínűnek. Nem kereshetnénk-e inkább benne *mogyoró* szavunkat? Egy 'mogyoróliget', 'mogyoróbozótos' jelentés sokkal valószínűbb, s számos hasonlóat találunk akár csak az OklSz. *mogyorós* címszava alatt is. Most már csak alakilag és jelentéstanilag kellene valószínűsíteni ezt a föltevést. Tudjuk egyrészt, hogy a *mogyoró* alapszava a *mony* (a többi kicsinyítő képző rajta: TESz.), másrészt, hogy *mogyoró* szavunk nem csupán a 'Haselnuß', 'Haselstrauch' jelentéssel bír, hanem a 'Steinbrech', 'Affodill', 'Eppich', 'Erdnuß' jelentésekkel is (RMG1.), vagyis cserjeszerű növények sokkal tágabb körére alkalmazták az ómagyar korban, mint ma. Kissé zavaró ugyan, hogy a *mogyoró* a Tihanyi Alapítólevéltől kezdve kicsinyítő képzős alakjában szerepel, de ebben is találunk kivételt: a sok földi *mogyoró* között a RMG1.-ben ezt is olvashatjuk: "Affodillvs: *feldy moⁿya*". Az *asphodelus albus* (magyarul királyné gyertyája) "szára méternyire is megnő" (JÁVORKA SÁNDOR-CSAPODY VERA, Erdő mező virágai. Bp., 1972. 56), alkalmas tehát a Haselnuß-szal együtt a bokros, cserjés, gazos terület jellemzésére. A név további alakulását illetően – akárcsak REUTER – én is úgy látom, hogy a *malató mulató*vá alakult, ám magyarozatként a népetimológiára gyanakszom.

HEGEDŰS ATTILA

NÉVHASZNÁLATI SZOKÁSOK KECELEN 1734-TŐL AZ 1940-ES ÉVEKIG

A XVII. századra megszilárdult a magyar névhasználatban a kételemű név (családnév + keresztnév). Így azt gondolhatnánk, hogy Kecel újra-telepítésétől csak ez divott napjainkig. De a különböző összeírások, névsorok, peres iratok nemcsak erről tanúskodnak. Bepillantást engednek a hivatalos névhasználaton túl a községben a nép között használatos elnevezésekbe, a beszélgetés közben használatos névemlítésbe. Megállapítható, hogy személyek megnevezésekor az egyént elvéve illették csupán családnévvel. (A mai névhasználatban már előfordul, de főleg az új betelepedőknél, akiknek családi neve ritkán fordul elő.) Mivel a leggyakoribb 21 családnévet (Flaisz, Fejes, Herceg, Kovács, Szabó, Németh, Haszilló, Sendula, Filus, Borbényi, Lajkó, Farkas, Sebestyén, Hlavati, Morvai, Vancsik, Orcsik, Turcsik, Stenczel, Palásti, Antóni) a lakosság 35 %-a viselte, szükséges volt a megkülönböztetés érdekében a keresztnév használata. A leggyakoribb férfi keresztnévvel (János, István, József, Mihály, András, Ferenc, Pál, György, Imre, Sándor, Mátyás) a férfiak 87 %-át, a női keresztnévvel (Mária, Rozália, Erzsébet, Terézia, Julianna, Anna, Veronika, Franciska, Katalin, Ilona, Ágnes, Éva) a nők 93 %-át hívták. A gyakori családnév és keresztnév nem tudta igazán betölteni feladatát. Megjelentek a nevek mellett a kort jelölő szócskák, betűjelek pl. idős (id.), öreg (ör.), ifjú (ifj.). Még ma is tapasztalható a prasztcsaládoknál, hogy az "apám" szó helyett az "idős"-t használja az azonos keresztnévű gyermek. A kor jelölését hol a név elé, hol utána tették pl. id. Farkas József, id. Fejes Mátyás, Antóni Pál id., Árvai Sándor id., Flaisz József ör., Herczeg János ör., ifj. Bolvári István, ifj. Borbényi Mihály, Dudás István ifj., Farkas István ifj. stb.

Már az 1700-as években megtaláljuk a gyerekeknél a keresztnév becézését. Szinte hivatalossá vált egyeseknél a becéző forma, mert a hitoktatási csoportok összeírásába így került bele pl. Antóni Mariska, Bodonyi Illus, Bodonyi Panna, Bordács Gyurka, Farkas Pesta, stb. Az összeírásban nem mindenki a keresztnév becéző formájával szerepel. Ebből arra következtethetünk, hogy csak a jellegzetes személyek becézése vált közzismertté. Ezek néhány a későbbi időben ragadványnévvé vált (*Ilka* Tóni, *Marina* Borbényi, *Misus* Orcsik, *Mariska* Pista).

A férfiak család- és keresztnéve mellett a választási összeírásokban megkülönböztetésül az apa keresztnévét is felírták. Ugyanezt tették peres ügyekben is, mert legtöbbször az apa nagyobb tekintélyt szerzett a közösségben. Valószínűleg a hétköznapi használat is ezt a gyakorlatot követte. Az apa keresztnéve mellé gyakran illesztettek más szót. Leggyakoribb a "fia" és a kort jelölő szó pl. Herczeg Istvány Albert, Herczeg János Albert; Antóni János Mihály fia, Antóni István Mihály fia; Bleszák János István fia ifj.; Haszilló István István fia id. stb. Előfordul olyan eset, mikor az apa neve helyett női ágon a nagyapa családnéve szolgált a személy tisztázására pl. Fejes Mátyás ifj. Farkas.

A mai gyakorlattól eltérően régen az elsőszülött fiú az apa keresztnévét kapta. Három generáción keresztül ez problémát jelentett. Erre ilyen megjelölést alkalmaztak Kecelen: Fejes József id. József fia.

Szívesen mondták a kételemű név mellett a tisztséget vagy a foglalkozást pl. Antóni Pál judex, Bíró Nagy István. Írásban a "bíró" szót B. betűvel jelezték: B. Herczeg István, B. Herczeg Gábor, Herczeg János B. A leszármazottak szívesen emlegették, nem kis büszkeséggel, a neves elődöt: Herczeg István János fia B.

A jobbágyok, parasztok körében bármilyen más foglalkozás megjegyzésre érdemest jelentett. Ezen megjegyzéseket a tulajdonosok szívesen viselték pl. Babenyecz Sándor Kovács, Balázs József Bognár, Flaisz János hadnagy, Darázs Mihályné (Muzsikus), Darázs János Juhász.

A személy felismerésében segített a rokon kapcsolat. A családnév, keresztnév mellett megjelent az ipa (após) családneve: Fejes István Tusori veje, Horváth István Benyák, Herczeg János (Czobor). Természetesen a házasság előtt használt névforma is megmaradhatott, és úgy következett a feleség apjának családneve pl. Flaisz Pál ifj. Pecznyik.

A XVIII. század végén vagy a XIX. században Kecelre települtek nevében előfordul a származás helye mint ismertető jegy pl. Árva Milicz András (Árva megyéből való), Albert Hertzeg István (Kis-Albert, Somogy vm.), Hernádi Turcsik György (Alsó-, Felső-Hernád, Pest-Pilis vm.), Erdődi Turcsik János (Erdőd, Szatmár vm.), Herczeg Ádám Solti, Herczeg András Solti (Pest-Pilis vm.), Berta Somogyi vagy Berta S. István (Somogy vm.). E földrajzi neveken kívül szívesen használták a helyi földrajzi elnevezéseket (alsó, felső - a falu alsó vagy felső részén lakó, a tanyák kialakulása után alsó-, felső-tanyák lakói, hegyi - dombon, halmon lakó, kisközi - a Kisközben lakó): Alsó Csérni József, Alsó Laukó József, Alsó Morvai Györgyné, Felső Fejes Mátyás, Felső Radva István, Flaisz Károly alsó, Flaisz Károly felső, Flaisz Mihály hegyi, Flaisz Mihály kisközi. A korábban említett nagypapa családneve, apa keresztnéve-használat itt is jelentkezett: Felső Fejes József István, Béleczi János János fia felső, Filus Mihály József fia felső, Fejes István Farkas felső, Filus Mihály alsó József fia, Flaisz János alsó Ferencz fia. A földrajzi hely megjelölése mellett vigyáztak a kor jelölésének megtartására: Fejes József ifj. felső, Haszilló István id. alsó.

Az 1930-as években jelent meg az azonos nevéknél írásban a római szám alkalmazása, szóban pedig az egy, kettő, három stb. A legalacsonyabb szám jelölte a legidősebbeket pl. Fejes István II., Fejes István III., Fejes János III., Fejes János IV.

Nem szóltam még az asszonyok névhasználatáról. Általában az országos szokást követték: a férj teljes neve után a -né szótagot ragasztották. Ettől akkor tértek el, ha a vagyoni helyzetet, rangot ki akarták hangsúlyozni. Ilyenkor az asszony név mellett a leánykori névről sem feledkeztek el: Farkas Jánosné Sendula Mária, Haszilló Istvánné Farkas Erzsébet, Herczeg Ilona Veréb Ferencné. Találunk az asszonynevek között olyant, amelyikben a férj családnevéhez kapcsolódik a -né, és mellette a leánykori név áll: Czobor Rozália Árvainé, Baksáné Pénzes Zsuzsanna, Siposné Antóni Mária. Sok esetben tükrözta a név a tulajdonos sajátos családi állapotát, az özvegységet: özv. Árvai Istvánné, özv. Dudás Gyuláné. Egyes esetekben a megkülönböztetés érdekében egyéb elemeket tettek neveik mellé: ö. Fejes Istvánné alsó.

IVÁN LÁSZLÓ

RAGADVÁNYNEVEK MEZŐKÖVESDEN (XVI–XX. SZÁZAD)

A ragadványnevek alkalmazása igen elterjedt volt a mezőkövesdi társadalomban századunk első felében. Minden családnak, azon belül az egyes családtagoknak is volt valamilyen megkülönböztető neve. A helybeliek egymást csak ragadványnéven említették. Az idősebb generáció emlékezete alapján a ragadványnevek egy részét PINTÉR Mária dolgozta fel (MSZA. 24. Bp., 1978). Adatsorából a vezetéknevi ragadványnevekkel kívánunk most foglalkozni, melyeket Bán József szóbeli tájékoztatással még kiegészített.

A hagyomány szerint a vezetéknev elé nagy betűvel írt családnév eredetű ragadványnév az anya leánykori nevét jelenti. A nők szerepére utal, hogy a házban, ahol egy fedél alatt három nemzedék élt együtt, az öregszüle határozta meg a nők és gyermekek, cselédek és szolgák minden tevékenységét. A különböző életkorú nők együttléte formálta ki a gyermekek személyiségének kezdeti kialakulását.

A család nőtagjai által meghatározott milióból a fiúgyermeket tíz éves korában kitették a férfiak társaságába, akik a házba csak kivételes alkalmakkor léptek be. A leánygyermek házassága révén került át a férj családjába. Bemutatkozáskor előbb lánynevét, aztán férje nevét használta. Ezáltal is biztosította az apai ág nevének továbbélését.

Szükség volt a familiákon azaz a "hadak"-on belüli férfiágak megjelölésére, mivel századunk elején a had 60–80 főt is számlált. Nemzedékeken keresztül viselték keresztnévvel együtt a ragadványneveket.

De hogyan igazolható a szájhagyományban élő paraszti tradíció múltbéli folytonossága? A hivatalos iratanyagok hiányosságai ellenére is van elég támpont. Az 1846/47. évi adókönyv tartalmaz ragadványneveket. A terheket elszenvedő 6000 fős lakosságból 1335 név szerepel benne. Időben visszafelé haladva a "királyi dézsma" könyve (Diárium 1793 Seu Regestrum Census Dominális et Regia Decima sub Judicatu Stephani Papp et Perceptoratu Adalbert Pazmadi Regio Coronalis Oppidi Mezőkövesd) tartalmaz több ragadványnevet. A XVIII. század urbarialis összeírásaiban is találni ragadványneveket. Elterjedésükre, általános használatukra csak abból a tényből tudunk következtetni, hogy napjainkig fennmaradtak.

Tény, hogy a Római Katolikus Plébániahivatal által vezetett Keresztelték-házasultak-halálozottak anyakönyve I. k. 1676–1753 első nyolc évében szerepelnek ragadványnevek. Ennek az iratnak feldolgozása részben megtörtént (I. MARTOS GIZELLA, Mezőkövesdi személynevek. MSZA. 90. sz. Bp., 1989). E mű adattárában szereplő nevek genealógiai feldolgozása fontos lenne annak tisztázására, hogy a három könyvben egyaránt szereplő nevek egy ugyanazon személyt takarnak-e. Az anyakönyvben szereplő vezetéknevekből, melyek közül sok már a XVI. századi urbarialis összeírásokban is megtalálható, váltak ragadványnevek. Mellékelt adatsorunkat az iratok alapján állítottuk össze: mely családok milyen ragadványnevet őrizhettek meg.

A felhasznált iratok jegyzéke a következő: Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár V. 230.; Kisebb mezővárosi levéltári töredékek, feudális kori községi levéltárak. 1559–1848/1891; Mezőkövesd 91. kötet; 46. kötet: Adó lajstrom 1782; 47. kötet: Adó lajstrom 1782/3; 48. kötet: Adó

lajstrom 1782/7; 49. kötet: Adó lajstrom 1782/90; 50. Királyi dézsma 1793; 51. kötet: Adó lajstrom 1846/47; OL E 156 Urb. et Conscr. fasc. 168. no. 34; OL E 159 Regesta Decimarum Borsod 1583/5; OL Regesta Decimarum Borsod B 982 1576/A; OL E 159 Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar (Pozsonyi) Kamarai Levéltár, Regesta Decimarum 60. cs. Districtus Mohy 1548/3 22-25/V.1.

A neveket előfordulásuk időrendje szerint sorolom fel, a legkorábbtól a legutolsóig. A nyíl (→) után következik a mai ragadványnév és az azt viselő személy(ek) hivatalos neve.

Joannes Árvai (1703) Laurentius Arvay (1712) Laurentius Arvay (1742) Árvay Jörincz (1743) Árvay János (1793) Árvay János (1846) → Árvai Gáspár Jani = Gáspár János (1992)

Barbara Bábás (1702) → Bábák Barczy Jóska = Barczy József (1992)

Matteus Balas (1576) → Balázs Demeter Jóska = Demeter József (1992)

Sebastyan Balogh (1548) Thomas Beres alias Balos (1676) Georgius Balogh (1742) Ignatius Balogh (1770) Balog István (1863) → Balog Kiss József (1992) = Kiss Kózséf (1992) Balog Kiss Jóska = Balog Kiss János (1992) Balog Kiss Jóska = Kiss István (1992) Balog Kiss Jóska = Kiss Albert (1992)

Georgius Bakos (1548) Stephanus Bakos (1744) → Bakos Árvai Jóska = Árvai József (1992) Bakos Sipeki Jóska = Sipeki József (1992)

Andreas Bancho (1583) Albertus Bankó (1715) Banko Somodi János (1847) → Bankó Somogyi Jani = Somogyi János (1992)

Althiy Barso (1548) Joannes Barzso (1715) Barso János (1743) Barso István (1863) → Barzso Juhász Matyi = Juhász Mátyás (1992)

Martinus Bársony (1720) Barson Takats Istvány (1846) → Bársony Takács Pesta = Takács István (1992) Bársony Barta Matyi = Barta Mátyás (1992) Bársony Barta Jankó = Barta János (1992)

Catharina Baracca (1683) → Baracca Árvai Jani = Árvai János (1992) Baracca Árvai Jani = Árvai József (1992) Baracca Árvai Jani = Árvai István (1992)

Georgius Barat (1770) → Barát Beller Gazsi = Beller Gáspár (1992)

Martiny Bereczk (1576) Anna Berecz (1700) → Berecz Varga Jani = Varga János (1992)

Matthias Benschik alias Pollyak (1676) Elisabetha Benschik alias ürgés (1676) Joannes Bencsik (1707) Matthias Bencsik (1743) Bentsik Istvány gomb (1846) Beller Bentsik Istvány (1846) → Beller Bencsik Pesta = Bencsik István (1992)

Mattheus Býro (1576) Matthias Béro (1720) Biro Mátyás (1743) Biro Istvány métses (1846) Bíró Páll métses marad (1846) öreg Biro Páll (1846) Biro Gyenezs Istvány (1847) → Biro Gáspár Gyura = Gáspár György (1992) Biro Gáspár Gyura = Gáspár József (1992)

Joannes Bogjalias Gyüre (1676) → Bogyi Márton Jankó = Márton János (1992)

Joannes Bogarazi (1701) → Bogarazi Pető Jóska = Pető József (1992)

Anthonij Borsos alias Kouats (1548) Nagj alias Elisabetha Borsos (1676) Bossos Kovats Josef (1715) Bossos Kovats János (1782) Bossos Kiss Istvány (1782) → Bossos Kovács Gyurka = Kovács György (1992) Bossos Kovács Gyurka = Kovács József (1992) Bossos Gáspár Jani = Gáspár János (1992)

Bubrik Mihály (1847) → Bubrik Demeter Pesta = Demeter István

(1992) Bubrik Demeter Pesta = Demeter József (1992)
 Mithael Bwssa (1678) Michael Busa (1700) → Busa Hajdu Jóska = Hajdu József (1992) Busa Bán Balázs = Bán Balázs (1992) Busa Bán Balázs = Bán Mátyás (1992) Busa Bán Balázs = Bán Gáspár (1992) Busa Sipeki Gazsi = Sipeki Gáspár (1992)
 Michael Cigan (1703) → Cigán Molnár Jankó = Molnár János (1992)
 Kiss Csabai János (1782) Csabai Kiss Josef (1847) → Csabai Kiss Jóska = Kiss József (1992)
 Andreas Czate (1700) Csátés Hajdu Josefné (1847) → Csátés Hajdu Jóska = Hajdu József (1992)
 Csatho Hajdu Josef (1847) → Csató Fügedi Pesta = Fügedi István (1992)
 Csattos Papp András (1847) → Csattos Kriston Paja = Kriston Pál (1992) Csattos Kriston Paja = Kriston Mihály (1992) Csattos Kriston Paja = Kriston József (1992) Csattos Lázár Gazsi = Lázár Gáspár (1992)
 Andreas Czaszar (1702) Császár János (1743) → Császár Nagy Andris = Nagy András (1992)
 Paulus Czerepj (1576) → Cserepi Szabó Jóska = Szabó József (1992)
 Blasius Czekes alias Szabo (1678) Petrus Czöke (1702) → Csekcs Csikós Bera = Csikós Albert (1992) Cseki Csirmaz Peta = Csirmaz István (1992) Cseki Sallai Jankó = Sallai János (1992)
 Joannes Czirke (1576) → Csirke Kiss Jóska = Kiss József (1992) Csirke Nyitrai Peta = Nyitrai Péter (1992)
 Michael Czismadia alias Czekas (1677) → Csizmadia Molnár Pesta = Molnár István (1992)
 Catharina Czomos (1682) → Csomos Fügedi Jani = Fügedi János (1992)
 Petrus Czoma (1702) → Csoma Kovács Gazsi = Kovács Gáspár (1992)
 Ursula Haidu alias Czonka (1676) → Csonka Takács Pesta = Takács István (1992)
 Gregorius Fajtor alias Laitos Czorba (1679) → Csorba Beller Geci = Beller Gergely (1992) Csorba Nyeste Paja = Nyeste Pál (1992) Csorba Márton Jankó = Márton János (1992)
 Michael Czordas alias Toth (1678) → Csordás Beller Jankó = Beller János (1992)
 Franciscuc Czutor (1676) Csutor Kallo Josef (1846) → Csutor Kaló Miska = Kaló Mihály (1992)
 Pauly Darozj (1548) → Daroczi Kakukk Jani = Kakukk János (1992)
 Joannes Dehan (1548) Joannes Dohany (1712) Dehany János (1743) Kiss Dohan István (1847) Dohan János marad (1847) → Dohány Császár Matyi = Császár Mátyás (1992) Kiss Dohány Pesta = Dohány István (1992)
 Pauly Delj (1548) Joannes Delj (1682) → Deli Csikós Ignác = Csikós Ignác (1992)
 Demeter Jánosné Janika (1847) → Janika Demeter Jancsi = Demeter János (1992)
 Bartholomeus Dobos (1700) → Dobos Sereg Jóska = Sereg József (1992)
 Joannes Dobre (1793) → Dobre Murányi Miska = Murányi Mihály (1992) Dobre Murányi Miska = Murányi Miklós (1992)
 Clemens Dosa (1548) Joannes Dosa (1682) → Duzsa Császár Palcsi = Császár Pál (1992) Duzsa Tóth Palcsi = Tóth Pál (1992) Duzsa Tóth Palcsi = Tóth István (1992) Duzsa Tóth Palcsi = Tóth Erzsébet (1992)
 Anna Együd (1677) Együtt Mátyás (1795) Együtt Mihály (1847) → Együd Bukta Jóska = Bukta József (1992)

Gallus Erös (1583) Joannes Erös (1700) Erös János (1793) Erös Josef (1846) → Erös Árki Jóska = Árki József (1992) Erös Csikós Matyi = Csikós Mátyás (1992)

Anthonij Farkasz (1576) Andreas Farkasz (1680) Matthias Farkas (1712) Farkass Mihály (1743) Farkas András (1793) Farkas András vidra (1847) Fodor Farkas Istvány (1847) Guba Farkas Albert (1847) → Farkas Kovács Jani = Kovács János (1992)

Joannes Fejr (1548) Pauly Feier (1576) Michael Feir (1583) Mattheas Feher (1680) Andreas Fejer (1742) Fejér Joseff (1793) Koro Fejér János (1846) → Tóth Fejér Jóska = Fejér József (1992)

Matthey Fejzes (1548) Paulus Feizes (1576) Joannes Fejyses (1583) → Fejszés Kalo Jóska = Kalo József (1992) Kisfejszés Kalo Jóska = Kalo József (1992)

Joannes Fekete (1576) Joannes Fekete (1703) Fekete Gergely (1793) → Fekete Ádim Pesta = Ádám István (1992) Fekete Jacsó Jóska = Jacsó József (1992) Fekete Márton Marci = Márton Márton (1992) Fekete Rigó Marci = Rigó Márton (1992) Fekete Szabó Gazsi = Szabó Gáspár (1992)

Joannes Figedi (1702) Fügedy Joseph (1743) Fügedi Joseff (1793) Fügedy Josef (1846) → Fügedi Kiss Jankó = Kiss János (1992)

Sophia Fodor collacta (1676) → Nyakas Hajdu Jánosné

Barabas Fythe (1548) Fütő András (1743) Fütő Josef mendi (1846) → Fütő Kalo Jóska = Kalo József (1992)

Borbas Gabor (1583) Stephanus Gabor (1703) Gábor Josef Istvány (1846) → Gábor Kovács Gazsi = Kovács Gáspár (1992) Gábor Kovács Gazsi = Kovács István (1992)

Anna Gaspar (1701) Gregorius Gaspar (1712) Gáspár Gergely (1743) Gáspár Mártony (1793) Gáspár Hegedüs Istvány (1846) Gáspár Kiss Josef (1847) → Gáspár Kiss Pesta = Gáspár István (1992)

Valent Galambos (1583) Georgius Galambos (1742) Galambos Páll (1793) → Galambos Csuha Pesta = Csukai István (1992)

Martinij Garaj (1548) Joannes Gařaj (1681) → Gara Pázmándi Erzsa = Pázmándi Erzsébet (1992) Gara Molnár Jóska = Molnár József (1992) Gara Gáspár Jóska = Gáspár József (1992) Gari Takács Jóska = Takács József (1992) Gari Takács Jóska = Takács István (1992) Gari Takács Margit Simon Istvánné (1992)

Michael Getse (1700) Michael Gecse (1712) Gecse Mihály (1743) Getse Mihály (1793) Gecse Josef (1847) → Geci Divinyi András = Divinyi András (1992) Geci Pázmándi Paja = Pázmándi Pál (1992) Geci Pázmándi Paja = Pázmándi Péter (1992) Geci Pázmándi Paja = Pázmándi Gergely (1992)

Martinus Gero (1700) Gero Istvány (1847) → Gero Kriston Palkó = Kriston Pál (1992)

Barbara Gyenes (1678) Martinus Gyenes (1720) Gyenes Mihály (1793) Gyenezs Páll paprika (1847) tara Gyenezs Josef (1847) also Gyenezs Júnos (1847) → Gyenes Toth Matyi = Tóth Mátyás (1992) Gyenes Toth Gazsi = Tóth Gáspár (1992) Gyenes Tóth Peta (1992) Tóth Péter (1992) Gyenes Toth Pesta = Tóth István (1992) Alsó Gyenes Jani = Gyenes János (1992)

Anna Gyura (1679) Joannes Gyüre (1701) → Gyura Kovács Peta = Kovács István (1992) Gyura Kovács Peta = Kovács Pál (1992) Gyura Kovács Peta = Kovács Márton (1992) Gyura Kovács Peta = Kovács József (1992) Gyura Kovács Peta = Kovács János (1992) Gyura Varga Gazsi = Varga Gáspár (1992)

Anna Guba (1703) Gregorius Guba (1720) Guba Gergely (1743) Guba Gergely (1793) Guba Gergely (1846) → Guba Takács Matyi = Takács Mátyás

(1992) Guba Lukács Jóska = Lukács József (1992) Guba Mező Jóska = Mező József (1992) Guba Farkas Bertti = Farkas Albert (1992) Gubás Horváth Jóska = Horváth József (1992)

Ursula Haidu (1676) Josephus Haidu (1720) Hajdu Joseph (1743) Hajdu Ráfis Mártony (1793) Hajdu ráfis Mártonné (1846) petykó Hajdu Imre (1846) tóbis Hajdu Mihály (1846) römpöly Hajdu János (1846) nyakas Hajdu Jánosné (1846) → Hajdu Ráfos Jani = Hajdu Ráfis János (1992) Hajdu Dudás Jani = Dudás János (1992) Tóbis Hajdu Miska = Hajdu Mihály (1992)

Joannes Halasz (1700) Paulus Halasz (17720) Halász Istvány (1846) → Halász Kovács Marci = Kovács Márton (1992)

Josephus Heredy (1702) Joannes Heredj (1742) Herédi János Kondás (1846) → Herédi Sipeki Matyi = Sipeki Mátyás (1992)

Anna Hoka (1682) Hóka Páll András (1846) → Hóka Tóth Pesta = Toth István (1992) Hóka Nyeste Gyura = Nyeste György (1992)

Stephanus Hegedws (1548) Joannes Hegedjs (1576) Petrus Hegedüs (1720) Gáspár Hegedüs Istvány (1847) → Gáspár Hegedüs Pesta = Hegedüs István (1992)

Andreas Horwath (1548) Andreas Hopravath alias Kobaki (1676) Catharina Gazdagh Horvath (1676) Andreas Horvath (1742) Horváth András (1743) Horváth Antal (1793) Horvath András (1846) → Horváth Molnár Miska = Molnár Mihály (1992)

Ábrahám Huszár (1700) → Huszár Nyeste Jani = Nyeste János (1992) Huszár Fütő Jóska = Fütő József (1992) Huszár Pető Jani = Pető János (1992)

Ilka Takacs János (1748) → Ilka Murányi Gazsi = Murányi Gáspár (1992) Ilka Molnár Matyi = Molnár Mátyás (1992) Ilka Takacs Bera = Takács Albert (1992)

Stephanus Jambor (1700) → Jambor Német Pesta = Német István (1992)

Anna Jaucho (1678) Stephanus Jacso (1720) Jacso István (1743) Jatso Istványné (1793) Jatso Istvan (1847) Jatso Szaloki Mátyás (1847) Jatso Andras lencsés (1847) Jatso Mihály tokaji (1847) → Jacsó Szalóki Matyi = Szalóki Mátyás (1992)

Simon Juhasz alias Galgocz (1676) Michael Juhasz (1720) Juha Mihály (1743) Juhász Mihály (1793) Peti Juhász András (1847) → Peti Juhász Andris = Juhász András (1992) Juhász Barta Jankó = Barta János (1992) Juhász Marczis Jani = Marczis János (1992) Juhász Mező Pesta = Mező István (1992) Juhász Barzsó Pesta = Barzsó István (1992) Juhász Csuhei Matyi = Csuhei Mátyás (1992) Juhász Dobre Jóska = Dobre József (1992)

Gasparus Kallo (1676) Pauli Kallo (1720) Kallo Pál (1743) Kallo Páll (1793) Kalo Páll (1846) Csutor Kalo Josef (1846) Kalo Istvány bordás (1846) → Kallo Biró Gazsi = Biró Gáspár (1992) Kalo Bordás Pesta = Bordás István (1992) pece Kalo István (1992)

Catharina Kakuk (1676) Kakuk Ilona (1702) Kakuk András (1793) obsitos Kakuk András (1847) → Kakuk Molnár Gazsi = Molnár Gáspár (1992) Kakuk Rajna Jankó = Rajna János (1992) Kakuk Kiss Jóska = Kiss József (1992) Kakuk Gáspár Miska = Gáspár Mihály (1992)

Kapcsi Takáts Istvány (1847) → Kapcsi Takács Jani = Takács János (1992) Kapcsi Kis Jóska = Kis József (1992) Kapcsi Kis Jóska = Kis István (1992)

Albertj Kappanos (1576) Martinus Kappan (1700) → Kappan Molnár Paja = Molnár Pál (1992) Kappan Molnár Paja = Molnár Péter (1992)

Andreas Katona (1677) Michael Katona (1702) → Katona Farkas Gazsi

= Farkas Gáspár (1992) Katona Farkas Gazsi = Farkas János (1992) Katona Molnár Mátyásné = Molnár Mátyásné (1992) Katona Kiss Jóska = Kiss József (1992) Katona Gyenes Feri = Gyenes Ferenc (1992) Katona Takács Józsi = Takács József (1992)

Bartolomey Kerekes (1576) Andreas Kerekes (1681) Kerekes András (1793) Kerekes András (1847) → Kerekes Bollók Pesta = Bollók István (1992) Kerekes Bollók Jóska = Bollók József (1992) Kerekes Bollók Bera = Bollók Albert (1992)

Kiss ferke János (1847) Kiss ferke Mátyás (1847) → Kis ferke Fügedi Jóska = Fügedi József (1992) Kisferke Fügedi Jóska = Fügedi János (1992) Kisfekete Fügedi Jóska = Fügedi István (1992)

Catharina Kyraly (1683) Nicolaus Kiraly (1742) Király Mihály (1793) Király Mihály (1847) → Király Takács Pesta = Takács István (1992) Király Papp Matyi = Papp Mátyás (1992) Király Kreszing Peta = Kreszing Péter (1992)

Pauly Kys (1548) Martinus Kis (1576) Joannes Kis (1680) Joannes Kiss (1712) Kiss János (1743) Kis Tsáté András (1782) Kiss Dohan Istvány (1846) Kiss Panyi Andrásné (1846) Kiss Potha Istványné (1847) Kiss Vámos Albert (1847) Kiss Mihály kereki (1847) → Kiss Varga Matyi = Varga Mátyás (1992) Kiss köteles Jóska = Köteles József (1992) Kiss Fügedi Jani = Fügedi János (1992)

Thomas Kyspal (1548) Kiss Pál János (1743) Kiss Páll Ferenc (1793) Kiss Páll Ferencné (1847) → Kispalcsi Dienes Andris = Dienes András (1992) Kispál Pál (1992)

Dorothea Koczisz (1679) Georgius Kocsis (1712) Jacobus Kocsis (1720) Kotsis Márton (1847) → Kocsis Nyikes Marci = Nyikes Márton (1992)

Kondom Josefne (1847) → Kondom Somodi Jancsi = Somogyi János (1992)

Catharina Kopasz (1576) → Kopasz Kada Matyi = Kada Mátyás (1992) Kopasz Farkas Peta = Farkas István (1992) Kopasz Farkas Peta = Farkas István (1992) Kopasz Farkas Peta = Farkas Gáspár (1992) Kopasz Farkas Peta = Farkas Pál (1992) Kopasz Farkas Peta = Farkas János (1992) Kopasz Farkas Peta = Farkas Mátyás (1992) Kopasz Farkas Peta = Farkas József (1992)

Martinus Koss alias Thudor (1676) Michal Koos (1742) Koss Mihály (1743) Koss Páll Ferencz (1793) Koss Páll juhász (1847) → Kos Fehér Jóska = Fehér József (1992)

Gregor Kowath (1548) Joannes Kowacz (1576) Gregorius Kouacz alias Bartok (1677) Georgius Kauacz alias Visznekj (1677) Joannes Kouacz alias Tuza (1680) Martinus Kouacz alias Martonka (1677) Pethó Kouacz alias Satna (1677) Joannes Kouacz alias Thot (1677) Daniel Kovacs (1712) Gregorius Kovacs (1742) Kovats Gergely (1793) Kovats János muder (1847) Kovats András mendi (1847) also Kovats Mihály (1847) Halász Kovats Márton (1847) Kokhe Kovats Mátyásné → Kokhe Kovács Jankó = Kovács János (1992) Kovács Márton Marci = Márton Márton (1992)

Koro Gáspár (1793) Koro Fejér János (1847) koro Szalai Páll (1847) → Koro Szalai Palcsi = Szalai Pál (1992) Koro Szalai Palcsi = Szalai Mátyás (1992)

Alberty Lazar (1548) Joannes Lazar (1676) Albertus Lázár (1712) Lábár Márton (1743) Lázár Albertné (1793) Lázár Istvány Örsi (1846) → Lázár Tóth Peta = Tóth Péter (1992)

Stefhy Laczko (1680) Toth Laczkó Mátyás (1847) → Laczko Papp Gyura = Papp József (1992)

Michael Lanczky (1683) Lanszki János (1793) Galamb Lanszki János (1847) → Lanczki Tóth Jani = Tóth János (1992)

Marina Lengyel (1677) Lengyel Pethő Páll (1847) → Lengyel Pető Gazsi = Pető Gáspár (1992) Lengyel Ocsai Marci = Ocsai Márton (1992)

Andreas Lövei (1700) → Lövei Ficere Gazsi = Ficere Gáspár (1992)

Ambrozij Leorinthj (1548) Matthyas Lörincz (1700) → Lörinc Sipeki Paja = Sipeki Pál (1992) Lörinc Paja = Sipeki Mátyás (1992)

Albertus Lucas (1548) Joannes Lukacz (1680) Gasparus Lukacs (1712) Albertus Lukács (1742) Lukats Mátyás (1793) Lukáts Mátyás (1847) → Lukács Kovács Pesta = Lukács István (1992)

Majer Mártony (1847) → Majer Molnár Jankó = Molnár János (1992)

Majer Molnár Marci = Molnár Márton (1992) Majer Molnár Gazsi = Molnár Gáspár (1992)

Georgius Mező (1702) Martinus Mező (1720) Mező Mátyás (1793) Mező Zelei Páll (1847) Mező Mátyás marad (1847) Guba Mező Josef (1847) → Mező Bukta Matyi = Bukta Mátyás (1992) Mező Guba Jani = Bukta Mátyás (1992) Mező Guba Jani = Guba János (1992) Mező Zelei Jani = Zelei János (1992)

Antonij Mattie (1576) → Máté Kis Jóska = Kis József (1992)

Matteus Mýhál(1583) → Miháj Gáspár Gyura = Gáspár György

Michael Milko (1701) Milko Mihály (1847) → Milko Panyi Mari = Panyi Mária (1992) Milkó Panyi Mari = Panyi Terézia (1992)

Petrus Mika (1702) Gasparus Mika alias Sartor (1742) → Mika Toth Peta = Tóth István (1992)

Georgius Monar (1576) Franciscus Monar (1691) Martinus. Molnár (1720) Molnár Márton (1743) Molnár György (1793) Szakajtós Molnár Páll (1847) Molnár Mátyásné posztos (1847) Szekeres Molnár Péter (1847) borjus Molnár András (1847) száraz Molnár János (1847) penzi Molnár Jősef (1847).lépes Molnár Jősef (1847) Molnár Jősef marad (1847) Molnár Mártonné sógor (1847) petze Molnár Mihály (1847) Szökke Molnár Mihály (1847) pipás Molnár István (1847) tehenész Molnár Albert (1847) Molnár Sidó Jánosné (1847) → zsidó Molnár Jóska = Molnár József (1992) zsidó Molnár Jóska = Molnár Péter (1992)

Georgius Marczis (1700) Paulus Marczis (1742) Georgius Marcsis (1770) Marczis György (1793) Martzis Páll marad (1847) Nagy Martzis Pállné (1847) Nagy Martzis György (1847) → Nagy Marcsis Gyura = Marcsis György (1992)

Sebastianj Nagh (1548) Georgius Naag (1677) Michael Nagy (1712) Stephanus Nagy (1742) Nagy Jantsi Albertné (1793) Nagy György Mihály (1793) Nagy Potha Györgyné (1847) Nagy Panyi Andrásné (1847) Nagy Martzis János (1847) Nagy Martzis Páll marad (1847) → Nagy Bán Anti = Bán Antal (1992) Nagy Pető Jankó = Pető János (1992) Nagy Marcsis György (1992) Nagy Köteles Bera = Köteles Albert (1992)

Ladislauz Orosz (1576) Lucas Orosz (1720) Joannes Orosz (1742) Orosz András (1793) Orosz Andrásné (1846) → Orosz Kovács Mária (1992)

Mattheus Szabo Gobis (1770) → Okos Szabó Matyi = Szabó Mátyás (1992)

Palka Istvány (1847) → Palko Marczis Laci = Marcsis László (1992)

Palko Marcsis Gazsi = Marcsis Gáspár (1992)

Clemens Parrazthý (1548) Thomas Czirmaß (1707) Petrus Csirmas (1715) Michael Csirmaz (1742) Tsirmaz Joseff (1793) végső Csirmaz Joseff (1847) → Paraszt Csirmaz Jani = Csirmaz János (1992)

Albertus Kover(1583) Antonjus Pap(1583) Stephanus Pap (1742) Kővér Papp János (1793) Szopkó Papp Josef (1847) csipi Papp Mihály (1847) gyer

Papp Istvány (1847) csattos Papp András (1847) → Kövér Papp Laci = Papp László (1992)

Joannes Wj Czismadia alias Pipis (1682) Georgius Cziszmadia (1720) Joannes Csizmadia Cothurnarius Coelebs (1742) → Pipics Gyenes Gazsi = Gyenes Gáspár (1992)

Joannes Pussar (1682) Joannes Puzsar (1720) Puzsar Páll (1793) Puzsár József (1847) → Puzsár Zelei Jankó = Zelei János (1992)

Matthias Panj (1676) Joannes Panyj (1742) Panyi János (1743) Panyi József János (1847) Nagy Panyi Andrásné (1847) Kiss Panyi Andrásné (1847) → Vig Panyi Bori = Panyi Borbála (1992)

Gregorio Rigo (1683) Rigo Istvány (1793) Rigo Istványné (1847) Rigo Sipeki Jani = Sipeki János (1992) Rigo Jacso Peta = Jacso Péter (1992)

Ambrosij Rudas (1548) Michael Rudas (1583) Rudas Guszman József (1847) → Guszman Jozsef (1992)

Joannes Sandor (1770) Sándor János (1793) → Sándor Demeter Tera = Demeter Terézia (1992)

Gregorij Pethő (1680) Michaël Pethő (1712) Franciscus Pethő (1742) Pethő Mátyás (1793) Alsó Pethő József (1847) Köz Pethő József (1847) Lengyel Pethő Páll (1847) Pethő Ferencz marad (1847) → Pető Ferenc (1992)

Ladizlaus Pota (1576) Nicolaus Pota (1715) Martinus Pota (1742) Potha György (1793) Kürtin Potha Istvány (1847) Kiss Potha Istványné (1847) Nagy Potha Györgyné (1847) Kortsmáros Potha Istvány (1847) Sipkás Potha Istvány (1847) → Póta István (1992)

Nicolaus Santa (1576) Joannes Santa (1583) Martinus Santa alias Martinus Laurencius (1678) Paulus Santha (1712) Sánta Mátyás (1793) → Sánta Tóth Pesta = Sánta Tóth Pesta = Toth István (1992) Sánta Csirmaz Peta = Csirmaz Péter (1992) Sánta Márton Peta = Márton Péter (1992) Sánta Lukács Gazsi = Lukács Gáspár (1992) Sánta Pető Jani = Pető János (1992) Sánta Radványi Zoli = Radványi Zoltán (1992)

Lothmer Sarj (1548) Casparj Saarj (1682) Georgius Saáry (1742) Sári Páll (1793) Felső Sári Gáspár (1847) → Sári Kakuk Pesta = Kakuk István (1992) Sári Sipeki Paja = Sipeki Pál (1992) Sári Polik Peta = Polik Péter (1992)

Anna Sika (1700) → Sika Hegedús Teca = Hegedús Terézia (1992)

Sima Demeter Mihály (1847) → Sima Demeter Mari = Demeter Mária Papp Jánosné (1992)

Sürü Toth Istvány (1847) → Sürü Tot Kati = Toth Katalin (1992) Sürü Tot Miska = Toth Mihály (1992)

Stephy Sýpos (1548) Anna Szipos (1678) Casparus Sipos (1742) Sipos János (1793) Sipos Istvány (1846) → Sipos Györki Jóska = Györki József (1992) Sipos Szabó András = Szabó András (1992)

Anna Szütő (1679) Süttő András (1793) Sütő Josef juhász (1846) → Sütő Papp Boldizsár = Papp János (1992) Sütő Papp Boldizsár = Papp János (1992) Sütő Pázmándi Andris = Pázmándi András (1992)

Balthazar Swba (1548) → Suba Somodi Jankó = Somodi János (1992)

Joannes Zabo (1548) Joannj Szabo (1583) Gregorius Szabo alias Usuras (1677) Thomas Szabo (1712) Szabo Páll (1743) Szabó Kovats Páll (1846) → Szabó Kovács Miska = Kovács Mihály (1992) Kovács Mihály (1992) Szabó Pál Marci = Pál Márton (1992) Szabó Paca Jani = Paca János (1992)

Mathey Zep (1548) Catharina Szep (1680) Szép Márton (1793) Szép Mihály (1846) → Szép Csirmaz Kata = Csirmaz Katalin (1992)

Joannes Szöke (1683) Michaël Szöke (1707) Szökke Molnár János

(1847) → Szöke Polik Peta = Polik Péter (1992) Szöke Sallai Gazsi = Sallai Gáspár (1992) Szöke Dudás Jóska = Dudás József (1992) Szöke Gyenes Jóska = Gyenes József (1992) Szöke Kovács Bera = Kovács Albert (1992) Szöke Pázmándi Balázs = Pázmándi Balázs (1992) Szöke Molnár Jani = Molnár János (1992)

Szopko Papp József (1847) Szopko Papp Gergely (1847) → Szopko Papp Anti = Papp Antal (1992) Szopko Papp Anti = Papp József (1992) Szopko Papp Anti = Papp István (1992) Szopko Papp Anti = Papp János (1992)

Stephy Szörös (1770) Szörös Istvány (1793) Szörös András (1846) → Szörös Ádim Matyi = Ádám Mátyás (1992) Szörös Nyikes Matyi = Nyikes Mátyás (1992) Szörös Gyikes Matyi = Nyikes István (1992) Szörös Kovács Miska = Kovács Mihály (1992) Szörös kovács Miska = Kovács András (1992) Szörös kovács Miska = Kovács István (1992) Szörös Kovács Miska = Kovács József (1992)

Laurencius Takacz alias Bodnár (1682) Matthias Takács (1720) Martinus Takács (1742) Takáts Mártony (1793) Takáts Márton Bono (1847) → Takács Hinom Andris = Hinom András (1992) Szücs Takács Jóska = Takács József (1992)

Tara Gyenezs József (1847) → Tara Gyenes Pesta = Gyenes István (1992)

Joannes Tuzok (1583) Elizabetha Tuza (1676) Martinus Tuza alias göz (1678) Michael Tuza (1770) Tuza Istvány (1793) Tuza Mátyás (1846) → Tuza Pázmándi Jóska = Pázmándi József (1992) Tuza Pázmándi Jóska = Pázmándi Pál (1992) Tuza Pázmándi Jóska = Pázmándi István (1992)

Helena Turi (1700) → Turi Nyeste Andris = Nyeste András (1992) Turi Nyeste András = Nyeste Mátyás (1992)

Anna Tunya (1683) → Tunya Balog Matyi = Balog Mátyás (1992) Tunya Szabó Jankó = Szabó János (1992)

Mitjael Thot (1548) Georgius thoth (1576) Paulus Toot (1583) Michael Thott (1676) Georgius Thott alias Polyik (1677) Matthias Thott alias Kouács (1678) Martinus Thott alias Siráso (1680) Simon Thott alias Gerson (1680) Michael Bassa-Toth (1720) Georgius Toth (1742) Toth Fejér Józseff (1793) Toth János podvás (1846) Deák Toth András (1846) felső Toth Mártonné (1846) gumanyi Toth István (1846) Szallagos Toth István (1846) Nyiri Toth Mátyás (1846) Hoka Toth István (1846) → Nyiri Toth Mihályné (1992)

Vajas Demeter Jánosné (1847) → Vajas Demeter Toni = Demeter Antall (1992) Vajas Demeter Toni = Demeter Pál (1992) Vajas Vámos Toni = Vámos Antal (1992) Vajas Vámos Toni = Vámos Antal (1992) Vajas Vámos Toni = Vámos Gáspár (1992) Vajas Vámos Toni = Vámos István (1992) Vajas Vámos Toni = Vámos József (1992) Vajas Pázmándi Marci = Pázmándi Márton (1992)

Joannes Veres (1576) Gregor Veres (1583) Joannes Veres (1707) Vörös Páll (1793) Veres János (1846) → Veres Murányi Jani = Murányi János (1992) Veres Farkas Janko = Farkas János (1992) Veres Póta Jani = Póta János (1992) Veres kovács Matyi = Kovács Mátyás (1992) Veres Mezei Peta = Mezei Péter (1992)

Végső Csirmaz János (1847) Végső Csirmaz Páll (1847) → Végső Csirmaz Jani = Csirmaz János (1992) Végső Csirmaz Paja = Csirmaz Pál (1992) Végső Csirmaz Paja = Csirmaz János (1992) Végső Csirmaz Paja = Csirmaz István (1992)

MARTOS GIZELLA

GYERMEKKORI NÉV – FELNŐTTKORI NÉV
(Névadási szokások Kelet-Afrikában)

Az életkörülmények gyors változása, korszerűsödése, a hagyományos törzsi-feudális társadalom felbomlása magával hozta és egyre inkább sietteteti a kelet-afrikai szuahéli nyelvű etnikum névadási szokásainak megváltozását is. Korábban közvetlenül a születés után minden újszülöttnak *gyermekkori nevet* (*jina la utotoni*) adtak, melyet azonban csupán néhány napig vagy hétig viselt. Később egy többnyire arab vagy európai (főként bibliai eredetű) végleges *felnőttkori nevet* (*jina la ukubwani*) adtak neki.

Míg a gyermekkori nevet rendszerint egy idősebb rokon, esetleg a bábaasszony "ajándékozta" az újszülöttnak, addig a felnőttkori nevet szigorúan a szülőktől vagy az apai nagyszülőktől kapta. Ha az első gyermek fiú volt, akkor az apai nagyapja nevét örökölte, ha viszont lány, akkor a nagyanyját. A második gyermeket rendszerint az anyai nagyszülők után nevezték el. Amíg a nagyszülők éltek, a gyermekeknek tilos volt azok nevét viselniük: tiszteletlenségnek számított volna, ha az öregek nevéen szólítják őket. Ezért pl. a nagyapa haláláig az elsőszülött fiúnak *Babu* 'nagyapa' vagy *Bwana Mkubwa* 'nagy úr, főnök' volt a neve.

A gyermekkori név egy jól sikerült, de semmiképpen sem sértő ragadványnévhez hasonlít. Gyakran olyan jelenségre utal, mely a gyermek születésekor vagy közvetlenül utána történt. A nehéz körülmények között, "nehezen" megszülető gyermeknek ilyen neveket adhattak: *Tabu* vagy *Mwatabu* 'fáradság, nehézség', *Shida* 'nehézség, nagy megpróbáltatás'.

Az újszülöttek neve jelölhette a gyermekek születési sorrendjét is: *Mosi* 'az első' (fiú vagy lány), *Pili* 'a második' (fiú vagy lány), *Tatu* 'a harmadik' (leány).

A gyermekkori név utalhat a hétnek arra a napjára, amikor a gyermek megszületett: *Jumanne* 'kedd' (fiú), *Khamisi* 'csütörtök' (fiú), *Mwanakhamisi* 'csütörtöki gyermek' (leány), *Juma* 'péntek' (fiú), *Mwanajuma* 'péntek' (leány), illetve jelölheti a napszakot is, amikor a gyermek született: *Nuri* 'napfény' (fiú), *Chausiku* 'éjszaka' (leány).

Néha a gyermek egy különös, szokatlan esemény vagy ünnep emlékére, vagy egyszerűen csak az évszak felidézésére kapta a nevét: *Mwaka* 'szántáskor született', *Masika* 'az esős évszakban született' (leány), *Azuri* vagy *Hazuri* 'lakodalomkor született' (leány), *Idi* 'az Idd-ünnepségek idején született' (fiú), *Mwanaidi* 'ua.' (leány).

A gyermek küllemére, megjelenésére utalhatnak a következő nevek: *Panya* 'kis egér', *Kifimbo* 'pálcika' *Sanura* 'cica', *Mashavu* 'pufók'. A szépség és bátorság szintén alapja lehet a névadásnak. Az ilyen típusú nevek többsége arab eredetű: *Jamila* 'gyönyörűség' *Lulu* 'gyöngyszem', *Marjani* 'korallgyöngy' *Kamaria* 'a Holdhoz hasonló', *Zahra* 'virág', *Sultan* 'uralkodó, szultán', *Simba* 'oroszlán', *Mwinyi* 'királyfi', *Bi Mkubwa* 'nagyasszony', *Bwana Mkubwa* 'nagy úr', *Siti* 'hölgy' stb.

A gyermek neve gyakran utal a szülők vagyoni helyzetére, illetve azt az örömet jelzi, ahogyan a családban a gyereket várták, fogadták: *Maskini* 'szegény', *Faraji* 'vígasztalás' (fiú), *Hadiya* 'ajándék' (leány),

Rehema 'könyörület' (leány), Zawadi 'ajándék' (leány), Bahati 'szerencse' (leány), Afiya 'egészség' (leány), Salama 'békesség' (leány), Salim 'béke' (fiú), Shukra 'légy hálás' (leány), Subira 'türelem'.

Előfordul olyan szokatlan név is, mely a szülők társadalmi kapcsolataira, a rossz szomszédokhoz való viszonyára utal: Siwatu 'nem emberek ezek', Siwazuri 'nem jó emberek ők', Chuki 'utálatosak', Haoniyao 'nem veszi észre a hibáit', Sikudhani 'ezt nem tétéleztem volna fel róluk'.

Napjainkban a születés utáni kötelező anyakönyvezés miatt a gyermekkori név adásának szokása egyre inkább kezd kimenni a divatból.

LÉVAI BÉLA

* * *

REALITÁS ÉS FIKCIÓ AZ IRODALMI (ÍRÓI) NÉVADÁSBAN

A címben felvetett problémát Németh László Égető Eszter c. regényének névanyagán vizsgálom.¹

Égető Eszter az író nőalakjai között az, aki "mindig nyugodt, magas és magányos, igénytelen és mégis tiszteletet parancsoló alakjával, szophoklészi asszonyok lépteit idézve haladt a fűvel szegett Bercsényi utcán."² Az itt megfogalmazott gondolatok vonatkoznak mind a regény *Égető Eszter*ére, mind a modellként szolgáló Kristó Nagy Istvánné Kenéz Katalinra. (A továbbiakban a regényből idézett neveket kurzívval írom, a valós neveket álló betűvel különítem el.)

Égető Eszter Németh László négy, női sorsot bemutató regényének alakjaihoz különbözőképpen viszonyul: ellentéte a Gyász *Kurátor Zsófi*jának; az *Izony Kárász Nellije* csak a kislánya iránt a regény végén felsejül, megértő szeretetében rokon vele. A legtöbb közös vonás az utolsó nő-regény, az *Irgalom Kertész Ágnes*éhez fűzi. GREZSA FERENC viszont az Égető Eszter-t az *Izony* folytatásának, mintegy továbbírásának tekinti a hősnők sorsában található párhuzamok alapján.³

Az Utolsó széttekintés szerint a fiatal Németh László regényeiben valami emberfelettit, nem a társadalmilag, hanem a mitológiailag hatalmasat akarta a nőben bemutatni. "Drámáimban a férfiak a fontosak, regényeimben a nők".⁴

Az 1956-ban megjelent Égető Eszter az író tervei szerint eredetileg az Örültek címet viselte, s az "Örültek" csoportjában az író *Méhes Zoltán* alakjában saját magát is megrajzolta. Az eredeti címre utal a regénybeli dedikáció. *Méhes* az *Égető Eszter*nek adott példányból kitépott, s a kályhába dobott lapra "Írt valamit – egy búcsúdedikációt –, aztán meggondolta és kitépte (...). "Egy dallam emlékére" (...) alatta egy másik dedikációt kezdett. "A belátásnak" ez volt egy sorban, s alatta ez a három betű "az ő" (...) ő [ti. *Méhes*] hagyta abba s tépte

ki. Nem akart irodalmat a búcsújukban" (Égető Eszter II. 442). (A továbbiakban a regényből vett idézeteknél csak a kötet- és lapszámra hivatkozom.) Ezt a három betűt *Eszter* később fejti meg: "A belátásának az ő... Az örültek. Az örültek nevében. Vagy egyszerűen: az örültség" (II. 474). A belátás és az örültség ellentéte mellett arról sem feledkezhetünk meg, hogy az író otthon- és közösségteremtő törekvése a főhős *Égető Eszter*nek is a legfontosabb tulajdonsága.

A közel ötven évet átfogó regényben *Eszter* életét három férfi (az apa, a férj és a fia), életének és paradicsomteremtő kísérleteinek és kudarcainak színterét *Csomorkány - Lajosfalva - Szegvár* (majd újra *Csomorkány*) hármassága határozza meg. A meghatározó tényezők háromszor három fejezetre és az Epilógus-ra tagolják a regényt; a Dante-párhuzam szinte önként kínálkozik.

ROMAN JAKOBSON a Realizmus a művészetben c. tanulmányában⁵ a realitás és a realizmus szó kettős, ill. többszörös jelentéséről, a realizmus mint irányzat problémáiról – s ami számomra itt a legfontosabb –, a realitás elfogadásáról értekezik. "1. egyfelől törekvésről, tendenciáról van szó – vagyis realistának azt a művet tartjuk, amelyet szerzője valószerűnek szánt (A jelentés). 2. másfelől realista az a mű, amelyet én, aki ítéletet alkotok róla, valószerűnek észlelek (B jelentés)" (im. 13). Az *Égető Eszter*-t olvasva az írói szándék és az olvasói ítélet konvergenciájáról beszélhetünk.

Németh László századunk első felének asszonysorsát bemutató, saját megítélése szerint *Legnagyobb* regényét az őt befogadó, tanári munkát biztosító Hódmezővásárhely alakjairól írta (vö. Utolsó széttekintés 820; egyébként többször is nyilatkozik az *Égető Eszter*-ről mint legnagyobb, ill. legjobb regényéről). Az író és modelljei viszonyát tárgyalva vall arról a szorongató érzésről, hogy a magukra ismerő alakok, ismerősök, barátok, tanártársak miként fogadják életük, különbségeik világ elé tárását.⁶

A modellek és a regényalakok viszonya azonban összetettebb az élet egyszerű beemelésénél az írói alkotásba. Németh László női és férfi alakjai más-más névvel és más-más környezetben többször is felbukkannak, rokonságuk kimutatható.⁷ "Noha a regény s z i n t e s z o c i o g r a f i k u s p o n t o s s á g g a l ábrázolja Hódmezővásárhely csaknem öt évtizedét, s helyenként s z i n t e k u l c s r e g é n y s z e r ű e n követi modelljei: barátok és ismerősök életútját – mégis igazi fikció. Németh a vásárhelyi alakok ürügyén saját ideatanát adja elő."⁸ (Az én kiemeléseim. K.Sz.Á.)

Ezzel szemben Németh László szerint minden regény kulcsregény is. Az író felhasználja, összerakja, egybeépíti a megfigyelt modellek tulajdonságait, a velük kapcsolatos eseményeket.

A realista szándék és hatás egyik fontos eszköze az írói névadás. Az *Égető Eszter* tulajdonnevei alapján megpróbálok egy olyan osztályozást felállítani, amelyből a realitás és fikció keverésének változataira lehet következtetni.

1) A regény cselekményének i d e j é t valószínűsítik többek között az első világháborúra utaló valós nevek: *Doberdó, Isonzo, Szerbia, Németország*; a század elején ismert gyógyhelyek, a *Tátra*, ahol *Eszter* anyja, vagy *Dél-Tirol, Merán*, ahol *Eszter* anyósa megfordul, a *Habsburg-tengerész világa*: "Így nevezte a Horthy-érát" *Égető Lőrinc* (I. 372), de beszél *Hitlerről* is, s a "náci-blöff" gyors elintézését várja (I. 164), az *Eszter* kisebbik fia, *Lőrinc*ke érdeklődik a stukák és a *Volksbund* iránt (I. 193). A *Máté Józsi* szobája falán a nagy Európa-

térképen megjelölt helyek a II. világháború színhelyeire utalnak: *Moszkva, Sztálingrád, Kaukázus* (I. 196-7), "Ó, hát már itt vannak? Közelebb a Kárpátokhoz, mint Kíevhez" (I. 197).

2) A s z í n h e l y e k, pl. *Égető Lőrinc* életének során *Monte-Carlo, Zágráb, Kolozsvár, Eperjes; Pesten* diákoskodik *Eszter, Kalocsán* a *Wiesmayer-lányok*. Közelebb visznek a regény cselekményének tulajdonképpeni színhelyéhez, szinte földrajzilag pontosítják a következő nevek: *Tisza, Alföld, Makó, Orosháza*.

A legfontosabb színhely, az elvetélt tehetségek, a különcök, az "örültek" szebb hazája, az író megrendítő metaforájával: az "elefánttemető" a *Csomorkány* nevet viseli. Itt már a v a l ó s és a f i k t í v név problémájával találkozunk.

Valós név, amelyet a társadalmi gyakorlatban használunk, fiktív név, amelyet az író ad. A realista igényű alkotásban a fiktív névnek is rendelkeznie kell a "névség" jellemzőivel, névszerűnek kell lennie, mert az olvasói, ítéletalkotói igénynek is reálisnak kell éreznie, mint JAKOBSON idézett gondolatmenete mutatja. Ezért kell teljes mértékben egyetérteni J. SOLTÉSZ KATALIN megállapításával, hogy "még a teljesen új, költött nevek kialakításában is az a fő szempont, hogy "névszerűek", "névstílusúak" legyenek, tehát lehetőleg minél kevésbé hangozzanak "önkéntesen".⁹

Hódmezővásárhely regénybeli *Csomorkány* neve n e m a z í r ó t a l á l m á n y a, hanem Vásárhely egyik pusztájának a neve (vö. FNETSZ.). Németh László, aki a vásárhelyi témájú regény tervével és megírásával foglalkozva a régi újságokat és az emberek emlékezetét vallatta, jól ismerhette a város határát saját tapasztalatából és BODNÁR BÉLA kutatásaiból. (Igaz, hogy az 1912 és 1938 között gyűjtött anyag csak 1983-ban jelent meg nyomtatásban, maga a gyűjtőmunka mint *csomorkányi* különtség nem kerülhette el Németh László figyelmét.¹⁰) A sok lehetséges és biztosan ismert külterületi név közül mégis a *Csomorkányra* esett a választása. Kísérletképpen megkérdeztem néhány egyetemi hallgatómat, milyen asszociációkat kelt bennük a név. Mivel a megkérdezettek többségét nem zavarta a regény ismerete (nem olvasták), semmi nem befolyásolta őket az asszociációk felsorolásában. Mindenesetre érdekes válaszokat kaptam, többek között *boszorkány, csomó, csömör* stb. A legtöbb válasz sorban megvolt a *csömör*. Ez a tény számomra azt igazolta, hogy tudatos az írói névválasztás. Sugallja a jobbra és nemesebbre törekvés kudarcait, az "örültek és belátók" közös élményét, a m e g c s ö m ö r l é s t hiábavaló törekvéseik miatt. A valós *Csomorkány* nevet valós denotátum neve h e l y e t t alkalmazza az író.

Ha a regénybeli *Csomorkányon* körülnézünk, a modellül szolgáló város valós neveivel találkozunk: *Népkert, Hattyas utca, Kölcsey utca, Városháza* ("a torony alatt", ahogy a városházát és urait emlegetik). A város leírása (I. 160-1) még az idegen számára is vitathatatlaná teszi a *Csomorkány* = Hódmezővásárhely párhuzamot. A város határa, is a valós nevek világába kalauzol. A *Susán, Gorzsa, Pap-ere, Körtvélyes, Lúdvár, Vajhát, Hód-tó, Kardoskút* mind megtalálható BODNÁR BÉLA idézett gyűjtésében és részben HAJDÚ MIHÁLY feldolgozásában.¹¹

3) A *csomorkányiak* c s a l á d n e v e szinte kivétel nélkül megtalálható Hódmezővásárhely telefonelőfizetőinek névsorában. Ezek közül legfontosabb a főhős és családjának neve, az *Égető*, amely valós vásárhelyi név. *Égető Lőrinc* ügyvéd körül egész rokonság, ismerősök, barátok, ellenfelek és ellenségek vonulnak fel, akik mind a realitásigényt szolgáló névre hallgatnak, mint *Víg Jancsi, az öreg Víg*

János, Gyevi András és Gyevi Pista, Nagy Béla képviselő. Az utóbbi nevének használata következetlen, mert ugyanaz az alak a Nagy Gábor és Nagy Béla névvel is előfordul.

Ahogy a városnévül felhasznált *Csomorkány* választását nem tarthatjuk véletlennek, nem lehet véletlen az *Égető* családnév választása sem, hisz már a címben is ezzel találkozik az olvasó. *Csomorkányt*, a mozdulni nem akaró kisvárost akarja felrázni *Égető Lőrinc* a változtatási terveivel. "Nagy szál, vörhenyes ember" (I. 68), aki "folyton *füstölgött*, szaladt" (I. 92-3), akiben a férfiláznak "ez az elhagyatottság a *pörnyéje*" (I. 80). "Ez az *Égető* meg tudja *bolondítani* az embereket" (I. 95), "a gyérülő haja körül is ott fú valami igazság, amitől Jancsi és a fekete fiú úgy *kipirulnak*" (I. 107), "ezért tapadnak hozzá a pótfiak, érzik a *gyűjtogatót*" (I. 205). Az általam kiemelt részletek *Égető Lőrinc* (modellje részben Kenéz Sándor ügyvéd) külső és belső tulajdonságait úgy ábrázolják, hogy rászolgál a nevére, mert mind kapcsolatba hozható a tűz(vész), az égés, a gyűjtogatás fogalomkörével. Reménytelen, de soha fel nem adott harcában éget, de magát is elégeti; tervei, gondolatai csak a mások munkájának részleteiként válnak valóra.

Égető Lőrinc forrongó, lángoló vonásaival szemben *Égető Eszter* tulajdonságai olyanok, hogy a tűz és az égés fogalomköréből csak a pozitív attribútumok érvényesek rá. Szeretetéből, türelméből a mindenkit és mindent elfogadó emberi *melegség* árad, a benne lakó "tűz" nem pusztít, nem hamvaszt, hanem véd és melenget. *Tunyogi nagytata* "mintha megértette volna szó nélkül is a másik testben a *melegséget*" (I. 107), szép, fiatal arcán "*átragyog* (...) a felidézett színek kavargása" (I. 137), szemében ott a "*sugárzó* sajnálat" mások szenvedése iránt (I. 141), a "*munkaláz*" (I. 146) nem hirtelen fellobanó, hanem állandó, kitartó tulajdonsága. Ritka a heves reagálása, mint a barátnők érkezésekor, amikor, "*főlhevülten* odarohant" (I. 148). *Hallgató Sanyi* szavai jellemzik legjobban emberi nagyságát: "Azt hiszi, én nem látom, hogy maga a földi paradicsom?" (I. 183)

A *csomorkányiak* között szerepelnek a tanártársak. *Szilágyi tanár úr* azzal a Szatmári Lajossal azonosítható, aki Sárospatakról került *Csomorkányra*, s a modellnek ismert szerepe volt a tanyasi kollégium, a népfőiskolai mozgalom és a falusi tehetségmentés szervezésében. A valós és a fiktív név is Sz-szel kezdődik, és régi vármegye nevéből alakul. *Bozsó Matyi* alakjában talán Mátyás Sándor rejtőzik, aki a modellek "bosszúját" a rajtuk esett sérelem megtárgyalásakor azzal a szellemességgel oldotta meg, hogy "egészen a regényhez szabta viselkedését" (Az író és modelljei ih. 70).

A vásárhelyi kislexikont átolvasva több olyan életrajzi mozzanatra találunk, amelyek szerint egy-egy "jeles" alak valamely vonásával, tevékenységével hozzájárult a regénybeli alakok rajzához.¹² Közöttük a legismertebb Tornyai János, aki *Kotormán Jánosként* szerepel. (A *Kotormán* is jellegzetes vásárhelyi név, ezt IMRE LÁSZLÓ szóbeli közlése is megerősíti.) A művész családnévét az író megváltoztatta, de a regényben olyan alkotását szerepelteti, amely a Tornyai = *Kotormán* párhuzamot igazolja. *Kotormán* "a sivárságnak ezt a nagy országát megfestette (...), szeretett a képeinek magánhasználatra bolondos címeket adni. A ló képének ez volt a címe, "bús magyar sors, önéletrajz" (I. 385). A Tornyai-mű címe: Bús magyar sors. A pusztában sínylődő rossz gebe képe láttán Ady Lelkek a pányván c. versére kell gondolnunk: a *csomorkányiak* is valami láthatatlan kötelékkel vannak gúzsba kötve "csomorkányizmusukkal".

KISS LAJOS Vásárhelyi kistükör c. munkája igazolja,¹³ hogy a mellékalakok közül *Jusztí (néni)* figurája, *Eszter* nagyszüleinek mindenestől gazdasszonya a Tornyai mellett festészetre kapott Kovács Mária (Mári) (vö. I. 383) és a verselő parasztlány, Elek Jusztí vonásaiból áll össze. A regényben többször említett festmény, amely alatt *Eszter* alszik tizenöt éven át a nappaliban a kanapén (I. 131), a "lófuttató *Tunyogit*" ábrázolja (I. 382). Ezt a képet a valóságban szintén Tornyai festette az Elek Jusztí kérésére. KISS LAJOS szerint Elek Jusztí "igyekezett viszonzni a Tornyai jóindulatát. Rábeszélte Kenéz Tamást, hogy festesse le apját, Kenéz Pál Jánost" (im. 204). Valóságos események szolgálnak alapul *Jusztí (néni) és Márton (bácsi)* (Elek Jusztí és Tóth Márton) házasságához, hányatott és keserves sorsához (vö. KISS LAJOS im. 195-239).

4) A *Kotormán* = Tornyai párhuzam kapcsán már kellett szólnom művészi a l k o t á s o k r ó l, amelyek a regény igényei szerint előfordulnak valós, a valósra utaló, ill. fiktív névvel. A zeneművek valós címükkel szerepelnek: "C-moll mise" (I. 121), "néhány darab a Lieder ohne Wortéből (^...); Az Asz-dúr szonáta" (I. 244). Az újságok címe is utal a valós címekre, vagy teljesen meg is egyezik velük. A *Tunyogi nagy tata* újságja a *Híradó* (= Vásárhelyi Híradó (I. 22, 25), de ő is és *Jusztí néni*, *Márton bácsi*, *Bora* cseléd lány titokban a rivális újságot, a *Reggeli Újságot* (= Vásárhelyi Reggeli Újság) olvassák. *Égető Lőrincé* a *Tanyai Újság* (= Tanyai Újság. Hetilapként Kenéz Sándor szerkesztésében 1913-ban). (A valós és fiktív lapok összevetésére l. GREZSA im. 402.)

Égető Lőrinc (Kenéz Sándor) nemcsak lapot szerkeszt, hanem tanulmányt is ír: "*Javaslatok Csomorkány törvényhatósági város újjáalapítására*" (I. 217). "Pontosan három ív. Úgy szedetem, hogy nagyobb könyvformátumban három ív legyen" - magyarázza az apa Eszternek. A valóságos tanulmány: *Javaslatok Hódmezővásárhely t. h. város újjáalapítására*. Írta Dr. Kenéz Sándor ügyvéd. Szeged, 1918. Valóban nagyobb könyvformátum, és 56 oldal a terjedelme. A regényben úgy szolgál a hitelesség fokozására, hogy a különböző szereplők utalnak a műre, idéznek belőle, ki-ki a maga vérmérséklete és állásfoglalása szerint, sőt *Égető Lőrinc Eszternek* hosszasan felolvass belőle. Ezek az utalások és idézések megegyeznek az igazi, azaz eredeti műben és regénybeli felhasználásukban.

A tulajdonnevek és a denotátumok vázlatos szemléje után lássuk rendszerbe foglalva a realitás és fikció különböző változatait!

- 1) Létező és ismert (kideríthető) denotátum nevének átvitele: *Csomorkány* = Hódmezővásárhely; *Égető* = Kenéz, de *Tunyogi* = Kenéz is; *Máté patikusné* = Kristó Nagy Istvánné.
- 2) Ismert és létező denotátum a saját nevéen jelenik meg a regényben is: *Kossuth Lajos*, *Darányi*, *Susán*, *Gorzsa*, *Hattyas utca*, *Szerbia*, *Venezuela*.
- 3) Ismert és létező denotátum megváltoztatott névvel: *Méhes Zoltán* = Németh László (az egy l betű híján tökéletes anagrammára J. SOLTÉSZ im. 163.), *Bozsó Matyi* = Mátyás Sándor (a valós családnév becéző formában utónévként), s ennek ellentéte *Lajkó Pista* (a regény cselekménye idején közismert polgármester becéző formában használt utóneve lett a regényalak családnéve).
- 4) Az ismert és létező denotátum nevét kissé más sorsú alakra ruházza az író: *Jusztí* = Elek Jusztí

- 5) Ismert és létező denotátumot más, de a helyszínre jellemző néven szerepeltet: *Kotormán János* = Tornyai János.
- 6) Fontos mellékalak, de tulajdonnévi említés nélkül *az író, az öreg író*, akit az életrajzi adatok és a róla alkotott regénybeli képmás segítségével azonosíthatunk Móricz Zsigmonddal.

Korábban vizsgáltam Németh László drámáinak névadását.¹⁴ Akkor is arra a következtetésre jutottam, hogy az író reális(nak érzett), valós neveket választ, igazodik az ábrázolt kor névdivatjához, figyelembe veszi az írói képzelet által megelevenített alakok névízlését, a lehetséges említő és szólító neveket. A nevek azonban elárulják érzelmi viszonyulását az egyes alakokhoz és kötődését a "választott szülőföldhöz".

Az Égető Eszter tulajdonnevei – különösen a *Csomorkány* és az *Égető* – tulajdonnév voltukon túl is jelentenek valamit. Olyan stílusesszközök, amelyek valós létük ellenére finom áttételek révén "beszélőnévvé" válnak, többletinformációval rendelkeznek, miközben a "névszerűség"-et, a reális név igényét teljes mértékben kielégítik.

Jegyzetek

- ¹Németh László, *Égető Eszter*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1960.
- ²Uő, *Vásárhelyi séták*. In: *Megmentett gondolatok*. NLM Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1975. 84. l.
- ³GREZSA FERENC, *Németh László vásárhelyi korszaka*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979. 256. l.
- ⁴Németh László, *Utolsó széttekintés*. NLM Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 820. és 864. l.
- ⁵ROMAN JAKOBSON, *Realizmus a művészetben*. In: *Struktúra, jelentés, érték*. Válogatta és szerkesztette Bojtár Endre. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- ⁶Németh László, *Az író és modelljei*. In: *Vásárhelyi tanulmányok*. Irodalom – művészet – tudomány. Hódmezővásárhely, 1964.
- ⁷VEKERDI LÁSZLÓ, *Németh László alkotásai és vallomásai tükrében*. Arcok és vallomások. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1970. Különösen a 258. l. és GREZSA im.
- ⁸KRISTÓ NAGY ISTVÁN, *Vásárhely az irodalomban*. In: *Hódmezővásárhely*. Sajtó alá rendezte a PANORÁMA (útikalauz) 1973.
- ⁹J. SOLTÉSZ KATALIN, *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 25. l. Elsősorban A tulajdonnév mint stílusesszköz c. fejezetre támaszkodtam.
- ¹⁰BODNÁR BÉLA, *Hódmezővásárhelynek és környékének földrajzi nevei*. Tanulmányok Csongrád megye történetéből VII. Sajtó alá rendezte Szabó József. Szeged, 1983.
- ¹¹HAJDÚ MIHÁLY, *A vásárhelyi-puszta földrajzi nevei*. MNYTK. 133. sz.
- ¹²Hódmezővásárhely jelesei - életrajzi kislexikon. Hódmezővásárhely 1974.
- ¹³KISS LAJOS, *Vásárhelyi kistükör*. Magvető Kiadó, Budapest, 1964.
- ¹⁴K. SZOBOSZLAY ÁGNES, *A tulajdonnevek Németh László drámáiban*: MNYj. 17: 173-81.

K. SZOBOSZLAY ÁGNES

EMLÉKEK ÉS ÉLMÉNYEK SZEREPE A KERESZTNÉVVÁLASZTÁSOKBAN*

I.

A tulajdonnevek – s köztük elsősorban a személynevek – elsőrendű identifikáló funkcióján túl mindig számolnunk kell a név képzet- és hangulatkeltő erejével. Azért említem elsősorban a személyneveket, s azokon belül most már kiemelve a keresztneveket, mert általában ezek rendelkeznek a legerősebb érzelmi telítettséggel, hiszen a keresztnév választás eredményei, a névválasztás pedig mindenekelőtt a mindenkori névválasztók egyéni lelki alkatától, ízlésétől függ, és ez szoros kapcsolatban van a névhanggalattal.

A névhangulat forrását általában két alapvető és jól körvonalazódó tényezőre vezetik vissza a kutatók. Az egyik a név hangalakja, a másik – véleményem szerint sokkal fontosabb forrás – az ún. asszociatív tényezők, melyekre KOVALOVSKY MIKLÓS hívja fel a figyelmet és szentel a kérdésnek egy teljes fejezetet Az irodalmi névadás című tanulmányában (KOVALOVSKY 1934, 19–28). KOVALOVSKY szerint a tulajdonnév széles teret nyújt az asszociációk számára, és ebből következően a nevekhez fűződő kísérő hangulat és különféle képzetek részint személyes élményeinken, részint hagyományokon alapulnak. Úgy gondolom, hogy ezzel alapvetően egyetérthetünk, mindezt azonban tovább árnyalja az, hogy az asszociatív tényezők, tehát az emlékképek, érzelmi és hangulati kísérők lehetnek egyéniék vagy kollektívek. Nézzünk ebből a nagyon komplex folyamatból néhány kiragadott példát!

Ahogy KOVALOVSKY MIKLÓS is utal rá (KOVALOVSKY 1934, 19), a legszorosabb asszociációs kapocs az általunk ismert személyek és nevük között jön létre: a név szinte azonossá válik azzal, akit jelöl (s itt hadd utaljak ezzel kapcsolatban az ősi névmágia máig fellelhető nyomaira, vagy akár a keresztnév pszichológusok által adatokkal kimutatott potenciális személyiségformáló hatására); s ez az élmény (név – személy – kép azonosítása) nagymértékben befolyásolhatja azt, hogy mennyire tetszik vagy nem tetszik egy-egy keresztnév. Bárkit megkérdezzünk, több mint valószínű, hogy tudna személyes példákat említeni arra, hogy azért szeret vagy nem szeret egy-egy nevet, mert valakinek pozitív vagy negatív emléke fűződik hozzá. Természetesen ez teljes mértékben az egyéntől függ. Ugyanaz a név mást és mást idézhet fel különböző személyeknél az adott élménytől és annak intenzitásától is függően. Hadd idézzem erre J. SOLTÉSZ KATALIN egyik ide is vonatkoztatható gondolatát A tulajdonnév funkciója és jelentése című munkájából: "ha a *János* nevet halljuk, Molnár Jánosra vagy Kukorica Jánosra vagy János apostolra vagy a legközelebbi zöldségüzletben kiszolgáló Jánosra gondolunk; effajta kiegészítés, szövegösszefüggés vagy beszédhelyzet nélkül a János és bármely más személynév csak potenciális név" (J. SOLTÉSZ 1979, 46). Persze az élmény intenzitásától függ az, hogy ki vagy mi idéződik fel bennünk a név hallatán, és ez mennyire befolyásolja tetszésünket, hiszen nem minden élmény hagy

*Elhangzott előadás formájában az 1991-es jászberényi névtani konferencián.

maradandó nyomot, illetve az intenzív élmények hagyta nyomok is változhatnak különféle hatásra az idő folyamán.

Ugyanennél a példánál maradva, tehát a személyhez fűződő élményeknél: egy híres, jól ismert személy neve egy egész nyelvhasználó közösségre tehet olyan hatást, kiválthat olyan sokaknál azonos pozitív vagy negatív asszociációkat, hogy széles körökben elterjedhet az adott név, illetve ellenkezőleg: eltűnhet a választott nevek köréből, vagyis az előzőekkel ellentétben ezek az asszociációk már a nyelvközség egységes tudatán alapszanak. Erre két közismert példát említhetünk: a múlt században Kossuth Lajos halála után ugrásszerűen megnőtt a *Lajos* névre kereszteltek száma (még lányok is megkapták a nevet *Lajoska* formában), egyértelműen annak hatására, hogy Kossuth Lajos nemzeti szimbólummá vált, aminek persze az adott kor is kedvezett. Vagy az ellenkező példa: e század közepén a Rákosi-éra után nem kereszteltek túl sok kisfiút *Mátyás* névre, de ugyanígy említhetnénk az *Adolf* név szinte az egész világon máig élő negatív konnotációját is.

Természetesen az ilyenfajta kollektív élményeket keresztelhetik az egyéni élmények is. Hadd idézzem erre az egyik új amerikai utónévkönyv, BRUCE LANSKY a *The Best Baby Name Book* című munkájának egyik szellemes példáját a nevekkel kapcsolatos sztereotípiákról szóló fejezetből: az amerikai ember számára (és tegyük hozzá nem csak az amerikai ember számára) a *Marylin* név azonnal az érzéki nőiességet idézi fel érthető okokból, de annak az egyénnek már nem bizonyos, hogy az érzéki nőiesség jut eszébe a név hallatán, akinek gyűlölt szomszédasszonya *Marylin*, és nap mint nap találkozik vele reggelente, amint a hölgy koszos köntösben, csavarókkal a fején, szájában lógó cigarettával kiüríti a postaládát (LANSKY 1991 11).

Nyilvánvalóan még sok, más jellegű példát is hozhatnánk az egyéni és kollektív asszociációk érzékeltetésére, ezek összefüggéseire, s különféle típusú asszociációkban való megjelenésükre – l. például irodalmi művek vagy napjainkban a tömegkommunikáció nagy hatását, történelmi és társadalmi szempontokat, stb. – az idő rövidege miatt azonban elégedjünk most meg ennyivel.

A névhez járuló képzethangulatok eredete persze sokszor a domináns személyes élményeken vagy általános hagyományokon alapuló asszociációkon túl távolabbi tényezőkre vezethető vissza. Nagyon fontos szerepe van például a kor és a környezet asszociatív hatásának is. Vagy említsük meg BÜKY BÉLA A fővárosi keresztnevéadás hatóerői című tanulmányát, amelyben foglalkozik a keresztnevek hangulatának meghatározásával, s az általa felállított csoportok – például a mindenkori névdivat, a becéző formájú keresztnevek csoportja, a beszélő nevek csoportja, stb. – tovább pontosítják, árnyalják a felvázolt képet (BÜKY 1961, 21–32).

Ennek az előadásnak a keretében a téma komplexitása és további átgondolásának szükségessége miatt nem vállalkozhatom arra, hogy a problémát minden részletében és minden aspektusát érintve tárgyaljam. Gondolataimat egyfajta problémafelvetésnek szánom, s egy kissé hosszabbra nyúlt bevezetésnek saját kutatásaim ismertetéséhez.

II.

A névhangulat tényezőinek, az asszociációk, élmények, érzelmek szerepének vázlatos bemutatása után, nézzük meg, hogyan jelentkezik

mindez a mai névválasztásokban, milyen aspektusok kerülnek az előbb említettek közül a felszínre.

1987 márciusától 1989 márciusáig, pontosan két éven át folytattam vizsgálatot a mai magyar keresztnévadással kapcsolatban a XIII. kerületi Róbert Károly krt.-i kórház II. számú szülészeten. A kutatás célkitűzését AURELIAN SAUVAGEOT szavaival tudnám legjobban jellemezni: "pusztán filológiai vagy nyelvészeti kutatás nem elegendő a keresztnévadással kapcsolatos problémák megoldásához. Egyéb eljárásokat is figyelembe kell venni, nevezetesen fel kell keresni az érdekelteket, hogy a névadásban szerepet játszó összetett tényezők mindegyike felszínre kerüljön" (idézi: BÜKY 1968. 154).

"Az adatgyűjtés egy kérdőív segítségével történt, melyet minden édesanya kitöltött a hatnapos kórházi tartózkodás folyamán. Mivel ahhoz, hogy a névadási tendenciákról megközelítőleg pontos képet kapjunk, számos körülményt figyelembe kell venni, megpróbáltam úgy összeállítani a kérdéseket, hogy azok a lehetőség szerint minden szempontra kiterjedjenek (1. az 1. számú mellékletet). A témánkhöz kapcsolódó kérdések a következők: 1. **Játszott-e szerepet a névválasztásban** közelálló rokon, barát vagy más személy neve (irodalmi alak, közéleti személyiség, filmszínész, énekes stb.)? Ha igen, ki volt ez? 2. **Miért** tetszik a választott név? a, Kellemes, jó hangzása van. b, Jól becézhető. c, Valakinek vagy valaminek az emléke fűződik hozzá (!). d, Idegenszerű (angolos, franciás stb.) a hangzása. e, Szép (rég) magyar név. f, Mostanában divatos. Természetesen nem lehet elszigetelten vizsgálni ezt a két kérdést, hiszen a többi válaszból is le lehetett vonni tanulságokat az emlékek és élmények szerepére vonatkozóan.

Röviden szólnunk kell néhány elengedhetetlen adatról. Nevezetesen: a kérdőívet kitöltő személyek a szituációból adódóan mindannyian nők, átlagosan 20-25 évesek (amely megfelel annak az orvosi statisztikának, hogy a nők legtermékenyebb kora a 19-24 év), néhány elhanyagolható kivételtől eltekintve budapesti lakosok. (Az életkorra és a lakóhelyre vonatkozó adatokat a szülészeti osztály ún. csecsemőskönyvéből ellenőriztem.) A mintavétel technikájával dolgozom: egy XIII. kerületi kórház szülészeti osztályának anyaga alapján következtetek a fővárosi névadási szokásokra; úgy vélem azonban, hogy ez az eljárás kétszeresen is indokolt. Egyrészt: a már említett csecsemőskönyv tanúsága szerint Budapest kivétel nélkül minden kerületéből jönnek ide a szülőnők, másrészt: sok más budapesti felmérés bizonyítja azt, hogy Budapesten a névadásban igen nagyfokú az egységesülés (vö. például BÜKY 1974. 5). Még egy fontos adatot kellene közölnöm, az iskolai végzettségre vonatkozót, a kérdőív talán legnagyobb hibája azonban az, hogy ezzel kapcsolatban csak következtetni tudok, mégpedig nagyon elnagyoltan, ugyanis iskolai végzettség helyett a foglalkozásra kérdeztem rá.

A továbbiakban a részletes statisztikáktól eltekintek, ezért előrebocsájtván: összesen 1651 újszülött, ebből 812 lány és 839 fiú adataival rendelkezem. (A névgyakorisági listákat érdekességképpen 1. a 2. számú mellékletben.) Kifejezetten az emlékek és élmények szerepe mindössze 34 %-ban érhető tetten, és ezeknek is több mint a fele az apa, illetve az anya nevének örökléséhez köthető. Ez a viszonylag kis százalékos arány látszólag ellentmond annak a tételnek, hogy a nevek kiválasztásában szubjektív élmények, emlékek a legfőbb értékmérők (vö. TÓTH 1967, 132). Az ellentmondás azonban csak látszólagos, hiszen a névválasztás nagyon sok tényezőtől áll, s mélyen a tudatban működnek a

nevekhez fűződő asszociációk, de nem minden alkalommal kerülnek felszínre.

Nézzük meg részletesebben azt, hogy milyen szempontokat találhatunk ezen az aspektuson belül.

Elsőként a konkrét, valós személyhez kötődő névadást említeném, ám ez így túlságosan komplex. Ide tartozik ugyanis jól elkülöníthetően a rokonsági kapcsolatoktól motívált névadás, a barátokhoz, ismerősökhöz köthető névadás, az előző két szempontot keresztező kereszt- vagy névadó szülőkhöz köthető nevek, és az ismert, híres személyiségekhez kötődő nevek.

Legnagyobb szerepük mind a fiúk, mind a lányok esetében a rokonok nevének volt. Mint már említettem: ide vonható mint legerősebb szempont az apa, illetve az anya nevének öröklése. Felmerülhet az a kérdés, hogy az ilyenfajta öröklés egészen más típusú élményeken alapszik, mint ha valaki például példakép alapján vagy kegyeletből ad gyermekének személyhez kötődő nevet. A kérdőív ide vágó adataiból azonban nem egészen ez derül ki: igen nagy százalékban – s ez felülmúlja a kifejezett családi hagyomány szerepét – azért kapják a gyermekek a szülők nevét, mert a szülők azt találják a legszebbnek: vagyis saját nevük teszik a legjobban. A pontosabb kép érdekében itt el kell mondanunk azt a köztudott tény, hogy a fiúk esetében sokkal erősebb a névörökítő tendencia, mint a lányok esetében – az adataim alapján a fiúk 30, a lányok 12 %-ban viszik tovább édesapjuk, illetve édesanyjuk nevét. Ha ezt szem előtt tartjuk, és azt, hogy a kérdőíveket az édesanyák töltötték ki, úgy gondolom, már nem olyan meglepő a fenti adat. Ebből ugyanis az derül ki, hogy az anyákat az apa nevéhez – hiszen társukhoz többnyire erős érzelmi szálak fűzik őket – a szeretett személyen keresztül pozitív asszociációk kapcsolják, s mint láttuk ez igen fontos tényező a név megítélésének kérdésében. Néhány esetben a következő megjegyzéseket találjuk a kérdőíveken az apa nevének örökítésére adott indoklások között: Nagyon szeretem a férjemet, és örömet akartam szerezni neki. Vagy: Ennél nagyobb örömet nem szerezhettem volna a férjemnek. Egy esetben az anya azzal indokolja a névválasztást, hogy amikor meglátta a gyereket, az annyira hasonlított az apjára, hogy nem lehetett más nevet adni neki, csak az apáét. Minden valószínűség szerint, ha az apák is kitöltötték volna a kérdőíveket, már egy kicsit más képet kaptunk volna. Az anya nevének öröklése esetén azonban jó néhány alkalommal kiderült, hogy az apa kérése, kívánsága volt a névörökítés, nemegyszer olyan esetben, amikor a férj is részt vett a szülésen.

Az apa és az anya nevének öröklésén kívül, rokon kapcsolat alapján a nagyszülők, esetenként a dédnagyszülők, a nagynéni, illetve a nagybácsi, valamint az unokatestvérek neve játszik szerepet. Ezek között a következő érzelmi motívációk érhetők tetten: nagyon sok esetben a kegyelet készíti a szülőt az elhunyt déd-, illetve nagyszülő nevének továbbvitelére; sokszor pedig – ugyanúgy, ahogy az apa és az anya névörökítésénél láttuk – az erős érzelmi kötődés az élő szülőkhöz, illetve rokonokhoz, gyakran a következő megjegyzésekkel: "Nagyon szeretem édesanyámat". Vagy: "Anyósom (apósom) iránti tisztelet játszott szerepet a névválasztásban". Fellelhetők ezen kívül az ősi névmágia nyomai is: példaképi erővel bíró nevet kap a gyermek, mely esetleg a példa követésére ösztönözheti a névviselőt. Anyagomban a rokon nevek között egyetlen ilyen szerepelt: egy nemrég elhunyt nagybácsi után nevezték el a kisfiút, s erről a nagybácsiról a család úgy vélekedik,

hogy az utolsó magyar polihisztor volt. A dédnagyszülők, nagyszülők nevének továbbvitele egyébként fontos szerepet kap a névdivat alakulásában, hiszen nemritkán így maradnak fenn régi, patinás nevek, mint például a *Sztella* és a *Mirjam*, vagy a *Bojta* és a *Bulcs*. (Természetesen a régi jelző relatív, csak egy adott szinkrón metszetre értendő.)

Térjünk át a barátokhoz, ismerősökhöz köthető névadásra. Ebben az esetben többnyire rég nem látott kedves barát, nagyhatású iskolai évfolyamtárs esetleg kolléga, barát vagy ismerős aranyos kislánya vagy kislánya, volt kedves tanítvány, az idősebb gyermek iskolatársa vagy óvodás pajtása a névadás indítéka a kérdőívek tanúsága szerint. Valószínűleg a felnőtt emberek esetén a személyre való emlékezés játszik szerepet, a gyermekek esetén a kedvességük, bájosságuk mérvadó azzal a nemegyszer tetten érhető kívánsággal, hogy hátha a saját gyermek is olyan lesz, s itt újra a névmágia nyomait találjuk. Persze a felnőtt barátokkal, ismerősökkel kapcsolatban – s tegyük hozzá, hogy bármely pozitív személyiséggel kapcsolatosan is – fontos elem lehet valamilyen pozitív személyiségjegyre való emlékeztetés esetleg példakép értékkel, ez azonban az adatokból kevésbé nyilvánvaló. Néhány érdekesség: egy esetben a gyermek egy barát vezetéknévét kapta második névként – ez pedig a *Gazsó*; egy másik esetben a sportoló apa gyermekkori edzőjéről nevezték el a gyermeket, ugyanis az édesapa nagyon sokat köszönhet ennek az edzőnek; és egy érdekes jelenség – jelenség, mert ugyan szórványos, de nem egyedi: a szülést vezető orvos nevét kapja a gyermek mintegy hálából, sőt egy esetben mivel kislány született, és a szülést vezető orvos férfi volt, az orvos lányának a nevét választották a szülők.

A keresztszülőkhez kötődő névadásról csak nagyon röviden szeretnék szólni. Több keresztnévvizsgálatból kiderül, hogy a névadásnak hajdan legfontosabb tényezője, a vallási szempont sokat vesztett a jelentőségéből, másrészt az sem tűnik ma már szempontnak, hogy egy rangos keresztszülő nevének választásával meg lehet nyerni a pártfogását. Úgy tűnik tehát, hogy a keresztszülőkhez fűződő névadás egyfajta, sok esetben pusztán üres hagyományá vált, tehát sem vallási élmény, sem az ősi hit nyomai nem lelhetők fel tartalmi indokként. Ezt mutatja az is, hogy többnyire második névként kapják meg, és csak nagyon kevesen a keresztszülő nevét. (Érdekes lenne elvégezni ezzel kapcsolatban néhány év múlva egy újabb vizsgálatot, hiszen a rendszerváltás óta igen erős változások következtek be ezen a területen.)

A konkrét, valós személyhez köthető névadás utolsó, legkisebb hatóerejű, ám annál érdekesebb jelensége az ismert, híres személyiségek neve. Ezen belül is megkülönböztethetünk két csoportot: a ma is élő személyek neveit és a már történelmi hagyományokhoz köthető névadást. Az adatok azt mutatják, hogy semmilyen általános, egységes tendencia nincs jelenleg, teljesen egyéni, személyes asszociációkról lehet csak szó. Úgy gondolom, a nevek és a személyek önmagukért beszélnek, önmagukat minősítik. Nézzük tehát a listát: *Szandra* énekesnő (meglepő, hogy három esetben is indok volt időbeli kapcsolat nélkül), *Udvaros Dorottya* színésznő, *Diana* hercegnő, *Szikora Róbert* az R-Go együttes vezetője, *Horváth Attila* táncdalénekes és szövegíró, *Növényi Norbert* olimpiai bajnok birkózó. A már történelminek számító személyek: *Réka* hun fejedelem felesége, *Erzsébet* királyné, *Endre* nevű Árpád-házi királyaink, *Ady Endre* és *Pázmány Péter*. (Nem szándékozom most szociológiai szempontból is megvizsgálni a fenti választásokat, de egyetlen

megjegyzést hadd tegyek: az elsőként felsorolt csoport neveinek esetén egész bizonyossággal megállapítható, hogy alacsonyabb iskolázottságú szülők névválasztásáról van szó.)

Ahogy az ismert személyek neveinek a hatásában nem láthatunk semmiféle tendenciát, ugyanez áll az irodalmi művek hatására is. Kevés esetben bukkan fel indokként egy-egy irodalmi műben szereplő alak neve, és megint csak teljesen egyéni asszociációkról lehet beszélni. Lássunk néhány példát! Férfinevek: *Dávid* Dickens *Copperfield* Dávid című regényéből, *Ábel* Tamási Áron *Ábel-trilógiájából*, *Bendegúz* Rideg Sándor *Indul a bakterház* című regényéből és *Gergő* Gárdonyi Géza *Egri csillagok* című regényéből. Női nevek: *Dorottya* Csokonai *Dorottya*jából (ez némiképp meglepő), *Hajna* Vörösmarty Zalán futása című eposzából, *Olivia* Shakespeare *Vízkeresztjéből*, *Tímea* Jókai *Aranyemberéből*, *Réka* Sütő András *Advent* a *Hargitán* című drámájából és *Titanilla* Móra Ferenc *Aranykoporsó* című regényéből. Néhányan hivatkoztak régi mesékre vagy olyan ifjúsági regényekre, melyeknek már elfelejtették a címét, csak a pozitív hős neve ragadt meg bennük és vált a névadás indítékává; például *Gerda* egy mesehős nő neve, aki az anya emlékei szerint felolvasztja a jégkirálynő szívét.

A tömegkommunikáció szerepe – jóllehet tudjuk, mennyire erős az izlésformáló hatása – az adatok alapján nem kerül felszínre. Két példát tudok csupán felhozni: egy kislány az édesanya bevallása szerint *Flinstone Enikőről*, az ismert rajzfilmfiguráról kapta a nevét, egy másik pedig *Lindáról* (Görbe Nóra) az ugyanilyen című filmsorozatból. Minden bizonytal több adatot találnánk abban az esetben, ha a magyar keresztnévadás nem lenne hatóságilag szabályozva. Gondolok itt a különböző amerikai filmsorozatokra és azok hatására: például a *Dallas* című sorozat elindulása óta több kérvény érkezett a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetéhez a *Samantha* név engedélyezéséért (BÍRÓ ÁGNES szóbeli közlése).

Még két csoportról kell szólnunk, ahol tetten érhetők az emlékek és élmények a névadásban. Az egyik a vallásos élmény szerepe, melyet már röviden érintettünk a keresztszülőkkel kapcsolatos névválasztásoknál. Mint kiderült, ez a hajdan fontos szempont alig-alig játszik szerepet a névadásban. Csak néhányan hivatkoznak a védőszentre, s ezek tisztelete is inkább ismert patrónusra korlátozódik, például: *Mária*, *Anna*, *Veronika*; a férfinevek köréből nem is találtam példát. Meg kell még említeni a Biblia szerepét is, jóllehet arra is alig van példa, hogy kifejezetten bibliai alakokhoz kötődne a névadás; lánynevek esetén a *Dina* bevallottan ilyen, a fiúk esetén pedig két szülő hivatkozik arra, hogy az elsőszülött fiú azért lett *Ádám*, mert az első férfinak, az ősapának is ez volt a neve.

Végül említsük meg azt a névadási indítékot, amely egy esemény emlékéhez vagy egyéb élményekhez köthető. Ez a típusú motíváció is viszonylag ritka, pontosabban ritkábban kerül a felszínre, ám annál érdekesebb. A példák: egy kisfiú azért kapta a *Zsolt* nevet, mert a névnap a valószínű fogantatás időpontjára esik. Egy másik kisfiú azért lett *Szabolcs*, mert az apa Szabolcs megyéből származik. Egy kislánynak azért választották a *Zsuzsanna* nevet, mert az anya (jóllehet nem Zsuzsanna), sőt az apa gyermekkori becenevei között is szerepelt a Zsuzsi. Egy édesanya a gyermekkori játékabája után nevezte el lányát; két esetben pedig a *Viktória* névhez, annak jelentéséhez az kötődik, hogy nagyon nehezen, többszöri vetélés után született meg a kisbaba.

A továbbiakban még természetesen nagyon sok szempontot be lehetne vonni a vizsgálódásba, átgondoltabb magyarázatokat adni egy-egy jelenségre. Egyrészt: jó néhány esetben nem csak egyetlen emlék vagy élmény fűződik a névválasztásokhoz, másrészt: meg lehetne vizsgálni ezeket a szempontokat szociológiai aspektusból, vagy az első és második keresztnévek figyelembevételével is. Nem beszéltem a nevekhez kötődő negatív konnotációkról sem, jóllehet egészen biztosan nagyon fontos szerepet játszanak a névválasztásban, egy-egy név elutasításában, ezek azonban alig-alig derülnek ki a kérdőívekből. (Néhány esetben kaptam ezzel kapcsolatosan visszajelzést. A kérdőív 7. és 8. kérdése ugyanis a következő: Milyen más keresztnévek kerültek még szóba? Miért nem emellett a nevek mellett döntöttek? Esetenként az utóbbi kérdésre adott válaszokból nyíltan kiderült, hogy azért vetettek el egy-egy nevet, mert valamilyen negatív asszociáció kapcsolódik hozzá. Két szülőpár pedig kifejezetten utalt arra, hogy olyan nevet próbáltak keresni gyermeküknek, amelyhez semmilyen asszociációt nem tudtak hozzákapcsolni, ugyanis azt szeretnék, ha számukra a gyermek alakítaná ki a névhez fűződő érzelmeket.)

Az idézett szakirodalom

- KOVALOVSKY 1934: KOVALOVSKY MIKLÓS, Az irodalmi névadás. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 34. sz. Budapest, 1934.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979: J. SOLTÉSZ KATALIN, A tulajdonnév funkciója és jelentése. Budapest, 1979.
- LANSKY 1991: BRUCE LANSKY, The Best Baby Name Book in the whole wide world. New York, 1991.
- BÜKY 1961: BÜKY BÉLA, A fővárosi keresztnévadás hatóerői. Nyelvtudományi Értekezések 26. sz. Budapest, 1961.
- BÜKY 1968: BÜKY BÉLA, Tények, elvek és a mai budapesti keresztnévadás: Nyr. XCII, 1968. 149-156.
- BÜKY BÉLA 1974: BÜKY BÉLA, Névadás és lakóhely: Nyr. CXVIII, 1974. 5-13.
- TÓTH 1967: TÓTH IMRE, A legszebb magyar név: Nyr. XCI, 1967. 122-132.

Melléklet 1.

A kérdőív

A gyermek keresztnéve:

Az édesanya keresztnéve:

Foglalkozása:

Az édesapa keresztnéve:

Foglalkozása:

Hányadik gyermek?

Testvére (testvérei) keresztnéve:

A névválasztásnál kézbe vették-e az Utónévkönyvet? Igen - Nem

Figyelembe vették-e, hogy keresztnév jól összecsend a vezetéknevvel?

Igen - Nem

Figyelembe vették-e, hogy mikor van a névnap? Igen - Nem

Figyelembe vették-e, hogy mennyire gyakori egy-egy szóba került név?

Igen - Nem

Közrejátszott-e a választásnál valamelyik szülő idegen nyelvi tudása? Ha igen, melyik ez a nyelv?

- Játszott-e szerepet a névválasztásban közelálló rokon, barát vagy más személy neve (irodalmi alak, közéleti személyiség, filmszínész, énekes stb.)? Ha igen, ki volt ez?
- Milyen más keresztnév került még szóba?
- Miért nem emellett a nevek mellett döntöttek?
 - A leendő szülők együttes döntése volt a választott név, vagy egyikőjük határozott elképzelése, melyet érvényesített?
 - Ha nem tudtak dönteni a névadást illetően, kaptak-e tanácsot? Ha igen, kitől (rokon, barát stb.), és mennyiben fogadták meg?
 - Ha adtak második keresztnévet gyermeküknek, mi készítette önöket erre?
 - Ha a gyermek az édesapa vagy az édesanya nevét viseli, miért döntöttek a **szülő neve mellett?**
 - a) Úgy tartják helyesnek, hogy a gyermek a szülő nevét viselje
 - b) Családi hagyomány
 - c) Saját nevük tetszett a legjobban
- Miért tetszik a választott név?
 - a) Kellemes, jó hangzása van
 - b) Jól becézhető
 - c) Valakinek vagy valaminek az emléke fűződik hozzá
 - d) Idegenszerű (angolos, franciás stb.) a hangzása
 - e) Szép régi magyar név
 - f) Mostanában divatos
- Egyéb

Melléklet 2.
Női nevek gyakorisági listája (1987-1989)

	1. névként	2. névként	összesen
1. Nikolett	41	1	42 (6.57 %)
2. Zsófia	29	4	33 (5.16 %)
3. Ágnes	19	13	32 (5.01 %)
4. Eszter	25	6	31 (4.85 %)
5-6. Anita	25	4	29 (4.54 %)
Viktória	28	1	29 (4.54 %)
7. Tímea	24	2	26 (4.07 %)
8-10. Andrea	18	7	25 (3.91 %)
Dóra	21	4	25 (3.91 %)
Krisztina	21	4	25 (3.91 %)
11. Anna	18	5	23 (3.60 %)
12. Judit	16	6	22 (3.44 %)
13. Katalin	13	6	19 (2.97 %)
14-16. Éva	12	6	18 (2.82 %)
Orsolya	11	7	18 (2.82 %)
Zsuzsanna	7	11	18 (2.82 %)
17-18. Réka	13	4	17 (2.66 %)
Szilvia	15	2	17 (2.66 %)
19-20. Adrienn	14	1	15 (2.35 %)
Nóra	14	1	15 (2.35 %)
21-24. Bernadett	10	3	13 (2.03 %)
Brigitta	12	1	13 (2.03 %)
Edina	12	1	13 (2.03 %)
Mária	3	10	13 (2.03 %)
25-27. Alexandra	10	2	12 (1.88 %)

	Barbara	10	2	12 (1.88 %)
	Szandra	9	3	12 (1.88 %)
28-29.	Beáta	9	2	11 (1.72 %)
	Lilla	10	1	11 (1.72 %)
30-34.	Anikó	7	3	10 (1.56 %)
	Boglárka	9	1	10 (1.56 %)
	Dorottya	10	-	10 (1.56 %)
	Csilla	7	3	10 (1.56 %)
	Rita	7	3	10 (1.56 %)

639 (100 %)

Melléklet 3.
Férfinevek gyakorisági listája (1987-1989)

	1. névként	2. névként	összesen	
1.	Tamás	54	9	63 (7.26 %)
2.	Péter	46	13	59 (6.80 %)
3.	Gábor	47	11	58 (6.68 %)
4.	András	34	11	45 (5.18 %)
5-6.	Ádám	34	9	43 (4.95 %)
	Attila	34	9	43 (4.95 %)
7.	Zoltán	32	8	40 (4.61 %)
8.	Balázs	33	6	39 (4.49 %)
9-10.	Dávid	34	4	38 (4.38 %)
	László	31	7	38 (4.38 %)
11-12.	Dániel	33	3	36 (4.15 %)
	István	24	12	36 (4.15 %)
13.	Gergely	25	3	28 (3.23 %)
14.	Zsolt	17	10	27 (3.11 %)
15.	Csaba	21	4	25 (2.88 %)
16-17.	Krisztián	17	4	21 (2.42 %)
	Márton	20	1	21 (2.42 %)
18.	József	11	9	20 (2.30 %)
19-20.	Ferenc	8	11	19 (2.19 %)
	Tibor	12	7	19 (2.19 %)
21.	Norbert	16	2	18 (2.07 %)
22.	Máté	16	1	17 (1.96 %)
23-24.	János	13	3	16 (1.84 %)
	Róbert	15	1	16 (1.84 %)
25.	Bence	13	2	15 (1.73 %)
26-27.	Gergő	8	5	13 (1.50 %)
	Roland	12	1	13 (1.50 %)
28-29.	Sándor	6	5	11 (1.27 %)
	Viktor	10	1	11 (1.27 %)
30-31.	György	6	4	10 (1.15 %)
	Miklós	5	4	10 (1.15 %)

868 (100 %)

LACZKÓ KRISZTINA

A MAGYAR TENGHERFENÉK-DOMBORZATI NEVEK MEGALKOTÁSÁRÓL

A tengerfenékdomborzati nevekkel kapcsolatos kérdések két oldalról, a nyelvtudomány és a földtudományok oldaláról vizsgálhatók.

A térképi névrajz elkészítése során a "térképész olyan nyelvi anyagot használ, melyet a nyelv szokásos használatához képest sajátosan *egységesítenie* kell, egyes esetekben az egységesítés mellett a nyelvi eszközök *bővítéséről* is gondoskodnia kell. E két feladat egyikét sem végzi el a nyelvtudomány, mely a *névtan* keretében eddig hagyományosan csak a *természetes névadással*, az így keletkezett nevek rendszerével, a *mesterséges névadás* területén pedig csupán a már létrejött rendszerek elemzésével, közülük is csak a helységnevekével foglalkozott" (FÖLDI E., 1991).

Jelen tanulmányban a Kartográfiai Vállalatnál 1984-től folyó – a tengerfenék-domborzat ábrázolásával kapcsolatos – kutatások azon eredményeit foglalom össze, amelyek a térképi névrajz, a – mind a nyelvi, mind a földtudományi követelményeket kielégítő – magyar tengerfenék-domborzati nevek megalkotásával kapcsolatban születtek.

A tengerfenék megismerésének hatása a térképi névanyagra

A Világtenger területén a nagy szélsőségeket mutató domborzati formákat (pl. a legnagyobb mélységeket magukban rejtő óceáni árkok egy részét) már régebben ismertük. Azt is tudtuk, hogy egyes területeken valóságos hegységrendszerek húzódnak az óceánok mélyén, mégis a Világtenger területének zöméről az a felfogás terjedt el, hogy a nagy mélységek egy hangú, sima vidéket rejtenek. Csak a legújabb idők kutatásai derítették föl, hogy az óceán- és tengerfenék tagoltsága, képződményeinek formagazdagsága a szárazföldi területekével vetekszik.

Ahogy az európai ember számára az új kontinensek megismerése hajdan a partvidéki területek feltérképezésével kezdődött, éppígy a tengeri területek esetében is a partközeli övek részletesebb megismerése időben messze megelőzte az azoktól távolabb levő mélytengeri területek feltárását. Természetesen ugyanezt követte az óceán- és tengerfenék képződményeinek elnevezése is.

Jelenleg a nagy technikai felkészültséggel és megfelelő anyagi bázissal rendelkező országok a tengerparthoz közel fekvő területeiket már jól ismerik. Ennek következtében igen gazdag névanyag áll rendelkezésünkre pl. az európai, az észak-amerikai, a japán, az ausztrál partok és a Szovjetunió utódállamainak parti vizei esetében. Napjainkban már a mélytengeri területek felmérése is igen intenzíven folyik, így egyre több részlet, sok eddig ismeretlen tenger alatti képződmény válik ismertté. Az újonnan felmért területek névadói azok a kutatók, akik a tengermélységmérés eredményeképpen az új képződményeket felfedezik: a névadók tehát számunkra idegen nyelvűek. Ennek ellenére már korábban is léteztek magyar nevek is a legnagyobb, legismertebb képződményekre.

A megismerési folyamat napjainkban vezetett el oda, hogy a már régebről ismert tengerfenék-domborzati képződmények nevének részbeni megváltoztatására számos esetben kerül sor. Ennek oka végső soron az,

hogy a kezdeti időszakban kizárólag morfológiai szempontok figyelembevételével történt a névadás, gyakran mindössze néhány mérés alapján. Mai ismereteink birtokában már van lehetőség a domborzati elemek genetikájának – kialakulási folyamatának – figyelembevételére is. E jelenség szemléltetésére mindössze egy példát említek: a Haack Weltatlas 1984-es átdolgozott kiadásában az 1980-ashoz viszonyítva azt tapasztaltam, hogy a fenékdomborzati nevek jelentős része megváltozott. E változás elsősorban az ún. földrajzi közneveket érintette.

Összefoglalva: a névanyag bővülésének oka az új objektumok felfedezését követő névadás; a már ismert képződmények névváltozásának oka pedig a földtudományi ismeretek gyarapodásában rejlik.

Alapfogalmak

Néhány nyelvészeti alapfogalom tisztázása elengedhetetlen a kérdések további tárgyalásához:

a) **Földrajzi névnek** nevezünk minden olyan nyelvi alakulatot, amelyet a földfelszín természetes vagy mesterséges részleteinek azonosítására kisebb vagy nagyobb közösségek használnak. A földrajzi nevek mind tulajdonnevek.

b) A földrajzi nevek lehetnek *egytagúak* vagy *egyeleműek* és *többtagúak* vagy *többeleműek*. **Tagnak** vagy **elemnek** azokat az értelmes részeket nevezzük, amelyekre a földrajzi nevek felbonthatók.

c) A több elemből (tagból) álló földrajzi neveknek és megjelöléseknek utolsó eleme gyakran egy *földrajzi fogalmat jelölő főnév*, úgynevezett **földrajzi köznévi** (FÁBIÁN P.–FÖLDI E.–ifj.HÖNYI E., 1965). [A tag kifejezést a földrajzi nevekkel kapcsolatban más értelemben is használjuk. A (földrajzi köznévi) **utótag** azt a földrajzi fogalmat jelöli, amely formacsoporthoz a megnevezett képződmény/objektum tartozik. Maga is állhat több elemből (több értelmes részből), pl. *fenékhely*, de hiányozhat is a földrajzi névből (hiányos földrajzi nevek). Az **előtag** vagy megkülönböztető/egyediesítő elem biztosítja a képződménynek a földrajzi köznévi (utótaggal) meghatározott formacsoporton belüli megkülönböztetését a csoport más tagjaitól, pl. a *Pioneer-fenékhely* a fenékhelyek közül a Pioneer nevű. Az előtag is lehet összetett (állhat több elemből): pl. a *Hunter-szigeti-hátság*, a hátságok közül a Hunter-sziget mellett fekvő. (Ebben az esetben a Hunter-sziget az előtag). A továbbiakban az elő- és utótag kifejezéseket a fenti értelemben használom majd, kivéve, ha erre külön utalok: az utótag a formacsoport-megjelölést, az előtag a formacsoporton belüli megkülönböztetést szolgáló része a földrajzi névnek (MÁRTON M., 1991).]

d) A helyzetre (*alsó, felső, külső, belső, hátsó, elő, keleti, délkeleti* stb.), nagyságra (*nagy, öreg* [=nagy], *kis* stb.), formára (*görbe, lapos, sima* stb.) utaló melléknevet földrajzi nevek előtagjaként használva **földrajzi jellegű jelzőnek** nevezük (FÁBIÁN P.–FÖLDI E.–ifj.HÖNYI E., 1965). [Mivel a földrajzi jellegű jelzők köre bővíthető a településnevekből vagy más földrajzi objektumot jelölő tulajdonnevekből képzett melléknevekkel is (pl. *budapesti, zöld-foki, fekete-tengeri*), ezért a korábban említetteket célszerűen **általános földrajzi jellegű jelzőnek** nevezhetjük (MÁRTON M., 1987, 1989).]

e) A tengerfenék-domborzati nevek is földrajzi nevek, így helytálló ezekre is az az **osztályozás**, ami szerint "beszélhetünk magyar, részben magyar és idegen nevekről" (FÖLDI E.–ifj.HÖNYI E., 1965).

Nézzünk egy-egy példát ezekre a "Nagy világatlasz" (1985) anyagából: *Zöld-foki-medence* – minden eleme magyar; *Pioneer-fenékhegy* – csupán földrajzi köznévi utótagja magyar; *The Gully* – nincs magyar eleme.

Nemcsak hazánkban, de másutt is az tapasztalható, hogy minden ország a saját nemzeti nyelvén (nyelvein) is elnevezi a külföldön legjelentősebb földrajzi objektumokat, és így számos exonimát hozott illetve hoz létre. Az **exonima** a megnevezett földrajzi objektumot birtokló országban megállapított hivatalos névtől eltérő, más országban ugyanarra vonatkozó földrajzi név.

Az exonimák használatával kapcsolatban ellentétes törekvések figyelhetők meg: Az ENSZ keretében tárgyalások folynak a földrajzi nevek egységesítésére, a használatban levő exonimák számának csökkentésére az *egy objektum – egy név* alapelvnek megfelelően. A korábban igen szigorú ENSZ-állásfoglalások azonban utóbb odáig "szelidültek", hogy az egységesítés szempontjából nem tekintik exonimának azokat a neveket, amelyek a hivatalos névtől csak mellékjelek vagy névelő elhagyásában, pótlásában, módosításában, a név raggal vagy képzővel való bővítésében és a földrajzi köznévf lefordításában térnek el.

A földrajzi nevek egységes használatának kialakítását célul kitűző ENSZ konferenciák törekvése kétirányú: a nemzeti egységesítés és a nemzetközi egységesítés megvalósítása. A konferenciák határozatai *ajánlások* az ENSZ tagországai számára.

a) A nemzeti egységesítés azt jelenti, hogy az egy országon belül található minden elnevezett topográfiai részletnek hivatalos névtestület által elfogadott névvel kell rendelkeznie. Ezeknek az egységesített neveknek meg kell felelniük a helyi használatnak, írásmódjukat tekintve pedig – amennyire ez lehetséges – a nemzeti helyesírás szabályait kell követniük. A nemzeti egységesítés a nemzetközi egységesítés egyik előfeltétele. Az egy országon belüli hivatalos nevek megállapítása sem egyszerű azonban az *azonos nyelvet* beszélő különböző közösségek (pl. más-más falu lakói) eltérő névhasználata miatt: pl. *Tatai (öreg)-tó* = *Tatai-tó* + *öreg-tó*. Még komolyabb – és politikai szempontból kényesebb – kérdés az egy országon belül élő *több nemzetiség* névhasználatának egységesítése: *Novi Sad – Újvidék, Eisenstadt – Kismarton, Bratislava – Pozsony, Mukacsevo – Munkács, Oradea – Nagyvárad* stb. A nemzetiségi jogok mind szélesebb körű elismerésének következményeképpen (reméljük így lesz), ezeket a neveket **hivatalos változatoknak** tekinthetjük. Így reálisan elérhető célként csak az tűzhető ki, hogy az egy országon belül azonos nyelvet beszélő népcsoportok egy adott földrajzi objektumra csak egy nevet használjanak. Azaz, hogy a *népcsoportokon belüli egységes névhasználat* valósuljon meg.

b) A földrajzi nevek nemzetközi egységesítése az a tevékenység, amely a Föld valamennyi földrajzi nevének, továbbá a Naprendszer egyéb égitestjein található objektumok neveinek a világ minden nyelvén való azonossá tételére vonatkozik a nemzeti egységesítés és/vagy a nemzetközi megállapodások segítségével (beleértve a különféle írásrendszerek közötti megfelelések egységességét is). Itt is bonyolult a kérdés az "egyedüli szuverenitáson kívüli nevek" – a több országhoz tartozó domborzati formák és a nemzetközi (?) szárazföldi területeken (Antarktisz) illetve vizeken felfedezett képződmények neveinek – esetében. A Világtenger jelentős része egyik ország területéhez sem tartozik. Nincs tehát hivatalos nyelv, amiből az következik, hogy (jogi szempontokat is figyelembe véve) e területek neveivel kapcsolatban nem is beszélhetünk exonimákról. Tehát a nemzetközi vizeken fekvő ugyanazon

objektum különböző nyelvű megnevezései **azonos értékű névváltozatok**. Ezeknél a földrajzi név megkülönböztető elemeiben is lényeges eltérések adódhatnak (a névalak tekintetében), és különösen a nagyobb formák lehatárolásánál lényeges eltérések mutatkozhatnak (topográfiai szempontból) a tengeri felmérésekben vezető nemzetek között. Így azok az országok – mint mi is –, akik csak átveszik, "fordítják" e tengeri neveket, válogathatnak a névváltozatok között (MÁRTON M., 1987). Az ilyen "nem valódi exonimák" számának gyarapodása figyelhető meg a különböző kiadványok, szakkönyvek, térképek, atlaszok esetében az egyre szaporodó tengerfenék-domborzati neveknél is: Nagy világatlasz (1985), Haack Weltatlas (1984), Velký atlas světa (1988) stb.

A téma bonyolultságát az is jelzi, hogy a tengerfenék-domborzati elnevezések kérdése le is került a napirendről az ENSZ-ben mindaddig, amíg a tengerjogi viták folytak. 1982. december 6-án azonban 119 nemzet képviselői látták el kézjegyükkel a tengerjogról szóló megállapodást (Convention of the Sea) (BORGESE, E. M., 1983). Ma a tengerfenék-domborzati képződmények földrajzi neveinek egységesítése, a Nemzetközi Hidrográfiai Szervezettel (IHO) való együttműködéssel van napirenden az ENSZ-ben.

A BGN-névadás és az amerikai névtárak

Az egységesített nevek használatának biztosítása névtárak kiadását kívánja meg. A Gazetteer of Undersea Features (1971, 1981) címmel kiadott tengerfenék-domborzati névtárakat a The United States Board on Geographical Names (a továbbiakban BGN), az USA Szövetségi Kormánya mellett működő, 1890-ben alapított hivatali testület állította össze. A BGN mind az Egyesült Államok, mind a más országok területén lévő földrajzi objektumok, képződmények USA-beli egységes hivatalos névhasználatára tesz javaslatot a USA kormánynak. Az anyagok összeállításához nyelvészek, földrajzszakértők és térképészek munkáját veszi igénybe, s szükség szerint együttműködik a névtárak anyagában érdekelt országokkal is.

Az alábbiakban a névtár 2. és 3. kiadása (1971, 1981) alapján tekintem át a BGN által a hivatalos névadás és név egységesítés során követett eljárás gyakorlati tudnivalóit. Ez a névegységesítési eljárás összhangban van az ENSZ és a Nemzetközi Hidrográfiai Szervezet (IHO) által elfogadott – és a mindenkor kiadás időpontjában érvényes – szabályokkal.

1. A BGN figyelembe veszi az USA állampolgárainak, a nemzetközi vizeken levő tenger alatti képződményekre tett alkalmas névjavaslatait.
2. A BGN ugyanolyan módon, mint más hazai (USA-beli szárazföldi) nevek esetében, veszi figyelembe az USA felségvizein levő képződmények elnevezésére tett javaslatokat.
3. Ahhoz, hogy egy képződményt elnevezzenek, elsőrendű fontosságú a képződmény (földrajzi) jellegének, kiterjedésének és helyzetének meghatározása. A helyzetet földrajzi koordinátákkal kell megadni. Ha olyan képződményre kell hivatkozni, amelynek (az előbbi értelemben vett) teljes elfogadása még nem történt volna meg, a hivatkozás a földrajzi köznévvel és a koordinátákkal történjék. Ezekben az esetekben, ha a (képződmény földrajzi) jellege nem meghatározott, (?) kövesse a földrajzi köznevet, ha pedig a helyzete bizonytalan (PA) = (Position Approximate) [= hozzávetőleges helyzet] kövesse a koordinátákat.

4. Más országok partjainak közvetlen közelében levő fenékdomborzati nevek úgy használandók, mint az adott országban.

5. A BGN rendszerint jóváhagyja a más államok vagy más országok állampolgárai által, az USA határain túl fekvő fenékdomborzati képződményekre elfogadott neveket, kivéve ha vita vagy más probléma merül fel azokkal kapcsolatban.

6. A (földrajzi nevek) megkülönböztető elemeinek kiválasztásánál követett eljárások:

A) A BGN által régóta követett gyakorlat, hogy a rövid és egyszerű neveket, mint a leginkább használhatókat, előnyben részesíti, amennyiben más szempontból egyenrangúak (az azonos képződményre tett különböző névjavaslatok).

B) A jelentős (nagy kiterjedésű) fenékdomborzati képződmények nevében a megkülönböztető elemek lehetőleg jelezzék – ha ez megvalósítható – annak a területnek a hozzávetőleges helyzetét, ahol az adott képződmények fekszenek, pl. *Mariana-árok, Keleti kilencvenes hátság.*

(1) Bizonyos esetekben ez könnyen megvalósítható a közelben fekvő (ismert) képződmények megkülönböztető elemeinek használatával, pl. *Aleut-hátság, Aleut-medence, Aleut-árok, Mariana-medence, Mariana-árok, Bellona-sziklazátonyok, Bellona-homokzátony.*

(2) Bizonyos esetekben a megkülönböztető elem nagy, jól ismert közel fekvő képződményekhez viszonyított irányt jelölhet, pl. *Déli-Honshui-hátság, Nyugati-Karolina-medence.*

(3) Abban az esetben, ha egy hosszan elnyúlt képződmény kiterjedését kell kifejezni és a végpontok már megnevezett földrajzi formákkal leírhatók, az utóbbi formák megkülönböztető elemei kötőjellel kapcsolva az új képződmény megkülönböztető elemül használhatók fel, pl. *Azori-Gibraltári-hátság, Peru-Chilei-árok.*

(4) A kanyonok, mivel rendszerint szorosan a part közeléig húzódnak, rendezen folyók, földfokok vagy más könnyen azonosítható szárazföldi objektumok nevét kapják megkülönböztető elemül, pl. *Hudson-kanyon, Barrow-kanyon, Norfolk-kanyon.*

C) Más képződmények megkülönböztető elemei ún. emlékeztető nevek (vö. J. SOLTÉSZ K., 1979 és LAURSEN, D., 1972), a tengerek tanulmányozásában jelentős szerepet játszó hajók, személyek, expedíciók, szervezetek és intézetek neve. Mindemellett a megemlékezés másodrendű szempont a névadásban; az elsőrendű szempont: hatásos, könnyen használható és megfelelő tájékoztatást nyújtó nevek.

(1) Felhasználható a képződményt felfedező hajó neve. Ha azonban ezt a nevet korábban már azonos domborzati formára használták, akkor annak a hajónak a neve alkalmazható, amely (mérésekkel) megerősítette a képződmény létét. [A 2. kiadás szerint: ilyen nevek adhatók fenékhegyeknek, bérceknek, kanyonoknak, táblahegyeknek stb., pl. *San Pablo-fenekhegy, Atlantis II-táblahegyek.*]

[A 2. kiadás további – a 3. kiadásban nem részletezett – nevei, névcsoportjai példákkal:

2.) A képződmény felfedezésénél használt eszközök egyedi nevei használhatók, mint pl. a *Kiwi-fenekhegy* esetében, melynek létét mágneses anomália nyomán a MAGNET Project (kutatási program) keretében a "KIWI" nevű földmágneses kutató repülőgépről fedezték fel.

3.) Expedíciónevek használhatók, pl. *Northern Holiday-fenekhegy.*

7.) A tengerkutatással kapcsolatban álló szervezetek és intézetek (neve használható), mint pl. a *Scripps-kanyon* (esetében történt).]

(2) Személynevek a következők lehetnek:

a) A képződmény felfedezésével és leírásával kapcsolatos személy, ide értve a hajó kapitányát, az expedíció vezetőit vagy a kutatógárda vezetőit, és mindazokat, akik a felfedezés és leírás idején megbízást teljesítettek.

b) Azok a személyek, akik kifejezetten fontos szerepet játszottak az adatok interpretációjában (értelmezésében), amely a képződmény egyedi jellegzetessége felismeréséhez vezetett. [A 2. kiadás szerint: ezek a személyek a mélységmérők (=bathymetrists - van is ilyen fenékhegycsoport), óceanográfusok, geológusok, hidrográfusok lehetnek.]

c) Azon személyek, akik jelentős mértékben hozzájárultak az óceánokkal kapcsolatos ismeretekhez. [A 2. kiadás szerinti kiegészítés: ide értve az óceáni adatok interpretációját vagy az óceáni térképek készítését, azaz a rég múlt idők hidrográfusai, óceanográfusai és tudósai; pl. *Maury-csatorna, Ewing-fenékhegy.*]

d) Egy nemzet történelmében kiemelkedő szerepet játszó személyiségek.

D) Képződménycsoportokat lehet elnevezni speciális fogalomkörbe tartozó (történelmi) személyiségek, mitológiai alakok, csillagképek, halak, madarak, állatok stb. nevével a következő példák szerint: *Matematikus-fenékhegyek: Archimédész-fenékhegy, Euklédész-fenékhegy, Gauss-fenékhegy; Muzsikus-fenékhegyek: Bach-fenékhegy, Brahms-fenékhegy, Schubert-fenékhegy.* [A 2. kiadásban szereplő további példák valószínűleg fiktiívek, mert a 3. kiadás ezeket az *Ampère-fenékhegy* kivételével nem tartalmazza. *Fizikus-fenékhegyek: Volta-fenékhegy, Ampère-fenékhegy, Galvani-fenékhegy; Kis Medve-hátság- és -hasadékvidék: Kochab-hátság, Polaris-hátság, Suhail-hátság* (a csillagképről illetve a csillagkép egyes tagjairól).]

E) A leíró nevek, ha még nem fordultak elő, elfogadhatók; különösen akkor, ha megkülönböztető jellegzetességre utalnak, pl. *Horog-hátság, Patkó-fenékhegyek.* [Ezeket egyébként nem fordítjuk, ld. később!]

F) Alkalmatlannak tekintett nevek a következők:

(1) Hasonló képződményre másutt már használt nevek.

(2) Teljes név, vagy személyek, intézmények, szervezetek nehezen kezelhető címe és elnevezése.

(3) Kereskedelmi termékek vagy gyártóik neve.

(4) A javaslattevővel rokoni vagy baráti kapcsolatban álló személyek neve.

7. Sok éven át használt nevek elfogadhatók akkor is, ha azok a fenti elvekkel nincsenek összhangban.

Természetesen az idézett névtárak nemcsak a földrajzi nevek előtagjaira (megkülönböztető elemeire) vonatkozó tudnivalókat foglalja össze, hanem a földrajzi fogalmakat és a köznévi utótagokat is tárgyalja. Feltétlenül meg kell említeni itt, hogy e névtárakon kívül a General Bathymetric Chart of the Oceans (továbbiakban: GEBCO) összkiadása (1984) mellékleteként hasonló részletességű anyag jelent meg, kiegészítve a francia nyelvű változatokkal is. Az előtagokra vonatkozó rész teljesen összhangban van az idézett BGN-elvekkel.

A mai magyar tengerfenék-domborzati nevek történeti előzményei A Földrajzinév-bizottság határozatai

Minden különösebb elemzés és kommentár nélkül az I. táblázatban összefoglalom azt a magyar történeti névanyagot, amellyel a Nagy világtalasz megjelenését megelőző időszakban a földtudományokat művelők, illetve az igazán érdeklődő nagyközönség "hivatalosan" (értem ezen az oktatást) megismerkedhetett. (Természetesen kizárólag a tengerfenék-domborzat neveire gondolok.) Ezt az ismeretanyagot a tudományos és/vagy az ismeretterjesztő folyóiratok cikkeiből egészíthették ki az érdeklődők az 1985-öt megelőző időszakban.

Talán az egyik legkorábbi magyar nyelvű összeállítás – pontosabban három térképvázlat – RICHARD, J. (1912) "Occeánográfia" című munkájában jelent meg, és valószínűleg a mű magyar fordítójától, PÉCSI ALBERTTől származik. A könyvbeli szöveg alapján bizonyosnak látszik, hogy az óceánok mélységvonalrajza és a névanyag, a közölt három térképvázlaton, a GEBCO első kiadásának felhasználásával készült. A táblázat első oszlopa tehát a "hőskort" idézi, amikor még tengerünk lévén a kor színvonalával lépést tartott a magyar tengerkutató és az ezzel foglalkozó szakirodalom: 1912-ből, mely év éppen megelőzte az első és utolsó magyar Adria expedíciót (a korábbi osztrák-magyar kutatásokat nem számítva). A táblázat további oszlopai a szerzők szakmai "becsületének" tanúbizonyságai. A második oszlopban az 1952-ben BULLA BÉLA szerkesztésében megjelent "Általános természeti földrajz", egyetemi tankönyv I. kötetében "A víz természeti földrajza" című – KÉZ ANDOR által írt – fejezetéből származó térképek; a harmadik oszlopban a TASNÁDI KUBACSKA ANDRÁS szerkesztette, 1960-ban megjelent "A Föld" című ismeretterjesztő munka KOCH NÁNDOR tollából származó "A tenger" fejezete ábráinak névanyaga. A negyedik oszlop HALTENBERGER MIHÁLY 1965-ben megjelent kiváló munkája, a "Tengerészeti földrajz" ábráinak; míg az ötödik a SZABÓ LÁSZLÓ szerkesztette "Általános természeti földrajz", ugyancsak általa – UDVARHELYI KÁROLY nyomán – írt, "A víz földrajza" c. fejezet ábrájának (mert csak az Atlanti-óceánról van ilyen!) neveit tartalmazza. A hatodik oszlopban KURUCZ ANDOR "Tengerek földrajza" című munkájának névanyaga szerepel. Az időközben kiadott magyar atlaszok az idézett munkák névanyagának csak kis töredékét tartalmazták. A Kartográfiai Vállalat által 1985-ben kiadott "Nagy világtalasz" az első olyan magyar tudományos munka, melyben a tengerfenék-domborzat magyar nevei tömegesen fordulnak elő.

A tengerfenék-domborzat egyre jobb megismerése folytán újabb és újabb földrajzi nevek jönnek létre függetlenül attól, hogy szabályozott-e a névadás, illetve a névírás. Hazánkban az 1970-es évek végén, a "Nagy világtalasz" készítése során mind sürgetőbben vetődött föl a magyar tengerfenék-domborzati nevek megalkotásának igénye. A jogi és szakmai szempontból is illetékes Földrajzinév-bizottság emiatt foglalkozott a kérdéssel 1979-ben. A földrajzi nevek előtagjainak megállapítására, valamint a földrajzi fogalmak illetve köznévi utótagok magyar megfelelőinek meghatározására egyaránt sor került.

Az összesített jegyzőkönyvet – amely az említett témák elvi kérdéseinek összefoglalását tartalmazza – tekintettel jelentőségére, változtatás nélkül közzlöm az alábbiakban:

**Földi Ervin: Előterjesztés a tenger alatti domborzati nevekről.
Földrajzinév-bizottság (32. ülés) Budapest, 1979.**

1. Bizottságunk 31. ülésének határozata alapján az OFTH, a Földmérési Intézet, a Kartográfiai Vállalat és az Országos Pedagógiai Intézet képviselőiből munkacsoport alakult. Részt vett a munkacsoportban Dr. Takács József, bizottságunk tagja is, szakértőként pedig Dr. Galász András egyetemi tanársegéd.

2. A munkacsoport két ülést tartott, melyek közül az első az általános fogalmak magyar megfelelőivel foglalkozott. Ahogyan erről a 31. ülésen szó esett, a tenger alatti domborzat általános fogalmainak megállapításához rendelkezésre állt az ENSZ földrajzi névi szakértői csoportjától származó anyag. Az ott közölt meghatározások alapján és a meghívott szakértő segítségével a 65 angol nyelvű fogalomra 42 magyar megfelelőt állapítottunk meg. A munkacsoport szükségesnek látta, hogy a felszíni formákat jelölő általános fogalmaktól való megkülönböztetés érdekében néhány esetben a tengerfenékre utaló előtag alkalmazását javasolja, pl. *fenékhegy* stb. A felszíni formáknál is előforduló legtöbb általános fogalom azonban minden megkülönböztetés nélkül áll, pl. *árok*, *csúcs* stb.

A megállapított magyar megfelelők a következők:

árok (moat, trench); *bérc* (knoll); *csúcs* (peak); *fal* (escarpment, scarp); *fenéksatorna* (channel, sea channel); *fenékhegy* (seamount); *fenékhegyek* (abyssal hills, seamounts); *fenékhegység* (mountains); *fenéksíkság* (ayssal plain, plain); *gát* (levee); *hasadék* (submarine trough, trough, trough valley); *hát* (rise); *hátság* (ridge); *hegylánc* (cordillera); *hordaléklejtő* (cone, fan, submarine cone); *kontinensperem* (continental margin); *kontinenstalp* (continental rise); *középvárok* (median valley, rift, rift valley); *lejtő* (continental slope, slope); *lejtővidék* (borderland, continental borderland); *lyuk* (hole); *magaslat* (hill); *medence* (basin); *mélység* (deep); *nyereg* (saddle); *nyúlvány* (spur); *pad* (bank, marine bank); *plató* (plateau); *self* (continental shelf, shelf); *selfszegély* (shelf break, shelf edge); *szakadék* (gap); *szirt* (pinnacle); *szurdok* (canyon, submarine canyon); *táblahegy* (guyot, tablemount); *talp* (sill); *terasz* (terrace); *törésöv* (fracture zone); *törmelékkep* (apron, archipelagic apron); *vidék* (province); *vonulat* (range); *völgy* (sea valley, submarine valley, valley); *zátony* (reef, shoal).

3. A munkacsoport második ülésén az egyes nevek megvitatására került sor. Az utótagként jelentkező általános fogalmak alkalmazása már nem jelentett gondot. Éppen ezért ekkor elsősorban az előtagként álló szavakkal foglalkoztunk.

a/ Mivel már a bizottságban is szó volt az *-i* képzős formákról mint a magyar névhasználatban szokásos előtagi elemekről, ennek a munkacsoport különös figyelmet szentelt. Arra a megállapításra jutottunk, hogy az *-i* képző alkalmazása akkor lehet indokolt, ha az elnevezés alapja egy közeli ország, táj, sziget stb. Pl.: *Madagaszkár* → *Madagaszkári-medence*, *Hunter-sziget* → *Hunter-szigeti-hátság*, *Honshu* → *Honshui-hátság*, *Dél-Ausztrália* → *Dél-ausztráliai-medence* stb. Úgy találtuk azonban, hogy ezt az általánosságban érvényes képzésmódot nem lehet minden esetben következetesen alkalmazni. Másképpen úgy is mondhatnánk, hogy a

nevek egy részében az előtagot nem helyzetre utalónak érezzük, hanem olyannak tekintjük, mint amiről vagy akiről az adott részletet elnevezték, pl.: *Tonga-árok* (nem *Tongai-árok*), *Mariana-árok* (nem *Marianai-árok*), *Kókusz-hátság* (nem *Kókuszi-hátság*). Az ilyen lehetőséget támasztja alá a már elterjedtnek számító *Bermuda-háromszög*, ami lehetne *Bermudai-háromszög* is. – A fennálló bizonytalanság érzékeltetésére zárójelbe tett *-i* betűt alkalmazunk ott, ahol korábban nem volt, és használatát kérdésesnek ítéltük. [A tételes névvizsgálatra történő utalás.]

b/ Az előtagok magyaros formában való írását általában kerültük. Elsősorban azért, mert az ilyen típusú nevekben igen gyakoriak a hajók nevéből átvett előtagok, és ennek ellenkezőjét nincs módunkban felkutatni. Ilyen lehet pl. az *Astoria*, *Albatross*, *Naturaliste*, *Nazareth* stb.

c/ Van az *-i* képzőnek egy másik szerepe is a névhasználatban. Ebben a névben: *Északi-Atlanti-hátság* azt érzékelteti, hogy az alaptag az *Atlanti-hátság* volt; hasonlóképpen az *Északi-Fidzsi-medence* is a *Fidzsi-medence* északi része, nem pedig egy elképzelt *Észak-Fidzsi-ről* elnevezett medence (az utóbbi esetben persze *Észak-fidzsi-medence* lenne).

d/ A munkabizottság bizonyos egyszerűsítéseket is javasolt. Ahol pl. az *Indiai-óceán-t* tartalmazó név négyelemű lenne, az óceán szót néha elhagytuk, tehát: *Atlanti-Indiai-medence* stb. A *Novaja Zemlja-hasadék* szó szerinti fordítása ez lenne: *Kelet Novaja Zemlja-i hasadék*. Itt a *kelet* szó elhagyása nem okoz zavart, mert nincs nyugati párja. Hasonló egyszerűsítés történt a *Hawaii-fenekhegyek* esetében és másutt.

e/ Az *Amerázsi-i-medence* előtagját a munkacsoport tagjai közül néhányan annyira szokatlanak találják, hogy alkalmazása kérdéses lehet.

f/ Két esetben fordul elő, hogy a névben semmilyen magyar elem sincs: *Broken Ridge*, *The Gully*. Az első névben esetleg elképzelhető a *Broken-hátság*.

A földrajzi szakkifejezések (terminológia) és a földrajzi köznevek (nómenklatúra) összhangjának megteremtése

A tengerfenék-domborzati képződményekre kialakított földrajzi fogalmak (terminológia) és a földrajzi nevekben használt köznévi utótagok (nómenklatúra) összhangjának megteremtéséhez akkor azonban még sem a földtudományi (geológiai, geofizikai, földrajzi, térképészeti), sem a névtudományi oldalról nem volt olyan mélységű magyar nyelvű szakirodalmi háttér (ezt hangsúlyozni kell, hiszen magyar névadásról van szó), amely a hozott döntések időtállóságát garantálhatta volna. (Nem volt ez másként más, pl. német nyelvterületen sem, mint azt az előzőekben láttuk.) Sajnos a helyzet alapvetően azóta sem változott. Így eltérő névhasználat honosodott meg a földtudományok egyes szakterületei között. Néhány példával szemléltetem az elmondottakat:

A hátságokat harántirányban átszelő völgyeket a geofizikusok *transzformvetőnek* (HORVÁTH F., 1972), a földrajzosok *hasadéknak* (HÉDERVÁRI P., 1974), a térképészek *törésvölgnek* (FÖLDI E., 1979) nevezik. Vagy: az (óceánközépi) hátság tengelyében húzódó völgy a geofizikában

(központi) hasadékvölgy vagy rift(völgy), a földrajzban *repedésvölgy*, a térképészetben *középvölgy* (az idézett szerzők szerinti sorrendben).

Az a felismerés, hogy a magyar földrajzinév-alkotás, és így a köznévalkotás sem lehet egyetlen jónak elfogadott forrásmunka *szolgai módon történő lefordításának* eredménye (MÁRTON M., 1986, 1989) vezetett ahhoz, hogy a kérdéssel mélyebben foglalkozzam. Több kísérlet után (MÁRTON M., 1985, 1986) is csak részeredmények születtek, melyek a Földrajzinév-bizottság által összeállított anyag (FÖLDI E., 1979) kibővítését jelentették. További – általuk nem tárgyalt, jórészt kisformákra vonatkozó – fogalmakkal, és az összes fogalom magyar definíciójával egészült ki az anyag.

Az általam megismert, különböző szerzőktől származó és különböző nyelvű (magyar, angol, német, francia, orosz valamint cseh) fogalmak és definíciók rendezése során ismertem fel, hogy az igazi rendszerezés a földrajzi fogalmak és köznevek területén csak szerkezeti-morfológiai alapon történhet.

A különböző nyelvű definíciók alapján egy-egy nagyalakú táblázatba összegyűjtöttem az azonos objektumra a különböző nyelveken fellelt földrajzifogalom-megjelöléseket. A táblázat soraiba nyelvek szerint, oszlopaiba forrásmunkák szerint kerültek be a fogalmak. Az 1. ábra egy ilyen kitöltött űrlapot mutat be. A fenti táblázatok – éppen a felhasznált irodalom sokszínűsége révén – jó kiindulópontnak bizonyultak a rendszerbe foglalt magyar földrajzi fogalom- és köznévalkotáshoz.

A Földrajzinév-bizottság a korábbiakban élt azzal a lehetőséggel, "hogy a felszíni formákat jelölő általános fogalmaktól való megkülönböztetés érdekében néhány esetben a tengerfenékre utaló előtag alkalmazását javasolja, pl. *fenékhegy* stb." [Meg kell jegyezni, hogy itt az előtag nem a földrajzi név előtagjára (= megkülönböztető elemére), hanem a több elemből (= több értelmes részből) álló *földrajzi köznévi első elemére* vonatkozik].

Én továbbvittem ezt a gondolatot. A selfen levő formák elé a *self-*, a kontinentális lejtő formái elé a *lejtő-* előtagot tettem, ha az adott képződmény a tengerfenék különböző nagyszerkezeti-morfológiai területein is előfordul. Így már maga a név is utal a képződmény elhelyezkedésére és ezáltal lehetséges méretére is. Pl. a *Murmanszki-hát* a selfen van, relatív magassága 200–300 m, szemben a *Keleti-Csendesóceáni-hát* több ezer méteres relatív magasságával. A *Murmanszki-selvhát* név tehát jobban leírja a képződményt, ugyanakkor használata sem nehezekebb. A továbbiakban ennek szellemében teszek kísérletet egy olyan egységes nevezékrendszer kialakítására, amely a földtudományok és ezen belül a térképészet művelői számára elfogadható: (a szakirodalomban) földrajzi fogalomként, (a térképeken) földrajzi köznévi utótagként egyaránt. Kiindulási pontként felhasználtam a Földrajzinév-bizottság korábbi döntéseit.

Földrajzi fogalmak, földrajzi köznevek

E fejezet az amerikai névtárak (1), (2) és a GEBCO melléklet (3) anyagára építve, a felsorolt forrásmunkák figyelembevételével, az angol forma szerint ábécébe rendezve tartalmazza a földrajzi fogalmakat (közneveket) és azok definícióit. Az ezekben szereplő, az angol definíciókban előforduló utalásokat megtartottam arra az esetre, ha a fogalom magyar neve megváltozik (mivel ezeket a Földrajzinév-bizottság

még nem hagyta jóvá): pl. *árok* (*→trench*). Ha egy fogalom valamely nyelvű megnevezése nem az illető nyelvű forrásmunkából származik, a forrásra utaló számot "1" követi: pl. *trough* (6!) (II), azaz a *trough* fogalom második változata (II), német forrásból (6!) ered. Az ábécébe sorolás alapját képező angol fogalom után álló "°" kisformát jelöl. A magyar változatokat követő kiemelt nevek az általam javasolt névalakok. E feldolgozás francia, német, cseh és orosz fogalmakkal és definíciókkal kibővített változatát terjedelmi korlátok miatt itt nem közölhetem. A használt forrásmunkák a következők voltak (a szövegrész utalásainak megfelelően):

- (1) Gazetteer of Undersea Features, 1981.
 - (2) Gazetteer of Undersea Features, 1971.
 - (3) GEBCO összkiadás szöveges melléklete, 1984.
 - (4) RANDALL, R. R., 1980.
 - (5) FNB: FÖLDI E., 1979.
 - (6) GIERLOFF-EMDEN, H. G., 1980: STOCKS, Th., 1958–59 nyomán (német)
 - WISEMAN-OVEY, ? nyomán (angol) ?, ? nyomán (francia)
 - (7) Seznam hlavních názvu tvaru morského dna, 1973.
 - (8) HÉDERVÁRI P., 1974: FAIRBRIDGE, R. W., 1966. nyomán
 - (9) PÉCSI ALBERT, 1912: SUPAN, 1903 szerint, RICHARD, J., 1907 nyomán
 - (10) BOTT, M. H. P., 1982.
 - (11) BONATTI, E.-CRANE, K., 1984.
 - (12) BÁLDI T., 1978.
- (BSZE) Bolsaja Szovjetszkaja Enciklopedija

Tételes jegyzék, magyar definíciókkal:

abyssal gap → gap

abyssal hills:

Kis kiemelkedések területe a tengerfenéken (3).

magy: fenékhegyek (5)

fenékdombvidék

abyssal plain → plain

apron (archipelagic apron):

Általában sima felületű, enyhe lejtő a tengerfenéken, főleg szigetcsoportok és fenékhegyek (*→ seamount*) körül található (1,2,3).

magy: törmelékkúp (5)

fenékhegyláb, szigetláb

archipelagic apron → apron

bank (marine bank):

Jellemzően a selfen (→shelf) elhelyezkedő olyan kiemelkedés, mely fölött a vízréteg viszonylag sekély, de elegendő a biztonságos hajózáshoz (1,2). (3): a kurzív szöveget elhagyja.

magy: pad (5)

pad

basin:

A tengerfenék mélyedése, amelynek metszetei többé-kevésbé hasonlóak, kiterjedése azonban esetenként változó méretű (1,2,3).

magy: medence (5)

medence, selfmedence,

nagymedence [→ trough (II)]

bench°:

Kis *→terasz (→ terrace)* (1). (3): *→ terrace*. (4): Keskeny, sík terület lejtőn.

magy: - (5)

padka

- borderland (continental borderland):
 Kontinenssel szomszédos terület, amelyet rendszerint a self (→shelf) foglal el, vagy amely a selfet határolja; rendkívül változatos, szakadékokban sokkal gazdagabb, mint ami a selfre jellemző (1,2,3).
 magy: lejtővidék (5) **kontinenshatár**
- caldrón (6!):
 Többé-kevésbé meredek falú mélyedés, viszonylag nem nagy kiterjedéssel.
 magy: üst, katlan (8) **üst**
- canyon (submarine canyon):
 Meredek oldalfalú, viszonylag keskeny, mély völgy, melynek feneké rendszerint folyamatosan lejt (1,2,3).
 magy: szurdok (5) **kanyon**
- channel → seachannel
- cone → fan
- continental borderland → borderland
- continental margin:
 A kontinenst a mélytengeri síkságtól vagy a mélytengerfenéktől elválasztó zóna, amely rendszerint a selfből, a [kontinentális] lejtőből (→ slope) és a kontinenslábból (→ rise) áll (3).
 magy: kontinensperem (5) **kontinensszegély**
- continental rise:
 Enyhe lejtő, amely az óceáni mélységekből a kontinentális lejtő (→ slope) lába felé emelkedik (1,3). (2) kiegészíti: "rendszerint sima felszínnel".
 magy: kontinentalp (5) **kontinensláb**
- continental shelf → shelf
- continental slope → slope
- cordillera:
 Egész hegységrendszer, amely magába foglalja valamennyi alsóbbrendű vonulatot (→ range), a belső platókat (→ plateau) és medencéket (→ basin) (1,2).
 magy: hegylánc (5) **fenékhegylánc, hátságrendszer, kordillera**
- crest (6!):
 Hosszan elnyúló legmagasabb kiemelkedés hátságon vagy háton. magy: taraj (8) **gerinc**
- deep:
 Valójában inkább mély szondázási érték, semmint fizikai képződmény... (2).
 magy: mélység (5) **mélység**
- deep sea channel (6!) → seachannel
- deep sea cone → cone
- deep sea fan → fan
- deep sea (floor) (6!); ocean basin floor (angol cikkek)
 magy: óceánaljzat (8) **mélytenger(fenek)**
- deep sea terrace → terrace
- depth (6!):
 A legmélyebb hely egy medencében, árokban vagy a tengerfenék más negatív (bemélyedő) képződményében (vö: sill depth).
 magy: - (5) **mélység** (mint számérték)
- dome (6!):
 Több mint 200 m-es mélységben elhelyezkedő, kis alapterületű, me-

- redék lejtőkkel határolt kiemelkedés.
 magy: dóm (8) **dóm**
- escarpment; scarp:
 Hosszú és viszonylag meredek lejtő, mely sík vagy enyhe lejtésű területeket választ el (1,2,3).
 magy: fal (5) **fal**
- fan (cone, deep sea fan, deep sea cone, submarine fan, submarine cone):
 Viszonylag sima képződmény, amely rendszerint egy kanyon (→ canyon) vagy kanyonrendszer alsó végétől ereszkedik tovább (1,3). (2): Enyhén lejtős, legyező alakú képződmény, amely rendszerint egy kanyon (→ canyon) alsó végéhez közel helyezkedik el.
 magy: hordaléklejtő (5) **hordaléklejtő (fan), hordalékkúp (cone)**
- flat°:
 Kicsiny, egy szintben vagy majdnem egy szintben fekvő terület (1). (4): a kurzív rész helyett: *sík*.
 magy: - (5) **sík, selfsík**
- fork°:
 Kanyon (→ canyon) vagy völgy (→ valley) mellékága (1,4).
 magy: - (5) **mellékág**
- fracture zone:
 A tengerfenék szokatlanul szabálytalan topográfiájú, kiterjedt, lineáris zónája, amelyre jellemzőek a nagy fenékhegyek (→ seamount), a meredek oldalfalú vagy aszimmetrikus hátságok (→ ridge), a hasadékok (→ trough) vagy falak (→ escarpment) (1,3). (2) kiegészíti: "eredetét tekintve nem szükségszerűen transzformvető".
 magy: törésöv (5) **törésöv**
- furrow°:
 Zárt, lineáris, keskeny, sekély mélyedés (1,4).
 magy: - (5), barázda (8) **barázda, selfbarázda**
- gap (abyssal gap):
 Keskeny törés(vonal) hátságon (→ ridge) vagy hátton (→ rise (1,3). (2): Meredek oldalfalú mélyedés, amely haránt irányban metsz keresztül egy hátságot (→ ridge) vagy hátat (→ rise).
 magy: szakadék (5), hasadék (8) **keresztvölgy**
 megj.: a legmélyebb része a **szakadék**
- gully°:
 Kicsiny, völgyszerű képződmény (1,4).
 magy: - (5) csatorna (8) **szurdok**
- guyot → tablemount
- hill:
 Kiemelkedés, amely rendszerint nem éri el az 500 m-es (relatív) magasságot (1,2). (3): Kicsiny, elszigetelt kiemelkedés, nem olyan magas, mint a magaslat (→ knoll).
 magy: magaslat (5) domb (8) **fenékdomb**
- hills → abyssal hills
- hole:
 A tengerfenék kis mélyedése (1,2,3).
 magy: lyuk (5, 8) **lyuk**
- insular shelf → shelf
 island shelf → shelf
 island slope → slope

knoll:

Kiemelkedés, amely rendszerint 500 m fölé emelkedik, de nem éri el az 1000 m (relatív) magasságot, és a csúcsánál korlátozott kiterjedésű (1). (2): a kurzív részt nem adja. (3): Kör alakú, viszonylag kicsi, különálló kiemelkedés.

magy: bérc (5)

magaslat

ledge°:

Sziklakiszögellés vagy -kibúvás, rendszerint lineáris (kiterjedésű) és partközelpben található (1). (4): Keskeny, rendszerint vízszintes, selfszerű hátság vagy sziklakiszögellés.

magy: - (5)

párkány

levee:

Kanyon (→ canyon), völgyet (→ valley) vagy fenékcsatornát (→ seachannel) határoló part (1,3). (2): Fenékcsatorna (→ seachannel) mindkét oldalát, vagy kanyon (→ canyon) illetve völgy (→ valley) kis esésű, tenger felőli részét határoló part.

magy: gát (5)

gát

marine bank → bank

median valley (rift, rift valley):

Az óceánközépi hátságrendszer tengely menti mélyedése (1,2,3).

magy: középárok (5)

repedésvölgy

moat (sea moat):

Nem feltétlenül folyamatos (teljes) gyűrű alakú mélyedés, amely sok fenékhegy (→ seamount), sziget vagy más különálló kiemelkedés lábánál helyezkedik el (1,3). (2): a kurzív részt nem adja.

magy: árok (5)

sáncárok, árokgyűrű (csak teljes gyűrű!)

mound°:

Alacsony, különálló, kerek domb (→ hill) (1,4).

magy: - (5)

halom

mountain:

Hátságok (→ ridge) és fenékhegyek (→ seamount) hatalmas és összetett csoportja (3).

magy: - (5)

fenékhegység

mountains:

Hatalmas és összetett (komplex) kiemelkedő képződmény jól ismert alosztálya (rendszerkezési egysége) (1,2).

magy: fenékhegység (5)

fenékhegyvidék

ocean-basin (6!)

magy: - (5)

óceáni medence

outer rise:

Az árok óceán felőli oldalán megjelenő, az óceánfenék néhány száz méter (relatív) magasságú, széles felboltozódása (10).

magy: - (5)

kül(ső)hát

peak:

Feltűnő kiemelkedés, nagyobb képződmény része; a csúcsánál vagy pontszerű, vagy nagyon korlátozott kiterjedésű (1,2). (3): a kurzív részt nem adja.

magy: csúcs (5), tetőmagasság, tetőcsúcs (8)

csúcs

pinnacle:

Egyedül álló vagy egy hegyormot koronázó magas torony vagy spirál alakú korall- vagy kőzetoszlop (1,2,3).

magy: szirt (5)

bérc

plain (abyssal plain):

sík, enyhén lejtős vagy közel egy szintben fekvő terület (1,2). (3) kiegészíteti: "abisszális mélységekben".

magy: fenéksíkság (5), abisszális síkság (12)

fenéksíkság

plateau:

Tekintélyes kiterjedésű, viszonylag sík tetejű képződmény (fennsík), egy vagy több oldalán hirtelen leszakadással (1). (2): Legalább egyik oldalán, rendszerint több mint 200 m (relatív) magasságba emelkedő, tetején tekintélyes kiterjedésű, viszonylag sima tetejű tengerfenék-kiemelkedés. (3): Tekintélyes kiterjedésű, sík vagy majdnem sík terület, egy vagy több oldalán meredek leszakadással.

magy: plató (5), fennsík (8)

plató

province:

Hasonló fiziografikus formációk egy csoportja révén felismerhető terület, amelynek jellemzői élesen elütnek a környező területektől (1,3). (2): "fiziografikus" helyett "batimetrikus" formációról beszél.

magy: vidék (5)

vidék

ramp°:

Különböző magasságú területeket összekapcsoló enyhe lejtő (1,4).

magy: - (5)

rézsű

range:

Egymáshoz kapcsolódó hátságok (→ ridge) vagy fenékhegyek (→ seamount) sora (1,2).

magy: vonulat (5), tenger színe alatti hegyvonulat (8)

fenékhegyvonulat

ravine°:

Kis kanyon (→ canyon) (1). (4): Kicsiny, kanyonszerű képződmény.

magy: - (5)

horhos

reef:

Konzolidálódott (megszilárdult) kőzetekből felépülő, 20 m vagy annál kisebb mélységben elhelyezkedő, a hajózásra veszélyes forma (1). (2): "partközeli képződmény"-nek nevezi, és külön megjegyzésben 30 m-es kritikus mélységet jelöl meg azokra a területekre, ahol mélymerülésű hajók közlekednek. (3): A tengerszinten vagy annak közelében elhelyezkedő sziklák, amelyek veszélyeztethetik a hajózást.

magy: zátony (5)

szirt, szikla(zátony)

ridge:

Meredek oldalakkal (határolt) hosszú, keskeny kiemelkedés (1). (2): "szabálytalan, egyenetlen felszín"-nel is jellemzi. (3): A szó több jelentésű: a) Hosszú, keskeny kiemelkedés, meredek oldalakkal. b) Hosszú, keskeny kiemelkedés, amely gyakran óceáni medencéket választ el. c) A globális kiterjedésű, nagy óceáni hátságrendszer.

magy: hátság (5, 8)

hátság, selfhátság

rift → median valley

rift valley → median valley

rise:

Széles kiemelkedés, mely enyhén és rendszerint egyenletesen emelkedik ki a tengerfenékből (1,3). (2): Nemcsak széles, de "hosszú" is. (3): Megjegyzni, hogy a "ridge c)" definíció szinonímája.

magy: hát (5), emelkedés (8)

hát, selfhát

saddle:

Alakjában nyeregre hasonlító alacsony rész hátságon (→ ridge) vagy szomszédos fenékhegyek (→ seamount) között (1,3). (2): A kurzív részt nem adja.

magy: nyereg (5)

nyereg

scarp → escarpment

seachannel (channel):

Folyamatosan lejtő, (hosszan) elnyúlt mélyedés, amely rendszerint hordalékletjtőkön (→ fan) vagy fenéksíkságokon (→ plain) található, és rendszerint gátak (→ levee) határolják az egyik vagy mindkét oldalán (1,3). (2): A tengerfenék hosszú, keskeny, U vagy V alakú sekély mélyedése, amely rendszerint enyhén lejtő fenéksíkságon (→ plain) vagy hordalékletjtőn (→ fan) jelenik meg.

magy: fenékcsatorna (5), mélytengeri csatorna (8)

**fenékcsatorna,
csatornaág** [vö. delta(ág)]

seahigh (6!) → hill

seaknoll (6!) → knoll

magy: tenger színe alatti (domb)tető (8)

magaslat

sea moat → moat

seamount:

Rendszerint 1000 m fölé nyúló kiemelkedés, amely a csúcánál korlátozott kiterjedésű (1,2). (3): Jellegzetesen kúp formájú, hatalmas, különálló kiemelkedés.

magy: fenékhegy (5), tenger színe alatti hegy (8)

fenékhegy

seamount chain:

Sorban elhelyezkedő számos fenékhegy (→ seamount) (3).

magy: - (5), tenger színe alatti hegylánc (8)

fenékhegysor [vö. range (fenék-hegyvonulat)]

seamount group:

magy: tenger színe alatti hegycsoport (8)

fenékhegycsoport

seamounts: -

magy: fenékhegyek (5)

fenékhegyek

seapeak (6!) → seamount!

magy: tenger színe alatti csúcs (8) ld. **fenékhegy**

seascarp (6!) → escarpment

sea valley → valley

shelf (continental shelf) - (island shelf; insular shelf):

Kontinenshez csatlakozó (vagy sziget körüli) öv, amely a partvonaltól (az alacsonyvíz vonalától) addig a mélységig terjed, amelynél a lejtőszög rendszerint jellegzetesen megnő az óceáni mélységek felé (1,2,3).

magy: self (5), kontinentális self, kontinenspárkány (szigetself) (8), kontinentális párkány, kontinentális padka (9)

**self (kontinentális self)
(szigetself)**

shelf break → shelf-edge

shelf-edge; shelf break:

A self külső peremének keskeny zónája, amely mentén a lejtő-szög

- jelentős növekedése észlelhető (3).
 magy: selfszegély (5) **selfperem**
- shelf valley:
 Völgy (→ valley) a selfen, rendszerint kanyon (→ canyon) part felé
 eső nyúlványa (1,2).
 magy: - (5) **selfvölgy**
- shoal:
 Nem konszolidálódott (laza) anyagokból felépülő, 20 m vagy ennél
 kisebb mélységben elhelyezkedő, a hajózásra veszélyes forma (1,2).
 (2): Külön megjegyzésben a 30 m-es kritikus határt jelöli meg azokra
 a területekre, amelyeken mélymerülésű hajók közlekednek. (3): Nem
 konszolidálódott (laza) anyagokból álló, a hajózásra veszélyes
 partközeli képződmény.
 magy: zátony (5) **homokzátony**
- sill (I):
 Medencéket elkülönítő szakadék (→ gap) vagy nyereg (→ saddle) alsó
 része (1,3).
 magy: talp (5) **völgytalp, nyeregpont**
- sill (II):
 Az óceáni medencéket egymástól vagy a csatlakozó tengerfenéktől
 elkülönítő hátság (→ ridge) vagy hát (→ rise) alacsony része (2).
 magy: - (5), párkány, küszöb (8) **hát(ság)láb**
- sill depth (6!, 7!)
 magy: - (5) **küszöbmélység**
- slope (continental slope; island slope):
 A selfperemtől (→ shelf-edge) a tenger felé a kontinensláb (→
 continental rise) kezdetéig vagy addig a pontig ereszkedő lejtő,
 ahol a lejtő(szög) általános csökkenése tapasztalható (1,3). (2): A
 selftől (→ shelf) nagyobb mélységbe a tenger felé tartó lejtő.
 magy: lejtő (5), kontinentális lejtő (8)
**lejtő (kontinentális lejtő;
 szigetlejtő)**
- spur:
 Nagyobb képződményből kifelé tartó alsóbbrendű kiemelkedés, hátság
 (→ ridge) vagy hát (→ rise) (1,2,3).
 magy: nyúlvány (5) **nyúlvány**
- submarine canyon → canyon
 submarine cone → fan
 submarine fan → fan
 submarine trough → trough
 submarine valley → valley
 swell → rise **selfhát [csak selfen!]**
- tablemount; guyot:
 Viszonylag sima, lapos tetjű fenékhegy (→ seamount) (1,2,3).
 magy: táblahegy (5), guyot (8) **táblahegy**
- terrace (deep sea terrace); (bench):
 Viszonylag sima, néha hosszú és keskeny, vízszintes vagy enyhén
 lejtő felszín, amelyet meredeken ereszkedő lejtő határol az egyik,
 és meredek emelkedő a másik oldalon (1,3). (2): Tenger alatti
 képződményt határoló padkaszzerű alakzat.
 magy: terasz (5) **terasz**

tongue:

A sima tengerfenék hosszúkás (nyelvszerű) benyúlása egy mellette fekvő magasabb képződménybe (1). (2): Egy lejtő oldalirányú kinyúlása.

magy: - (3)

nyelv

transverse ridge:

A jelentősebb törésöveket gyakran kísérő, azokkal párhuzamosan elhelyezkedő pozitív domborzati forma, amelynek kialakulásában – a litoszféralemezek mozgásirányának megváltozása miatt a lemezhatárokon fellépő – kompressziós erőhatások játszanak szerepet (11).

magy: - (5)

keresztvátság

transverse valley → gap (keresztvölgy)

trench:

A tengerfenék hosszú, keskeny, jellegzetesen nagyon mély és aszimmetrikus mélyedése, viszonylag meredek oldalfalakkal (1,3). (2): A képződmény aszimmetrikus voltát nem említi.

magy: árok (5), árok, óceáni árok (8) **árok**

trough (submarine trough, trough valley) (I):

A tengerfenék hosszú mélyedése, jellegzetesen sík fenékekkel és meredek oldalfalakkal; általában nem olyan mély, mint az árok (→ trench) (1,3). (2): A tengerfenék hosszú mélyedése; rendszerint szélesebb és kisebb mélységű az ároknál.

magy: hasadék (5)

teknő, teknővölgy, hasadék, katlan

trough (6!) (II):

magy: teknő (8)

nagymedence

trough valley → trough (I)

valley (sea valley, submarine valley):

Viszonylag kis mélységű, széles mélyedős, amelynek fekeke rendszerint folyamatosan lejt. Ez a meghatározás általában nem használatos azokra a képződményekre, amelyeknek említésre méltó része kanyonszerű jellemzőkkel rendelkezik (1,3). (2): "enyhe lejtésű oldalakkal" is jellemzi.

magy: völgy (5, 8)

völgy, fenékvölgy

A magyar ábécé szerint rendezett fogalmakat és közneveket (az angol megfelelők feltüntetésével) a II. táblázatban foglalom össze.

A felsorolt fogalmak illetve földrajzi köznevek között számos olyan van, amellyel földrajzi nevekben még nem találkoztam. Ilyenek pl. küszöbmélység, völgytalp, selfperem stb. Az eddig elfogadott földrajzi nevekben ténylegesen előforduló közneveket a III. táblázat tartalmazza.

A terminológiai és nomenklatúrabeli összhang csak a földrajzi nevek utótagjának helyes kiválasztását biztosítja. Ezen kívül az előtagok vagy megkülönböztető elemek helyes megállapításának kérdése is figyelmet érdemel.

A földrajzi név előtagjainak megkülönböztető elemei

Mielőtt a kérdés vizsgálatába mélyednék, hangsúlyoznom kell azt, hogy a földrajzi nevekkel kapcsolatban használt elő- és utótag fogalmak csak a magyar nevek esetében egyértelműek. Nyelvünkben ugyanis a földrajzi név

egyediesítő, megkülönböztető elemei mindig a név első részét alkotják, azaz előtagok. Minden esetben ezt követi a földrajzi köznévi rész – az utótag. (Számos idegen nyelvben azonban az egyediesítő, megkülönböztető elem(ek) és a földrajzi köznévi néven belüli elhelyezkedése vagylagos – bármelyik állhat a név elején és végén is –, illetve a köznévi áll a név elején.)

A magyar nyelvben a földrajzi köznévi utótag nélküli ún. *hiányos nevek* sem jelentenek kivételt a fenti szabály alól: *Duna, Balaton, Bakony* stb. Ezekben az esetekben a köznévi (utótagnak) megfelelő földrajzi fogalom állhat a név után – *Duna* folyam, *Balaton* tó, *Bakony* hegység – segítve az értelmezést, de mivel nem része a névnek, kötőjel nélkül követi azt. Az ilyen nevek egy része nem más, mint tulajdonnévvé vált földrajzi köznévi. Ismert magyar példák: *Fertő, Séd, Bükk* stb. Nyelvünkben azonban a név részeként ezek nem kapnak határozott névelőt, mint pl. az angolban: *The Gully*, csupán a nagy kezdőbetű utal arra, hogy arról a bizonyos *Bükk*-ről vagy *Séd*-ről van szó a többi *-bükk* és *-séd* közül.

A nevek előtagjainak írására levont következtetések

A következőkben több ezer magyar, angol, német, orosz és cseh tengerfenék-domborzati név elemzése nyomán, a földrajzi nevek előtagjainak írásmódjára levont következtetéseket, mint szabályrendszer foglalom össze:

A) Az alapnév után álló *-i* képző kérdése:

1.) A korábban létező földrajzi nevekből – az eredeti teljes név megtartásával – képzett új földrajzi nevekből az eredeti névhez *-i* képző járul (*Bellsund* → *Bellsundi-teknővölgy*, *Madagaszkár* → *Madagaszkári-medence*, *Hunter-sziget* → *Hunter-szigeti-hátság*), kivéve a különírott, kételemű idegen neveket (*Puerto Rico* → *Puerto Rico-árok*, *Sierra Leone* → *Sierra Leone-medence*). Ugyancsak kivételt képeznek a köznévi utótag nélküli, egytagú folyónevek (*Amazonas* → *Amazonas-hordalékkúp*, *Kongó* → *Kongó-kanyon*).

2.) Már meglévő földrajzi névből képzett új névben nem szerepel az *-i* képző, ha az eredeti név földrajzi köznévi utótagja az új névből kiesik (azt is mondhatnánk, hogy a kieső földrajzi köznévi "magával viszi" az *-i* képzőt) (*Barrow-fok* → *Barrow(-foki)-szurdok* → *Barrow-szurdok*, *Mariana-szigetek* → *Mariana(-szigeteki)-árok* → *Mariana-árok*).

B) Az égtájnevek után álló *-i* képző kérdése:

1.) Az égtájnevek felhasználásával történő előképzéskor az égtájnév végén *-i* képző áll:

a) A páros (vagy többes) nevek esetében az égtájmegjelölés *-i* képzős akkor, ha az a névadóhoz viszonyított helyzetre utal (*Mariana-szigetek* → *Mariana(-szigeteki)-medence* → *Mariana-medence* → *Keleti- és Nyugati-Mariana-medence*). (Nincs Keleti- és Nyugati-Mariana-szk., nem hátraképzés.)

b) A páros (vagy többes) nevek esetében az égtájmegjelölés *-i* képzős akkor is, ha csupán a képzett nevekké jelölt területek egymáshoz (és nem a névadóhoz) viszonyított helyzetére utal (*Scotia-tenger* → *Scotia(-tengeri)-medence* → *Scotia-medence* →

Nyugati- és → Keleti-Scotia-medence. (Nincs Keleti- illetve Nyugati-Scotia-t., nem hátraképzés.)

2.) Hátraképzés esetén az alapnévben szereplő égtájmegjelölés nem változik:

a) Az égtájmegjelölés -i képzős, ha az alapnévben is az (*Déli-Georgia → Déli-georgiai-hát, Déli-Sandwich-szigetek → Déli-Sandwich(-szigeteki)-árok → Déli-Sandwich-árok*).

b) Az égtájmegjelölés, az alapnévnek megfelelően, -i képző nélkül áll (*Közép-Amerika → Közép-amerikai-árok, Nyugat-Európa → Nyugat-európai-medence*).

C) Az előtagok magyaros írásának, fordításának elkerülése:

1.) Az emlékeztető, beszélő neveket nem fordítjuk le.

a) Hajónevek (*Atlantis Seamount → Atlantis-fenékhegy (nem Atlantisz), Northwind Ridge → Northwind-hátság* - nem Északi szél).

b) Expedíciónevek (*Northern Holiday → Northern Holiday-fenékhegy*).

c) Más, nem azonosítható eredetű nevek (*Uselje Szotrudnyicsesztva → Szotrudnyicsesztvo-völgy* (nem Együttműködés)).

2.) Az általános földrajzi jellegű jelzők közül az alakra, formára utaló neveket sem fordítjuk le. *Hook Ridge → Hook-hátság* (nem Horog), *Horseshoe Seamounts → Horseshoe-fenékhegyek* (nem Patkó).

3.) A hiányos (köznevet nem tartalmazó) neveket nem fordítjuk. (Többnyire alakra utalóak.) *The Cow Pan, basin* (nem Marhakarám), *The Gully, canyon* (nem Szurdok), *The Stone Fence, escarpment* (nem Kökerítés).

4.) Ne fordítsuk a szárnevet (számnévi jelzőt), ha az a földrajzi név belső tagjaként fordul elő! *Long Forties, bank → Long Forties-pad* (nem Hosszú-Negyvenesek vagy Hosszú-Negyvenesek-pad).

5.) A betűszókat ne oldjuk fel és ne fordítsuk, csupán a nem latin betűseket írjuk át az átírási szabályoknak megfelelően és nagybetűsítsük azokat! *Arlis Spur (Arctic Research Laboratory Island) → ARLIS-nyúlvány, Kotlovina Szevernyij Polus → (SP Basin) → SZP-medence*.

6.) Ne erőltessük a magyarban egyszerűen nem kifejezhető fogalmak fordítását: *Kotlovina Podvodnyikov → (Podvodnikov Basin; pánev Ponokárú; Becken der Unterseebootfahrer) → Podvodnyik-medence* (nem Merülőhajó-vezető).

D) Az eredetileg nem latin betűs (elsősorban az orosz eredetű nevek) írásakor a "földrajzi név... részleges fordításával egyidejűleg visszaállítjuk a nem lefordított rész alapalakját..." (HADROVICS L. főszerk., 1985): *Kotlovina Podvodnyikov → Podvodnyik-medence, Uselje Szotrudnyicsesztva → Szotrudnyicsesztvo-völgy, Wrangel Plain → Vrangal-fenéksíkság*.

E) Fordítandó előtagok:

1.) A számnévvvel (számnévi jelzővel) kezdődő neveket lefordítjuk: *Sixtymile Bank, seamount → Hatvanmér-földes-fenékhegy, Thirtymile Bank, ridge → Harmincmér-földes-hátság*.

2.) Lefordítandók az általános földrajzi jellegű jelzők közül a helyzetre és az alapformára utaló típusúak. Ezek a következők: North, Northern = Észak-, Északi-; Central = Központi-; South, Southern = Dél-, Déli-; Mid = Közép(só)-; East, Eastern = Kelet-, Keleti-; Middle = Középső-; West, Western = Nyugat-, Nyugati-; Great = Nagy-; Little =

Kis-. Ezeket nemcsak az angolból, hanem bármely más nyelvű forrásmunkából származó nevek esetében lefordítjuk: Inner = Belső-; Outer = Külső-, Elő-; Eastern Shoals → Keleti-zátonyok, Outer Shoal → Külső-zátony.

Kivéve az egybeíró (pl. skandináv) nyelvekben, az általános földrajzi jellegű jelzőből és köznévből álló (kételemű, de egybeírt) név továbbképzésével kialakult új neveket. Ekkor a kételemű előtag egybeírt marad és felveszi az -i képzőt: *Forlandsbanken* → *Forlandi-pad*, *Vestfjord Valley* → *Vestfjordi-teknővölgy*.

3.) "Fordítani" kell azokat a földrajzi jellegű jelzőket is, amelyeket -i képzővel nyerünk olyan földrajzi nevekből, melyeknek van magyar exonímájuk: *Lisboa Canyon* → *Lisszaboni-kanyon*, *Azores-Gibraltar Ridge* → *Azori-Gibraltári-hátság*.

4.) Általában "fordítani" kell az előtagot, ha van korábbról létező exoníma-előzménye: *Celtic Shelf* → *Kelta-self* (*Kelta-tenger*), *Kong Karls Basin* → *Károly király-selfmedence* (*Károly király-föld*).

5.) A foglalkozásnevek fordítandók. Vagy egyes objektumokat vagy képződménycsoportokat jelölnek:

a)	Csoportnevek:	<i>Bathymetrists</i>	<i>Seamounts</i>	→
	<i>Mélységmérő-fenekhegycsoport,</i>	<i>Mapmaker</i>	<i>Seamounts</i>	→
	<i>Térképész-fenekhegycsoport,</i>	<i>Mathematicians</i>	<i>Seamounts</i>	→
	<i>Matematikus-fenekhegycsoport.</i>			

b) Egyedi képződmények nevei: *Otrog Geofizikov* → (*Geofizikov Spur*) → *Geofizikus-nyúlvány*, *Dolina Hidrografov* → *Hidrográfus-repedésvölgy*.

F) Egyszerűsítések:

1.) A földrajzi nevek idegen elemekből álló részeit ne tömbösítsük! *East Novaya Zemlya Trough* → *Keleti Novaja Zemlja-teknő*, *West Novaya Zemlya Trough* → *Nyugati Novaja Zemlja-teknővölgy*.

2.) Tömbösíthetők a magyar elemekből álló, háromtagúnál több tagú nevek: *Csendes-óceáni-medence* → *Keleti-Csendesóceáni-medence*, *Pacific-Antarctic Ridge* → *Csendesóceán-Antarktiszi-hátság*.

G) Egyéb kritikus nevek:

1.) *Amerasia Basin* → *Amerázsiái medence*: (vö. *Eurázsia*, *Ausztrálázsia*, *Afroázsia* stb.)

2.) *Frants-Viktóriya Trough* → *Ferenc-Viktória-teknővölgy*: (a *Ferenc József-föld* és a *Viktória-sziget* között).

H) A magyar nyelvben meghonosodott, hagyományos névnek tekinthető "exonímákat" nem kell megváltoztatni akkor, ha a név a helyesírásnak megfelel és jól tükrözi a megnevezett képződmény morfológiai-szerkezeti sajátosságait. Pl. "összevont" objektumok neve: *Atacama Trench*: *see Peru Chile Trench* → *Peru-Chilei-árok*. Helyes a résznevek megtartása is! *Peru-Chilei-árok* = *Perui-árok* + *Atacama-árok* + *Tűzföldi-árok*.

Összefoglalás

A térképi névanyag e speciális részének – a tengerfenék-domborzati képződmények magyar neveinek – meghatározása, helyes – mind a magyar névképzési szabályokat, mind a megfelelő földtudományi ismereteket figyelembe vevő – megalkotása a térképkészítési gyakorlat során felvetődő valós kérdések megválaszolását jelenti, nem valamiféle "önmagáért való" tudományos tevékenységet.

E munkának az előzőekben összefoglalt bemutatásán keresztül jól láthatóvá válik, hogy ezen a területen a "tisztá" elméleti tevékenység kizárt, és nem vezethet eredményre. Idő kell a felismert, vagy annak vélt nyelvi szabályok letisztulásához. Igen sok név tételes vizsgálata erősítheti csak meg a szabályok létét, de sok név elemzése szükséges a hibás felismerés elvetéséhez is. A nyelv bonyolult és kivételek gyakran akadnak. A térképen megjelenő kivételek névtörténeti vizsgálata azonban – amellyel csupán érintőlegesen foglalkoztam – számomra *megerősítette* az előzőekben összefoglalt névalkotási szabályok működését nyelvünkben. Ezt egyetlen példával mutatom be: *Labrador* → *Labrador-tenger* (hiányzik az *-i* képző!). A történeti előzmény viszont a *Labrador-félsziget* (Világatlasz, 1958), de a Képes politikai és gazdasági világatlasz (KPGVA, 1966) már csak *Labrador*. Az is nyelvi törvényszerűség tehát, hogy az ismert (nek feltételezett) földrajzi nevekből a köznévi "lekopik": *Börzsöny*, *Cserhát*, *Mátra*, *Bükk (hegység)*, *Duna (folyam)* stb. A kivételek erősítik a szabályt, mint annyi más esetben. Ez a kérdéskör is további vizsgálatokat érdemel.

Az ismertetett elvek figyelembevételével elkészült "A Jeges-tenger földrajzinév-tára" (MÁRTON M., 1988–1991). Jelenleg az Eötvös Loránd Tudományegyetem Térképtudományi tanszékén készül "Az Északi-Atlanti-óceán földrajzinév-tára". Ha e kéziratos anyagok szélesebb körű publikálására lehetőség adódik, talán ezen – az ismeretekben gyorsan gyarapodó – területen is egységes névalkotás és névhasználat honosodhat meg hazánkban.

Idézett irodalom

- BÁLDI TAMÁS (1978): A történeti földtan alapjai. Tankönyvkiadó, Budapest, 1978.
- BALOGH LAJOS-ÖRDÖGH FERENC [szerk.] (1989): Névtudomány és művelődéstörténet. Zalaegerszeg Város Tanácsa VB Művelődési Osztálya, Zalaegerszeg, 1989.
- Bolsaja Szovjetszkaja Enciklopedija. Moszkva.
- BOTT, MARTIN H. P. (1982): The Interior of the Earth. Edward Arnold, London, 1982.
- BONATTI, ENRICO and CRANE, KATHLEEN (1984): Oceanic Fracture Zones. Scientific American, Vol.250, No.5, pp.:36–47; May 1984.
- BORGESE, ELISABETH MANN (1983): The Law of the Sea. Scientific American, Vol.248, No.3, pp.:28–35; March 1983.
- BULLA BÉLA [szerk.] (1952): Általános természeti földrajz I. Tankönyvkiadó, Budapest, 1952.
- Haack Weltatlas. VEB Hermann Haack, Geographisch-Kartographische Anstalt, Gotha, 1984.
- FÁBIÁN PÁL-FÖLDI ERVIN-ifj. HÖNYI EDE (1965): A földrajzi nevek és megjelölések írásának szabályai. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965.
- FÖLDI ERVIN-ifj. HÖNYI EDE (1965): A térképi névirás időszerű kérdései. Földrajzi Közlemények, XIII.(LXXXIX.) kötet, 2.szám, 1965; pp.:141–150.
- FÖLDI ERVIN (1979): Előterjesztés a tenger alatti domborzati nevekről. (FNB 32. ülés jegyzőkönyve), Budapest, 1979.
- FÖLDI ERVIN (1991): Megjegyzések dr. Márton Mátyás: Tengervízzel fedett felszínek ábrázolása kisméretarányú térképeken c. kandidátusi

- értekezéséhez az 1991. május 21-én megvitatott szöveg alapján.
(Kézirat)
- Gazetteer of Undersea Features (Second Edition) Geographic Names Division, Washington, D.C., 1971.
- Gazetteer of Undersea Features (Third Edition) Defense Mapping Agency, Washington, D.C., 1981.
- GEBCO összkiadás szöveges melléklet. Canadian Hydrographic Service, Ottawa, Canada, 1984.
- General Bathymetric Chart of the Oceans (GEBCO). Canadian Hydrographic Service, Ottawa, Canada, 1975-1982.
- GIERLOFF-EMDEN, H. G. (1980): Geographie des Meeres. Walter de Gruyter, Berlin*New York, 1980.
- HALTENBERGER MIHÁLY (1965): Tengerészeti földrajz. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1965.
- HÉDERVÁRI PÉTER (1974): Születő óceánok - haldokló tengerek. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974.
- HORVÁTH FERENC (1972): A szilárd Föld fizikája. Tankönyvkiadó, Budapest, 1972.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1979): A tulajdonnév funkciója és jelentése. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.
- Képes politikai és gazdasági világtalasz. Kartográfiai Vállalat, 1966.
- KÉZ ANDOR: A víz természeti földrajza. in: BULLA BÉLA [szerk.] (1952): Általános természeti földrajz I. Tankönyvkiadó, Budapest, 1952; pp.: 354-531.
- KOCH NÁNDOR (1960): A tenger. in: TASNÁDI KUBACSKA ANDRÁS [szerk.]: A Föld. Gondolat Kiadó, Budapest, 1960; pp.: 211-239.
- KURUC ANDOR (1982): Tengerek földrajza. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1982.
- LARUSEN, DAN (1972): The Place Names of North Greenland. C.A. Reitzels Forlag, København, 1972.
- MÁRTON MÁTYÁS (1985): Az óceán- és tengerfenék domborzata. Tenger alatti felszínek ábrázolása kisméretarányú térképeken. (Doktori értekezés) ELTE, Bp.; 129 o., 65 ábra.
- MÁRTON MÁTYÁS (1986): A tengerfenék domborzatának nevei. Geodézia és Kartográfia, 38.évf. 3.szám, 1986; pp.: 180-185, 1 ábra.
- MÁRTON MÁTYÁS (1987): Az óceán- és tengerfenék képződmények földrajzinév-tára. Geodézia és Kartográfia, 39.évf. 1.szám, 1987; pp.: 39-43.
- MÁRTON MÁTYÁS (1988-1991): A Jeges-tenger földrajzinév-tára. (Kézirat) Kartográfiai Vállalat, Bp.; 79 o., 4 térképmelléklet.
- MÁRTON MÁTYÁS (1989): Tengerfenék-képződmények földrajzinév-tára. in: BALOGH LAJOS-ÖRDÖGH FERENC [szerk.]: Névtudomány és Művelődéstörténet. Zalaegerszeg, 1989; pp.: 139-143.
- MÁRTON MÁTYÁS (1991): Tengervízzel fedett felszínek ábrázolása kisméretarányú térképeken. (Kandidátusi értekezés) KV-ELTE-MTA, Bp.; 151 o., 90 o. melléklet.
- Nagy világtalasz. Kartográfiai Vállalat, Budapest, 1985.
- RANDALL, RICHARD R. (1980): New Terms and Definitions of Minor Undersea Features. Technical Papers of the American Congress on Surveying and Mapping (Fall Technical Meeting, 1980), pp.: (Ms-1-D-)1-5.
- RICHARD, J. (1912): Oczeánográfia. Kir. Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, 1912.
- Seznam hlavních názvů tvarů mořského dna. Československá Akademie věd Geografický Ústav, Brno, 1973.

- SZABÓ LÁSZLÓ [szerk.] (1968): Általános természeti földrajz. Tankönyvkiadó, Budapest, 1968.
- SZABÓ LÁSZLÓ (UDVARHELYI KÁROLY nyomán) (1968): A víz földrajza. in: SZABÓ LÁSZLÓ [szerk.]: Általános természeti földrajz. Tankönyvkiadó, Budapest, 1968; pp:511-620.
- TASNÁDI KUBACSKA ANDRÁS [szerk.] (1960): A Föld. Gondolat Kiadó, Budapest, 1960.
- Velký atlas Světa. Geodetický a kartografický podnik v Praze, n.p., 1988.
- Világatlasz. Kartográfiai Vállalat, Budapest, 1959.

I. TÁBLÁZAT

A mai magyar tengerfenék-domborzati nevek történeti előzményei

A táblázat az alábbi forrásmunkák alapján készült:

- RICHARD, J. (Ford.: PÉCSI ALBERT), Océanográfia. K. M. Természettudományi Társulat, Budapest, 1912. 42. rajz. Az Atlanti-óceán batimetrikus térképe (66-67. o); 44. rajz. Az Indiai-óceán batimetrikus térképe (70-71. o); 49. rajz. A Csöndes-óceán batimetrikus térképe (76-77. o).
- KÉZ ANDOR, A víz természeti földrajza. in: BULLA BÉLA [szerk.], Általános természeti földrajz. Tankönyvkiadó, Budapest, 1952. 354-531, 89. ábra. Az Atlanti óceán mélységtérképe (367. o); 90. ábra. Az Indiai és Csöndes óceán mélységtérképe (369. o).
- KOCH NÁNDOR, A tenger. in: TASNÁDI KUBACSKA ANDRÁS [szerk.], A Föld. Gondolat Kiadó, Budapest, 1960. 211-288, 9. ábra. Az Atlanti-óceán vázlatos mélységtérképe (234. o); 10. ábra. Az Indiai- és a Csöndes-óceán vázlatos mélységtérképe (235. o).
- HALTENBERGER MIHÁLY, Tengerészeti földrajz. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1965. 46. ábra. Az Atlanti-óceán fenékplasztikája (71. o); 83. ábra. A Csöndes- és az Indiai-óceán fenékplasztikája (- . o).
- SZABÓ LÁSZLÓ (UDVARHELYI KÁROLY nyomán), A víz földrajza. in: SZABÓ LÁSZLÓ [szerk.], Általános természeti földrajz. Tankönyvkiadó, Budapest, 1968. 511-620. 216. ábra. Az Atlanti-óceán mélységtérképe (525. o).
- KURUC ANDOR, Tengerek földrajza. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1982. 8. ábra. A fontosabb mélytengeri árkok (24. o); 9. ábra. Az Atlanti-óceán fenékdomborzata (25. o); 10. ábra. Az Indiai-óceán fenékdomborzata (32. o); 11. ábra. A Csöndes-óceán fenékdomborzata (34. o).

	Pécsi Albert (1912) Richard, J. nyomán	Kéz Andor (1952)	Koch Nándor (1960)
1	Atlanti-óceán	Atlanti-óceán	Atlanti-óceán
2			
3	Északsarki medence		
4			
5			
6			
7			
8		Rockall-küszöb	
9			
10		Ny.európai medence	Nyugat-európai-medence
11		Vizcayai küszöb	
12		Spanyol medence	Spanyol-medence
13	Azor plató	Azori küszöb	
14	Monaco üst	Ész.-Kanári medence	Kanári-medence
15			
16		Dél-Kanári-medence	
17	Verdefoki plató	Zöldfoki küszöb	
18		Zöldfoki-medence	Zöldfoki-medence
19		Sierra-Leone küszöb	
20		Sierra-Leone medence	Sierra Leone-medence
21		Liberia küszöb	
22		Guinea-medence	Guineai-medence
23		Guinea küszöb	
24		Angola-medence	Angola-medence
25		Walfisch-hátság	Bálna-hátság
26		Fokföldi-medence	Fokföldi-medence
27		Fokföldi küszöb	
28		Agulhas-medence	Agulhas-medence
29	Reykjanes hát	Északatlanti-küszöb	Középatlanti-hátság
30	Atlanti hát		
31	Tizard árok	Romancha árok	Romanche-árok
32	Atlanti (Challenger) hát	Délatlanti-küszöb	
33		Atlanti-Indiai küszöb	
34	Keletatlanti árok		
35	Délafrikai (Buchanan) árok		
36	Keletatlanti árok		
37	Nyugatatlanti árok		
38	Baffin öböl (?)		
39			
40		Labrador-medence	Labrador-medence
41		Labrador küszöb	
42		New-foundland medence	Új Foundlandi-medence
43		Newfoundlandi küszöb	
44	Északamerikai medence	Északamerikai-medence	Észak-amerikai-medence
45	Nares árok		
46	Mexicoi medence		
47			
48			Porto-Rico-árok
49		Porto Rico küszöb	
50		Guyana medence	Guayanai-medence
51		Para küszöb	

1	Atlanti-óceán	Atlanti-óceán	Atlanti-óceán
2		Nansen-küszöb	
3	Grönlandi-medence		Grönlandi-medence
4	Norvégiai-medence		Norvég-medence
5	Izland-küszöb		Skócia-grönlandi-küszöb
6	Färöer-küszöb		
7	Shetland-küszöb		
8		Rockall-küszöb	Rockall-küszöb
9	Izland-medence		
10	Nyugat-európai-medence	Európa-medence	Nyugat-európai-medence
11	Biscaya-küszöb		
12	Ibériai-medence	Spanyol-medence	
13	Azorok-küszöb	Azori-küszöb	Azori-küszöb
14	Észak-kanári-medence	Észak-Kanári medence	
15	Kanári-küszöb		
16	Dél-kanári-medence	Dél-Kanári medence	
17	Verdefoki-küszöb	Zöldfoki-küszöb	
18	Verdefoki-medence	Zöldfoki medence	Zöldfoki-medence
19	Sierra Leone-küszöb	Sierra-Leone-küszöb	Sierra Leone-küszöb
20	Sierra Leone-medence	Sierra Leone-medence	Sierra Leone-medence
21	Liberia-küszöb	Liberia küszöb	Libéria-küszöb
22	Guinea-medence	Guinea-medence	Guineai-medence
23	Guinea-küszöb	Guinea-küszöb	Guineai-küszöb
24	Angola-medence	Angola-medence	Angola-medence
25	Bálna-hát	Wallisch-hátság	Walfish-küszöb
26	Kap-medence	Fokföldi-medence	Fokföldi-medence
27	Kap-küszöb	Fokföldi-küszöb	Kap-küszöb
28		Aoulnas-medence	Agulhas-medence
29	Észak-atlanti-küszöb	Észak-Atlanti-küszöb	Közép-atlanti hátság
30			
31		Romarcha árok	Romanche-árok
32	Dél-atlanti-küszöb	Délatlanti-küszöb	Közép-atlanti hátság
33		Atlanti-Indiai küszöb	
34			
35			
36			
37			
38			
39		Davis-küszöb	Davis-küszöb
40	Labrador-medence	Labrador med.	Labrador-tenger(?)
41		Labrador-küszöb	Labrador-küszöb
42		New-Foundland medence	Új-foundlandi-medence
43		New-Foundlandi küszöb	Új-foundlandi-küszöb
44	Észak-amerikai-medence	Észak-Amerikai medence	Észak-amerikai-medence
45			
46			
47			Cayman-árok
48	Puerto-Rico-árok		Puerto Rico-árok
49	Puerto Rico-küszöb	Porto-Rico-küszöb	Puerto Rico-küszöb
50	Guayanai-medence	Guyana-medence	Guyanai-medence
51	Para-küszöb	Para-küszöb	Pará-küszöb

52	Caraib medence		
53		(Északi-)Brazíliai-medence	Brazíliai-medence
54		Trinidad-küszöb	
55		(Déli-)Brazíliai-medence	
56	Bromley plató	Rio Grande-küszöb	
57	Argentínai medence	Argentínai-medence	Argentínai-medence
58	Délgeorgiai plató	Dél-Sandwich küszöb	
59			Déli-Sandwich-árok
60			
61	Ross árok	Délsarki-medence	Délsarki medence
62	Indiai-óceán	Indiai-óceán	Indiai-óceán
63	Arab öböl	Arab-medence	
64	Bengal öb[öl]	Bengáli-öb	
65		Carlsberg-hátság	
66		Középindiai-küszöb	
67		Szomáli medence	
68			
69		Madagaszkári medence	
70			
71			
72	Chagos hát		
73	Andaman medencze		
74			
75	Seychelles plató		
76	Sunda árok	Jávai-kettős-árok	Szunda-árok
77	Wharton mélység	Ausztrál-Indiai-medence	
78			
79			
80			
81	Rodriguez plató		
82	Agulhas pad		
83		Agulhas medence	
84	Crozet hát	Crozet-küszöb	
85		Bouvet-küszöb	
86	Kerguelen plató	Kerguelen-Gauss-hátság	
87	Kerguelen mélység	Indiai-Délsarki-medence	
88	Indiai medencze	Délausztráliai-medence	
89		Macquarie küszöb	
90			
91	Csendes-óceán	Csendes-óceán	Csendes-óceán
92	Ochoczkai medencze		
93	Bering med[ence]		
94	Madry árok		
95	Aleuta árok	Aleut-Alaszka árok	Aleuták-árka
96	Tuszkarora árok	Kurilok-árka	
97		Nagy-Japáni-árok	
98		Bonin-árok	
99			Japán-(?!) és Ryu-Kyu-árok
100	Murray üst		
101	Tanner üst		
102	Philippines med[ence]	Fülöp-medence	
103	Swire üst	Fülöp-árok	Fülöp-szigetek-árka
104	Khinai med[ence]		
105			

52			
53	Észak-brazíliai-medence	Északi-Brazíliai medence	Észak-brazíliai-medence
54	Trindade (Trinidad)-küszöb		Trinidad-küszöb
55	Dél-brazíliai-medence	Déli-Brazíliai medence	Dél-brazíliai-medence
56	Rio Grande-küszöb	Rio Grande-küszöb	Rio Grande-küszöb
57	Argentínai-medence	Argentínai medence	Argentínai-medence
58	Dél-sandwich-küszöb	Dél-Sandwich-küszöb	
59			Dél-Antilla-árok
60	Dél-antilla-medence		Dél-Antilla-medence
61	Atlanti-Indiai délpoláris-m.	Délsarkai-medence	Délsarkai-medence
62	Indiai-óceán	Indiai-óceán	Indiai-óceán
63	Arab-medence		Arab-medence
64			
65	Carlsberg-hát		Carlsberg-hátság
66	Központi-Indiai-küszöb		Közép-indiai-hátság
67	Szomáli-medence		Szomáli-medence
68	Maszkarénya-medence		
69	Madagaszkár-medence		Madagaszkári-medence
70	Natal-medence		
71	Délnyugat-Indiai-medence		Központi Indiai-óceáni-m
72	Csagosz-hát		Chagos-hátság
73	Andamán-medence		
74	Központi-Indiai-medence		Keeling-medence(?)
75			
76	Szunda-árok		Szunda-árok
77	Keeling-medence		Indiai-ausztráliai-
78	Északnyugat-Ausztráliai-medence		-medence
79	Nyugat-Ausztráliai-medence		Nyugat-ausztráliai-m.
80	Délkelet-Indiai-medence		
81			
82			
83	Agulhas-medence		Agulhas-foki-medence
84	Crozet-küszöb		
85			
86	Kerguela-Gaussbeg-küszöb		
87	Atlanti-Indiai-Délpoláris-medence		Afrikai-antarktikus-m.
88	Dél-Ausztráliai-medence		Dél-ausztráliai medence
89	Macquarie-küszöb		
90	Indiai-Délpoláris-medence		
91	Csendes-óceán	Csendes-óceán	Csendes-óceán
92			
93			
94			
95	Aleuti-árok		Aleut-árok
96	Kurili-árok		Kurili-Kamcsatka-árok
97	Japán-árok		Japán-árok
98	Mariana- (Bonin-, Guam)-árok		Bonin-árok
99	Riukiu-árok		Ryukyu-árok
100			
101			
102	Philippin-medence		
103	Philippin-árok		Fülöp-árok
104			
105	Szulu-medence		

106			
107			
108	Challenger árok	Marianák-árka	Mariana-árok
109	Carolina (Brooke) árok		
110		Palau-árok	Nyugati Karolinák-árkai
111			
112			
113			Új-Pomerániai-árok
114			
115		Bougainville-árok	
116			Salamonszigetek-árka
117			
118			
119			
120		Hawaii-hátság	
121			
122	Ammen árok		
123	Belknap üst		
124	Grey üst		
125			
126			
127		Fanning-hátság	
128			
129		Karolina-medence	
130	Campbell üst		
131	Miller üst		
132	Galapagos plató		
133	Hilgard üst		
134	Chile-Perui (Buchan) m.	Peru-Chile-medence	
135		Sunda-self	
136		Timor-Sahul-self	
137	Carpenter med[ence]		
138			
139	Agassiz m[edence]		
140		Új-Hebridák árka	Új-Kaledóniai-árok
141			
142			
143		Tasman-medence	
144	Tonga [árok]	Tonga árok	Tonga-árok
145	Albatross plató	Keletpacifikus-hosszanti-küszöb	
146			
147	Fidji med[ence]	Fidji-medence	
148			
149		Fidji-hátság	
150			
151	Kermadec [árok]	Kermadec-árok	Kermadec-árok
152	Aldrich mélység	Antipodus-medence	
153	Haeckel árok	Atacama-árok	
154	Milne Edward üst	Peru-árok	
155	Krummel üst		
156	Richard üst		
157		Délpacifikus-keresztküszöb	
158		Bellinghausen-medence	
159	Barker medencze		

106	Celebesz-medence	
107	Banda-medence	
108	Mariana- (Bonin-, Guam)-árok [=Yap]	Mariana-árok
109	Mariana-medence	
110	Palau-árok	Palau-árok
111		Nyugat-Karolina-árok [=Yap]
112	Kelet-Karolinai-medence	
113	Nyugat-Karolinai-medence	
114		
115	Salamon(?!)(Új-Britannia)-árok	Új-Britannia-árok
116		Bougainville-árok
117	Salamon (Új-Britannia(?!))-árok	San Cristobal-árok
118		Torres-árok
119	Salamon-medence	
120	Észak-Pacifikus-medence	Észak-csendes-óceáni-m.
121	Hawaii-hát	Hawaii-hátság
122	Guatemalai (Mexikói)-árok	Közép-amerikai-árok
123		
124		
125		
126	Közép-Pacifikus-medence	Kelet(!)-csendes-
127		-óceáni-medence
128	Fanning-hát	Fanning-hátság
129		Közép-csendes-óceáni-m.
130		
131		
132		
133	Galápagos-küszöb	
134	Peru-medence	Peru-medence
135		
136		
137	Korall-medence	Korall-medence
138	Hebrida-hát	
139	Új-Hebrida-medence	
140	Új-Hebrida-árok	Új-Hebrida-árok
141	Kaledoniai-hát	
142	Új-Zélandi-hát	
143	Kelet-Ausztráliai-medence	Kelet-auztráliai-m.
144	Tonga-árok	Tonga-árok
145	Kelet-Pacifikus hosszanti küszöb	Kelet-csendes-óceáni k.
146	Juan Fernandez-küszöb	Juan Fernandez-küszöb
147	Fiji-medence	
148	Tonga-hát	
149	Fiji-hát	
150	Kermadec-hát	
151	Kermadec-árok	Kermadec-árok
152	Dél-Pacifikus-medence	Dél-csendes-óceáni-m.
153	Atacama-árok	Peru-Atacama-árok
154		Peru-Atacama-árok
155		
156		
157	Dél-Pacifikus harántküszöb	
158	Pacifikus-Délsarki-medence	Pacifikus délsarki-m.
159		Bellingshausen-medence

II. TÁBLÁZAT

Magyar tengerfenék-domborzati fogalmak és földrajzi köznévi utótagok

árok	fenékhegyvonulat	keresztvölgy
trench	range	(abyszal gap)
árokgyűrű	fenéksíkság	gap
moat	(abyszal plain)	transverse valley
(seamoat)	plain	[kontinenshatár?]
barázda	fenékvölgy	[borderland]
furrow	(sea valley)	[continental
bérc	(submarine valley)	borderland]
pinnacle	valley	kontinensláb
csatornaág	gát	continental rise
(channel)	levee	kontinensszegély
seachannel	gerinc	continental margin
csúcs	crest	kontinentális lejtő
peak	halom	continental slope
dóm	mound	kontinentális self
dome	hasadék	continental shelf
fal	(submarine trough)	kordillera/ /fenékhegylánc/ /hátságrendszer
escarpment	trough (I)	cordillera
(scarp)	hát	kül(ső)hát
(seascarp)	rise	outer rise
fenékcatorna	hátság	küszöbmélység
(channel)	ridge	sill depth
(deep sea channel)	hát(ság)láb	lejtő
seachannel	sill (II)	slope
fenékdomb	hátságrendszer/ /fenékhegylánc/ /kordillera	lyuk
hill	cordillera	hole
(seahigh)	homokzátony	magaslat
fenékdombvidék	shoal	knoll
(abyszal hills)	hordalékkúp	(seaknoll)
hills	cone	medence
fenékhegy	(deep sea cone)	basin
seamount	(submarine cone)	mellékág
fenékhegycsoport	hordaléklejtő	fork
seamount group	(deep sea fan)	mélység
fenékhegyek	fan	deep
seamounts	(submarine fan)	mélység (számérték)
fenékhegyláb	horhos	depth
apron	ravine	mélytengerfenék
fenékhegylánc/ /hátságrendszer/ /kordillera	kanyon	(deep sea floor)
cordillera	canyon	sea-floor
fenékhegység	(submarine canyon)	nagymedence
mountain	katlan	trough (II)
fenékhegysor	(submarine trough)	nyelv
seamount chain	trough (I)	tongue
fenékhegyvidék	keresztvátság	nyereg
mountains	transverse ridge	saddle

nyeregpon	selfbarázda	szirt/sziklazátony
sill (I)	furrow	reef
nyúlvány	selfhát	szurdok
spur	rise	gully
óceánfenék	swell	táblahegy
ocean basin floor	selfhátság	guyot
óceáni árok	ridge	tablemount
trench	selfmedence	teknő
óceáni medence	basin	(submarine trough)
ocean basin	selfperem	trough (I)
pad	(shelf break)	teknővölgy
bank	shelf-edge	trough valley
(marine bank)	selfsík	terasz
padka	flat	(bench)
bench	selfvölgy	(deep sea terrace)
párkány	shelf valley	terrace
ledge	sík	törésöv
plató	flat	fracture zone
plateau	szakadék	üst
repedésvölgy	gap (?)	caldron
median valley	szigetláb	vidék
(rift)	archipelagic apron	province
(rift valley)	szigetlejtő	völgy
részű	(insular slope)	(sea valley)
ramp	island slope	(submarine valley)
sáncárok	szigetself	valley
moat	(insular shelf)	völgytalp
(sea moat)	island shelf	sill (I)
self	sziklazátony/szirt	
shelf	reef	

III. TÁBLÁZAT

Az eddig elfogadott földrajzi nevekben ténylegesen előforduló köznévi utótagok

árok	homokzátony,	selfhát
fal	homokzátonyok	selfmedence
fenéksatorna	kanyon	selfsíkság
fenékhegy,	katlan	selfvölgy
fenékhegyek	kereszthátság	szakadék
fenékhegycsoport	magaslat	sziklazátony,
fenékhegysor	medence	sziklazátonyok
fenékhegyvidék	mélység	szurdok
fenéksíkság	nagymedence	táblahegy
fenékvölgy	nyúlvány	teknő
hasadék	pad, padok	teknővölgy
hát	plató	terasz
hátság	repedésvölgy	törésöv
hordalékkúp	sáncárok	zátony
hordaléklejtő	self	

	Gierloff-Emden	Cseh névtár	Amerikai névtár	GEBCO szöv.	Atlaszok, térképek
Ma	Hédevári: Saját: <i>fenéksíkság</i>	<i>fenéksíkság</i>	FNB: <i>fenéksíkság</i>	Saját új:	<i>fenéksíkság</i>
An	<i>abyssal plain</i>	<i>plain</i> (<i>abyssal plain</i>)	<i>abyssal plain</i> * <i>plain</i>	<i>plain</i> <i>abyssal plain</i> <i>deep</i>	
Ne	<i>Niefsee-Ebene</i>				
Cs	<i>hlubokomorská</i> <i>rovina</i>			<i>plovina</i> <i>hlubokomorská</i> <i>rovina</i>	
Or	<i>abissal'naja</i> <i>ravnina</i> Ravnina=síkság			<i>abissalnaja</i> <i>ravnina</i>	
Fr	<i>plaine</i> <i>abyssale</i>		<i>plaine</i> * <i>plaine abyssale</i> * <i>plaine bathyale</i>		

1. ábra

A földrajzi fogalmak és köznevek több nyelvű gyűjtőlapja

S Z E M L E

A KOLOZSMONOSTORI KONVENT Jegyzőkönyvei I. (1289–1484), II. (1485–1556)
Kivonatokban közzéteszi és a bevezető tanulmányt írta: Jakó Zsigmond.
Akadémiai Kiadó. Bp., 1990.

"A kolozsmonostori középkori jegyzőkönyvek viszontagságos utóéletével magyarázható, hogy gazdag tényanyagukat a történetírás mindmáig alig hasznosította, noha egység és folyamatosság tekintetében egyetlen más forráscsoport sem versenyezhet velük" – olvashatjuk a bevezető tanulmányban (143. l.). Akadályt jelentett persze a darabok nem kis részének igen nehezen olvasható volta is (ehhez l. pl. az 1. és 26. számú képmellékleteket is). Az 1882. évi 23. tc. rendelkezéseinek megfelelően az OL-ba szállított és azóta ott őrzött jegyzőkönyvekre vonatkozó fenti értékelés nyelvtudományi vonatkozásban szintén érvényes, hiszen egység, folyamatosság, gazdagság tekintetében szórványemlékeink között éppen úgy az élen állnak. E döntően latin nyelvű forráscsoport 5444 darabjának magyar nyelvű kivonata a "Kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása" program támogatásával a "Magyar Országos Levéltár Kiadványai. II. Forráskiadványok" két vaskos (1077 és 1082 lapból álló) kötetében most mindnyájunk számára vált hozzáférhetővé. Mégpedig a teljes névanyag átmentésével. Ám éppen a fenti tények ismeretében aligha volna illendő másként, mint az adat- és tényfelsorolás szigorú tárgyyszerűségéhez ragaszkodva szólanunk a közzétevő JAKÓ ZSIGMOND rendkívüli szakmai és emberi teljesítményéről.

Először talán arra kell felhívni a figyelmet, hogy a KmJkv. (a rövidítésre vonatkozóan l. I: 13) bevezető tanulmánya (17–169) nemcsak több korábbi megállapítást helyesbit, hanem egyrészt a kolozsmonostori bencés konventnek az utókor számára is nem kevés okulásul szolgáló történetéről, másrészt magáról a jegyzőkönyvi anyagról nyújt kérdés-körökre bontott, rendszerezett összefoglalást. Tisztázza, hogy pl. a leleszi konvent gyakorlatában *protocollum*nak nevezett, könyv alakú, bekötött registrumokkal szemben "Kolozsmonostorról nézve a kérdést, a *protocollum* és *registrum* között nem jelentésbeli, hanem inkább időbeli a különbség. A XVI. századtól kezdődően inkább *protocollum*nak nevezik ugyanazokat a jegyzőkönyveket, amelyeket korábban *registrum*nak hívtak" (133. l. jegyzet). A korábbi szakirodalomra is támaszkodva megállapítja, hogy "A registrumvezetést hihetőleg az egységes reformokat sürgető rendi káptalanok honosították meg a bencés hiteleshelyeken az 1330–1340 közötti időszakban. Ismeretes, hogy pl. Pannonhalmán is 1360 előtt kezdődött" (135). Majd leszögezi: "Bizonyosan állítható, hogy a registrumvezetés Kolozsmonostoron a XIV. században kezdődött, és hozzávetőlegesen annak nyolcvanas éveitől fogva válhatott többé-kevésbé

rendszeressé" (i.h.). Ennek a ténynek az ismerete nyelvészeti szempontból is természetesen elengedhetetlen (a regisztrumok típusaira, a szignatúra- és fogalmazványlapok kérdésére, a jegyzőkönyvek eredeti rendjére és leírására vonatkozóan l. 136-59). Az önmagában is értékes bevezető tanulmány becsét "kisebbiti" azonban egy nyomdai vétség: az 52. lapon egy teljes sor kimaradása.

JAKÓ ZSIGMOND könyve e tanulmányi részén kívül két nagy tömbből áll (de tartalmaz még hasznos fényképmellékleteket is). Az egyik, a latinul írott jegyzőkönyvi egységek nagyon tömör, magyar nyelvű kivonata, mely az eredetiben szereplő nevek döntő részét betűhív átírásban adja közre, a keresztnéveket azonban kevés kivétellel mai irodalmi nyelvi formában, olykor feltételezhető olvasatban (de l. mégis betűhíven is: 1501: "Gereb Kylyan": 3195). Az egyes kivonatokat a lelőhelyek, levéltári jelzetek követik, olykor egyéb fontos információk. Így pl. a 4740. számú után ez áll: "Áthúzott bejegyzéstöredék. Alatta egy sor hangjegyes feljegyzés"; a 4429. számút követően pedig: "... A kötet borítójául XV. századi latin nyelvtankönyv hártáját használták fel, melynek sorai között utólag (a XVI. században - l. I: 154. l.) beírt magyar nyelvű értelmezések is találhatók."

A mű második nagy egysége a 228 + 198 lap terjedelmű két Név- és tárgymutató, melyek azonban alkalmasint jóval többek, mint a magyar nyelvű kivonatok pusztja, betűrendes "kivonatai". Használatukat igen megkönnyíti, hogy mindkét kötetben megtaláljuk előttük a szerkesztésükben alkalmazott megoldásokat ismertető és a használt rövidítések feloldását tartalmazó három lapnyi (petit szedésű) részt. Sajnálatos azonban, hogy pl. a kezemben levő példány II. kötetében az ívek összerakásakor becsúszott hiba folytán, e lapok után ismét a kivonati rész 545-60. lapja jön. A mutatókról, amelyek a források több ezer adata között való biztonságos tájékozódást nemcsak meggyorsítják, hanem a csupán bizonyos vonatkozások keresését célzó tanulmányozás számára egyáltalán lehetővé teszik, joggal állapíthatjuk meg, hogy legalábbis névtani szempontból mind ez ideig egyedül álló (és abszolút megbízható) segédletek. Természetesen azt is sietve hozzá kell tennünk, hogy névtani vonatkozásokat még a tárgyszó-tételek is tartalmaznak: I: "birtok nevének megváltoztatása 59." A hivatkozott helyen pedig ezt találjuk: /1403?/: (az érdekeltek nevében) "/Zenthiakab-i László fia:/ Miklós ... tiltakozik az ellen, hogy Thwr-i Péter az ő Komvathzegg felé levő *Barum-lak* nevű birtokukat most Thwr-nak nevezze, új házakat és gátakat építsen reá." Az I. kötet mutatója magába foglalja a bevezető tanulmány név- és tárgymutatóját is. Talán kevésbé szerencsés megoldásnak tűnik azonban, hogy a hivatkozott szerzők nevét nem minden esetben különíti el a források névanyagától (így aztán Balogh Jolán pl. bekerül a Balog alá).

Külön érdeme a mutatóknak, hogy bár a használhatóságot megkönnyítendő, ha csak lehet, mai helyesírású címszavakat alkalmaz, zárójelben azért a betűhív formát vagy formák közül a legfontosabbakat is megadja. L.pl. II: "Angyalló (Angello, Angyallo)": "Drakula (Drakwlya) László" stb. Maguk az olvasatok (ilyesmivel a kivonatokban nem találkozunk) némelykor a majdani kutatók számára is figyelembe veendő álláspontot, odaértelmezést tartalmaznak: II: "Dörgökútja (Dorgankwthya)"; I: "Tök (Thek, Thewk, Thewke, Twch)", "Töki (Thek-i, Thewky)", de: II: "Tök (Thewk)", "Töki (Thevky, Thewky)" stb. Szükség esetén természetesen a mutatóba fel nem vett változatok figyelembe vétele is hasznos lehet: 1526: *Fewlsewfewld*: 4164 - a mutatóban ti. csupán "Felsőfüld (Felsewfyld)" szerepel.

További erénye a mutatóknak, hogy bőséggel tartalmaznak a forrásokban nem szereplő információkat is: II: "(Wolfard) Adorján, doktor, kk plb (1529), Kv 4275, 4716. L. még Enyedi Adorján" – itt a 4572-re hivatkozik, ahol *Enyed-i Adorján* szerepel (a helytörténetet csak valamennyire ismerőt ugyanis jobban eligazítja a *Wolfard* név, mint a puszta *Adorján*). Hasznos információtöbblet az is, hogy az egyes helységek neve mellett ott van a megfelelő vármegye név, szükség esetén arról is tájékoztat, hogy az illető helység jelenleg melyik ország fennhatósága alá tartozik, s ilyenkor a megfelelő (majd mindig újabb korból származó) idegen név is megjelenik. A Romániához tartozó helységek esetében a mai hivatalos név mellé oda kerül (ha van) a német megfelelő is: I: *Enyed ... Aiud ... Strassburg* stb. (Mivel a kutatók széles körének rendelkezésére minden igényt kielégítő újabb többnyelvű helységnévtár nem áll, e mutatók – bár nem ölelik fel a teljes erdélyi anyagot sem –, névazonosító forrásként is biztosan használhatók).

A jegyzőkönyvek igen sok tulajdonnévfajtát őriznek. Így a több ezer család- és keresztnéven kívül kisebb számban ragadványneveket is: 1525: "Rewd-i *Felzayw* (vocat) néhai Cheh Péter": 4079. Hatalmas mennyiségű helység-, hegy- és vízrajzi nevet, továbbá egyéb földrajzi neveket (ez utóbbiakat a helységnevektől való megkülönböztetésül *JAKÓ* fn. jelöléssel – földrajzi név – különíti el). De előfordulnak más tulajdonnévkategóriák is. Így pl. lónevek: 1485: "Közönségesen *Zaar*-nak nevezett lovát ... *Bordy* nevezetű másik lovát": 2516.

Igen megnöveli az anyag eredményes kiaknázásának esélyeit a személyneveknek nemcsak külön-külön, hanem összesített módon való felsorakoztatása is. Az egyes helynevek alatt ugyanis azoknak a családoknak, a családokon belül azoknak a személyeknek a nevét is megtaláljuk, akikkel kapcsolatban az illető helynév szerepel. S nem ritkán már ezek a puszta összesítések is meggondolkoztató állapotra utalhatnak. (Talán nem véletlen pl., hogy többek között *Beszterce* város nevét sem követi "kírajzási" felsorolás. Vajon azért, mert a korszakban még döntően szász lakosságú városból a magyar vidékek felé nemigen került sor jelentősebb népmozgásokra?) Az egyes helységek neve alatt megtaláljuk továbbá a különböző tisztségviselőket, illetve a helységben működő/székelő intézmények tisztségviselőinek névsorát is (jelentős eredmény pl. a kolozsmonostori apátoknak éppen *JAKÓ ZSIGMOND* által összeállított névsora, hiszen ez nemcsak egyháztörténeti szempontból hiánypótló, hanem az egyes jegyzőkönyvi darabok datálásában is segítséget nyújt). A különböző hivatalviselők után következnek a lakosnévsorok (lenyűgözően gazdag pl. Kolozsváré, Kolozsmonostoré, Tordáé, Désé, de feltűnően hosszú többek között pl. a szilágysági Menyő egyébként teljesen homogén lakossági jegyzéke is).

A személynevek után következnek a helységekkel kapcsolatos egyéb vonatkozású név- és tárgyjegyzékek, így pl. II: *Székelyvásárhely* a.: –i Szűz Mária-kolostor (minorita), ferences apácához, temető 3273." Ezeket követik az utcanévek (l. pl. Buda, Kolozsvár, Dés stb. a.). A névjegyzékek *fn* megjelölésű nevekkel zárulnak, melyek a hely- és településtörténet, a történeti névtan kutatói számára is széles kutatási távlatokat nyithatnak.

A mutatók a különböző személynevek helységnévi vonatkozásoktól elkülönülő besorolását is tartalmazzák. Igen megkönnyítik a kutatást pl. a családnévi felsorolások, melyek a szülő-gyermek összetartozás feltűntetését és az egyes személyek házastársának nevét is magukban foglalják, s ily módon valóságos családtörténeti névsorok szerepét töltik

be. L. pl. I: *Bánfi* (*filius bani*) és *Losonc* a., továbbá II: *Bánffy* (*Banffy*) a., de l. még a különböző *Bánff* y családok önálló névsorait is; hasonlóképpen tanulságos és sokkal kevesebb vagy éppen minden előzmény nélkül összeállított családi névsorokat találunk még a *Budai* (mely nem a szabad királyi várossal, hanem a Kolozs megyei *Buda*, *Óbuda*, *Újbuda* névével függ össze), *Nagy*, *Ördög*, *Vajda*, *Valkai* stb. alatt is.

A most közzétett anyagnak különben valamennyi névtípusa nagyon sokféle vonatkozásban tartalmaz igen becses adatokat. Így pl. a közszoói eredetűek: 1507: *Pynyz Máté*: [a szó TESz.-beli legkorábbi -íző adata 1577 körüli forrásból való, és hiányzanak a helynévi hivatkozások is, a KmJkv. 1490: "*Penyzlek* birtokbeli részét ... (Zathmar vm)": 2715 adata viszont erre is lehetőséget ad]; /1439/: "*Aranyaz Benedek*": 156 (a TESz. *arany* a. -ász képzős származékot egyáltalán nem tart számon, s a SzT. is csak 1520-ból valót); /1442/: "*Derezkelews Jakab*" /*Dürückölös*/: 331 (e lexémát sem a TESz., sem a SzT. nem adatolja; figyelmet érdemlő összefüggéseket sejtetnek viszont a SzT. *dürückölő* II. fn. 1. '(posztó)ványoló, kallómalom' alatti megjegyzései: "... úgy látszik, hogy - legalábbis Fogarasföldén - a ványoló a durvább, a dürückölő a finomabb posztófajta kallását, ványolását végezte. A magyar néprajztudomány nem tesz különbséget a két mesterműszó használatában ... sőt - a tájékoztatás szerint - a *kallás*, *ványolás* és *nemezelés* között eredetileg nem volt különbség"; de ugyanennél a fogalomkörnél maradván okvetlen ide kívánczik még a KmJkv. következő adata is: /1444/: "*Kaloskerthe* nevű kert": 497 - a névmutató *Kallóskertje* olvasatot ad, a TESz. legkorábbi *kallós* adata viszont 1809-ből való.

JAKÓ ZSIGMOND adatfeltárásának a szakirodalomban számon tartott családnévtípusokat illetően is fontos újabb adalékokat köszönhetünk: 1501: "*Ews-i Jankaffy Mátémak*": 3192 (e nevet különben közel két tucat családtag viseli); 1520 "*Mestherneffya Benedek*" 3765, stb.

Mivel a mutatókban a különböző nevek mellett a viselőik társadalmi állására, foglalkozására, forrásokbeli szereplésére vonatkozó információkat is megtaláljuk, segítségükkel a magyar családnévi állomány kialakulása, rögzülésének menete és időbeli határai tekintetében is mód nyílik a szakirodalombeli kép kiegészítésére, adatszerűbbé tételére. L. pl. a *Bíró* névvel kapcsolatos adatokat: az I. kötetben *Bíró* (*iudex*) név alatt 22 különböző családot tüntet föl (legkevesebb két családtaggal), e név viselőjeként további 35 másik személyt, akik közül 23 mellett ű (ügyvéd) jelzés szerepel. A II. kötetben viszont így alakul a kép: a *Bíró* (itt már a *iudex* értelmezés elmarad) családok száma 4 (közülük az I. kötetben egy sem szerepel), a *Bíró* nevet viselő más személyek száma 27, közülük egyetlen egy mellett sem találjuk ott az *ű*-t, a *jb* (jobbágy) jelzés viszont 23 mellett jelenik meg. (Talán nem megalapozatlan feltételeznünk tehát, hogy a családnévállomány alakulásában köznévi jelentésük alapján egyes lexémák presztizsszerepűek lehettek). Ugyancsak a névrendszer története szempontjából szolgálhatnak tanulságos adalékkul a családnév-használati ingadozások: 1553: "*Fekethe* másként *Pesthy* (dictum) Pált lelőtték": 5237; II: "*Bad* (Baad, Bad, Bath, másként *Wayda*), másként *Botos*, *Meregyói*, *Nagymeregyói*, cs 5061"; 1553. június 11: "*Rathon-i Nagy Gáspárné*: Gereoffy András leánya: *Erzsébetet*": 5225; 1554. dec. 29: "*Rathon-i Nagh Gáspár*": 5332; de: 1554. jan. 13: "*Balogh Gáspárné*: *Erzsébetre bizza*": 5269; 1554. jan. 13: "*Balogh Gáspárné*: néhai Gereoffy András leánya: *Erzsébet*": 5270. Névtörténeti és névélettani szempontból hasonlóképpen fontosak a földrajzi nevek használatában mutatkozó ingadozásokat, változásokat jelző adatok is (és

a jelenségnek a mutatókban való feltüntetése): 1536: "Gaynar, másként *Korlaththelke* (Fehér m) birtok felét": 4587; 1554: "Horwath-on másként *Pethenyeffalwa-n* (Krazna vm) levő nemesi udvarházát": 5332, stb. De figyelmet érdemel az azonos személynevek következő megkülönböztetése is: 1505: "MagyarEgreh-i ... hét ... jobbágytelkét, melyeken ... *Naghwarga Antal, Kyswarga Antal* ... laknak": 3353 (e kérdéshez már csak az adat koraisága miatt is l. SZABÓ T. ATTILA, Váltan. III: 284-304). Talán a névhasználati változatok beszédhelyzethez is kötött voltával magyarázható, hogy városi polgárnévsorokban pl. olykor nem családnevükkel, hanem utcanév feltüntetésével emlegetnek személyeket: 1536: "Kezepwc/h/a-i László ... a Cluswar-i magyar natio nevében": 4556.

Az egykori keresztnévdivat és ezzel kapcsolatban a névszociológia számára használható adatokat is tartalmaz a KmJkv. Így vallomás értékűek lehetnek a "ritka", tehát feltehetően nem divatosnak látszó nevek: 1479: "Desy Jánosné: *Angaetha*: 2272; 1481: "Bogath-i Imréné: *Affra*": 2319; 1502: "Solomkew-i Mennyhar Mátyásné: Julianna - gyermekei: ... *Rafael ... Vtilia*": 3262; 1506: "leányának: *Geresnek* néhai Pál deáktól, a konvent jegyzőjétől született gyermeke": 3391, de l. még: *Ágota, Anasztázia, Apollónia, Beatrix* (1552: 5129), *Effraxia, Fenia, Gertrúd, Média, Petronella, Potenciána, Skolasztika* stb. A férfinevek közül ilyenek látszik: 1473: "Rewd-i néhai Cheh Miklós fia: Péter - fiai: *Sandrin* ...": 2106; /1496?/: "Thothprona-i *Cherubinnak*": 2990; 1507: "Reche-i *Yktar Máté*": 3437 (a mutatóban erre vonatkozóan l. "Hektor (*Yktar*), Récsei, cs ... 3437"); 1550 k.: "a konvent szolgálójára: ... Bozzas-i *Napakorra*": 5061. De l. még: *Ciriacus, Eusztachius, Rwsynth*, stb. (Összehasonlítául vö. FEHÉRTŐI KATALIN, Árpád-kori kis személynévtár. Bp., 1983.)

A mutatók alig értékelhető információtöbbséggel szolgálnak, valahányszor külön utalnak az adatokban szereplő egyes helységek későbbi sorsára: II: "Fahid (*Fahyd, Ffahyd*), Fehér, elpusztult település Gáldtő közelében 278"; "Cserepes (*Cherepes*), Békés/M, hihetőleg Körösladány határában fekvő elpusztult település 4306"; "Monostor (*Monosthor*), Bihar/M, elpusztult település Debrecentől északra 4734". L. még *Cserőköz* (Heves m.), *Fejértő* (Bihar/M), *Horhi* (Pilis), *Kégtút* (Szabolcs/M), stb. Hasonlóak a következő információk is: "Edelés (*Edeles*), Békés/M, elnéptelenedett település Köröstarcsa közelében 3025"; Hódos (*Hodos, Hodoz*), Somogy/M, elnéptelenedett település Kadarkút határában 3740". Illetőleg: "Borbateleke (*Borbathelke*), Győr/M, eltűnt település Szentmárton/Pannonhalma közelében 167"; "Elekesföldje (*Elekesfelde*), Gömör/CsSz, eltűnt település a Keleméri patak mellékén 2654". Hasonló változat még: I: "Sardmelkewt, Szatmár/M, a feljegyzés hibássága következtében azonosíthatatlan település, hihetőleg Tiszaberek és Garbolc környékén 4734".

Ismertetésünk példaanyaga talán azt is szemlélteti valamennyire, hogy a KmJkv. két hatalmas kötete távolról sem csupán egyetlen ország-rész felbecsülhetetlen nyelvi emlékeinek közkinccsé tevője. De az sem szorul magyarázatra, hogy a már hosszú ideje kész munka megjelenése forráskiadásunknak miért volt annyira várt eseménye (magam a nyolcvanas években hallottam volt először Balogh Jolántól, hogy a mű elkészült, megvan, csupán ... Igen, akkoriban remélni, hinni és ami a legfőbb, dolgozni sem volt éppen mindenkinek elegendő lelkiereje ...). S most, hogy végre kezünkben van, szólnunk kell elismerésünkről is azok iránt, akik ezt lehetővé tették.

Végezetül pedig álljon itt még egyetlen rövidített sor a kolozs-

monostori bencés konvent jegyzőkönyveinek immár mindenki számára hozzáférhető adataiból: /1454/: Ad-i Barnabás deákat: 1144; /1460/: Aad-i Barnabás deákat: 1480; /1461/: Od-i Barnabás deákat: 1499; illetőleg: /1460/: Aad-i Barla deákat: 1444; Ad-i Barla deákat: 1459; /1461/: Ady-i Barla deákat: 1642. Lenne vajon szükség ez adatok kommentálására ...?

LÓRINCZI RÉKA

* * *

SÁNDORFI GYÖRGY, KORAI HELYNEVEINK VIZSGÁLATA
Miskolc, 1989. 80 lap + 94 térkép

Aki az akadémiai könyvesbolt tarkabarkán színes könyvkavalkádjában rábukkan erre a szürkén-kéken szerénykedő kis könyvecskére, nem biztos, hogy rögtön előveszi a pénztárcájából az érte kért ötven forintot. A cím szakembereknek (történészeknek, névtanos nyelvészeknek) sokat ígérő – érdeklődő amatőröknek talán kevés. A borítóra nyomott honfoglaláskori tarsolylemez rajza hívogató: vegyük kézbe, lapozzunk bele a kötetbe! Némi félelemmel vegyes tartózkodás azonban mégis marad: hátha megint valami újabb őstörténeti ponyva valamely "siker(=pénz)orientált" magánkiadóktól. Nyugdíjas tisztviselők dédelgetett délibábjai hasonszőrű álmodozóknak... A belső címlap hátoldala megnyugtat: "Kiadja a Magyar Történelmi Társulat Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Csoportja és a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár". Végigpörgetem a lapokat: nem túl hosszú tanulmány után számítógépes statisztikák, térképvázlatok. Délibáb kizárva. Kifizetem az ötven forintot, az ismerkedést otthon folytatom.

"Korai helyneveink kérdése régóta foglalkoztatja a magyar nyelv- és történettudományt. Érthetően, hiszen ilyen fontos és egyértelmű forrásbázist nem nélkülözhetünk, már csak azért sem, mivel a kérdéses századokban egyébként igen szűkös állunk forrásokkal. Minden nemzedék megkísérelte megválaszolni azt a kérdést, hogy az etelközi hét törzs az új hazában hogyan szóródott szét nyolcféle helynévvel jelzett településre, látszólag rendszertelenül" (5) – kezdi mondanivalóját SÁNDORFI GYÖRGY. Amint a bevezetésből és a tartalomjegyzékből is kiderül, nem minden korai helynévtípusunk, csak a törzs- és népnevek, valamint a vezérnevek kerülnek majd terítékre. A tágabb címválasztás "bocsánatos bűn", ismert és gyakori szerzői, kiadóinak fogás. A szűkített téma önmagában is elég izgalmas, megér egy könyvet. Sőt, aki valamelyest ismeri az idevágó szakirodalmat, tudja, milyen szerteágazó kérdéskörrel van szó. A kísérletezés nagyon könnyen kudarcot is vallhat. Márpedig itt – ahogy a szerző a 10. lapon maga is mondja – egy tudományos kísérlet részesei lehetünk.

Mielőtt azonban SÁNDORFI ennek részleteivel megismertetné az olvasót, jó filosz módjára bemutatja a főbb szakirodalmi előzményeket. Utalásai lakonikusak, tárgyyszerűek. Szóba kerül többek között KRISTÓ GYULA, TÖRÖK SÁNDOR, MESTERHÁZY KÁROLY, FÖLDES PÉTER, GYÖRFFY GYÖRGY,

MOOR ELEMÉR, KERTÉSZ MANÓ, KНИЕZSA ISTVÁN, LÁSZLÓ GYULA neve és munkássága, de komolyabb vitája e bevezető szakaszban csak Kristóval van. [Magam nem hagytam volna kritikái megjegyzés nélkül az ilyen meghökkentő állításokat sem, mint például László Gyuláé: "A természeti alakulatokról nevezett vagy itt talált népektől átvett falunevек kezdetben csak mint a nagycsalád birtokának részmegnevezései szerepelhettek. Nevük lehet honfoglaláskori átvétel, de nem jelenthet magyar szállást."] MAKKAI LÁSZLÓHOZ csatlakozva elutasítja azt a túlzottan szkeptikus álláspontot, mely szerint a helynévtípusok kronológiai behatárolása nem adhat a történész számára megbízható fogódzókat. Sándorfi szerint analogikusan keletkező kései nevek minden helynévcsoportban vannak, de ezek – a szóban forgó típusokban – az egészhez képest olyan kis hányadot tesznek ki, hogy a statisztikai megközelítés során szerepük elhanyagolhatóvá válik. A statisztikai módszerek széles körű alkalmazása Sándorfi kísérletének központi elemét képezi.

Ennek jegyében száll vitába Kristónak egyik fontos hipotézisével is. Kristó szerint a törzsi helynevet viselő községek nem tudatosan irányított telepítésekkel, hanem a szolgaság állapotába beletörődni nem akaró szabad pásztorok spontán migrációjával keletkeztek (vö. KRISTÓ GYULA, Törzsek és törzsnévi helynevek: Magyar őstörténeti tanulmányok. Szerk. BARTHA ANTAL, CZEGLEDY KÁROLY, RONA-TAS ANDRÁS. Bp., 1977. 220). Ezzel szemben Sándorfi a következőképpen érvel: mivel a rekonstruált törzsi területek észak-déli súlyvonala nagyjából a Tisza vonalával esik egybe, tanulságos az ettől keletre és nyugatra eső törzsi helynevek arányát megvizsgálni (6). A törzsnevenkénti és összesített statisztika egyaránt a nyugati irány túlsúlyát mutatja (Ny: 65%, K: 35%), ami a várható keleti irányú elvándorlás ellen szól: "A feudalizmus terjedése – úgy gondolom, nem vitathatóan – nyugatról keleti irányba történt. A nyugaton élő törzsek szabadjainak útja tehát keletre ill. délkeletre Ajtony, Gyula és Vata földjére kellett volna hogy vezessen. Ott azonban, mint azt Kristó Gy. is megállapította, nem találjuk őket" – írja a szerző (7).

Kritikával illeti – joggal – azt az elméletet is, mely szerint a magyarság a honfoglalás után még egy-két évszázadig helynevek nélkül élt volna ("primér névtelenség").

A szakirodalmi szemle után Sándorfi rátér saját céljának és módszerének ismertetésére. A lényeg: r é g ó t a megválaszolatlan illetőleg vitatott kérdések megközelítése ú j módszerekkel. Vagyis: rekonstruálható-e a magyarság honfoglalás korabeli törzsi megtelepedése a későbbi szétszóródás helynévi képéből? Mikorra tehető a szétszóródás folyamata? Milyen hatások működtek benne közre, mennyire volt szervezett vagy spontán? Katonáskodó vagy köznépi elemek alapították-e a falvakat? A települések milyen szerepet kaptak az új feudális struktúrában? Nyilvánvaló, hogy egy helynévvizsgálat – mégha a tudományköziség jegyében ötvözi is a történettudomány, régészet, nyelvészet eredményeit – nem adhat minden feltett kérdésre választ. De mivel ezek a problémák szoros, legtöbbször oksági összefüggésben állnak egymással, a közvetett fogódzóknak is nagyon értékes szerep juthat.

Milyen módszerek adhatnak objektív támpontot? A helynevek térbeli és időbeli helyzete mérhető, tehát számszerűsíthető. A számokkal jellemzett helynévcsoportok egymással összevethetők. Valójában tehát s t r u k t ú r a v i z s g á l a t r ó l van szó, amely ugyan önmagában még nem garantálja a helyes válaszokat, de jó adatbázisra építve, jó kérdésekkel operálva megteremti az objektív megközelítés le-

hetőségét. A nevek térképre vitele nem új dolog a névtudományban, de friss statisztikai módszerekkel kombinálva még kiaknázatlan eljárásokat tartogat.

Sándorfi közvetlen elődje, mintaképe és adatbázisának részleges forrása Török Sándor tanulmánya (Mi volt a neve a három kabar törzsnék?: Száz. 116 [1982]: 986–1059). Török, miután összeállította a törzsnévi és törzsnévgyanús helynevek adattárát, Györffy György javaslatára a következőképpen járt el: mivel a törzsnévi települések zöme egymáshoz közel csoportosul, ezekben a "bolyokban" kereste azokat a helyneveket is, amelyek az egykori három kabar törzs elnevezését rejtik. A magyar törzsnévi helynevek egymástól mért távolsága külön-külön listázható és átlagolható. Jogos feltevés szerint azokat a törzsnévgyanús helyneveket érdemes további vizsgálat tárgyává tenni, amelyek hasonló számban, hasonló elterjedési határokkal és hasonló távolsági mutatókkal rendelkeznek, mint a magyar törzsnévi helynevek. Ilyennek bizonyultak a Berény (:Berencs), Oszlár, Varsány és Őrs, amelyek – etimológiai szempontokat sem szem előtt tévesztve – kabar törzsnévek is lehetnek. Kiesett viszont a rostán (többek között) a Székely népnévből alakult helynevek csoportja és a Ság nevéké. (Az utóbbiak nyilván térszínformanevet őriznek.) A kontrollcsoportot két természeti (Almás, Nadas) és két műveltségi név (Szentmihály, Szentmárton) alkotta. Ez talán elég a három kabar törzsnév utáni nyomozáshoz, de keveslem Sándorfinál, aki a vizsgálat kiszélesítésére vállalkozik.

Módszerének pontos ismertetésére őt magát idézem (11): "Meghatároztam az összes helynév földrajzi koordinátáját. Az északi szélességet x-szel, a keleti hosszúságot y-nal jelöltem. Ezután kiszámoltam minden egyes helynévcsoport súlypontját [a nevekkel lefedett terület mértani középpontját – J. D.] és a kapott súlypontokat térképre rajzoltam (12. sz. térkép). A következő lépésben helynévcsoportonként kiszámoltam minden egyes helynév távolságát a saját súlypontjától, majd képeztem ezek számtani átlagát. (Mindenütt ún. számtani átlagot számoltam, kizárva a látszatát is annak, hogy manipulálok a számokkal.)"

A vizsgálatokhoz tehát nagy mennyiségű számtani művelet elvégzésére volt szükség. Ezek megoldásához, valamint gyakorisági táblázatok készítéséhez, az anyag rendezéséhez nélkülözhetetlen segítséget nyújtott egy Commodore 64 típusú számítógép, amelyet szakember segítségével – ügyes programozással – térképi ábrázolásra is felhasználtak: "A számítógép sornyomtatójának (printer) sorát és oszlopát úgy programoztuk, hogy azok megfeleljenek a földrajzi hosszúság és szélesség koordinátáinak. Az adattároló lemezre (disk) felvettem az összes vizsgálandó helynév koordinátáját (a vonatkozó basic programmal), majd azokat sorban behívtam a számítógépbe, amely a sornyomtatóval rányomta a már előre kinyomtatott térképre a kívánt helynevek helyeit. Így bármely helynevet bármely más helynévvel variálva néhány percen belül elő tudtam állítani a kívánt térképet..." (32.) Íme egy remek újítás, amellyel nagy adattárak holt névanyagát "életre lehet kelteni". Ebből a helyzetből a "megszólaltatás" már sokkal könnyebb. Valójában itt kezdődne a nyelvész, történész, néprajzos elemző feladata.

Sándorfi sem elégszik meg az adatközléssel és -ábrázolással: számításaiból következtetéseket von le, s ezeket megpróbálja koherens rendszerrel gyúrni. Nyilván itt számíthat a későbbiek során legtöbb krikai megjegyzésre.

Kiindulópontja: szakítani kell azzal a háromnegyed évszázados álommal, hogy a törzsnévi helynevekből kikövetkeztethetők a honfoglalás

laskori homogén törzsi tömbök, eredetibb szállásterületek. Sőt, ami ennél merészebb lépés, ilyenek létezését lényegében véve kétségbe is vonja. Elképzelését a következőkben summázza (17): "A honfoglaló seregek, vagy egy részük, törzsközi, vegyes törzsállományú seregek lehettek. A honfoglalás folyamatában ezek a seregek megszállva őrséget hagytak azokon a stratégiaileg fontos pontokon, ahol már korábban is lehetett vár (őskori, római kori), vagy ahol – akkor vagy később – ők maguk építettek várakat. Ezek a megszállt, esetleg megerősített helyek jelentették a honfoglaló seregek »hátszágát«, ahová az esetleges kudarc után visszavonulhattak. A »konszolidáció« folyamán a hátrahagyott őrség tagjai és hozzátartozóik települtek a vár köré. [Bekezdés.] Törzs- és népneves helységeink tehát a X. sz. elején keletkeztek, csiráik a honfoglalás idején jöttek létre, később csak szűkebb környezetükben szaporodhattak. Az általuk fedett terület így része annak a térségnek, amelyet a honfoglaló magyarság a honfoglalás után, a X. sz. elején, már birtokolt."

Ennek az elméletnek a részletes bírálata a történettudomány feladata. – Néhány megjegyzés, kérdés: Nem szükséges minden szílat elvágni, amely a régi elmélethez vezet. Lehet, hogy az igazság "félúton" van, amit Mesterházy Károly így fogalmazott meg: "Az egyes törzsek nem egyetlen zárt tömbben telepedtek meg, hanem kisebb-nagyobb tömbökre estek szét" (Nemzeti szervezete és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál. Bp., 1980. 59). Ehhez azt is hozzátehetjük, hogy a szóban forgó résztömbök helyhezköttöttsége a kalandozások idején bizonyára még nem lehetett olyan erős, hogy a hadi vállalkozások okozta veszteségek vagy a belső erőviszonyok alakulása a területi elrendeződést meg ne változtathatta volna. A törzsi rendszer teljes felbomlását a honfoglalás idejére visszahozni a magam részéről problematikusnak tartom. Ha ez így lett volna, Konsztantinosz, mint számára is elsőrendű információt, nem hagyta volna említés nélkül. Ezzel szemben a törzsek létezéséről jelen időben, a maga korára vonatkoztatva beszél, vö. DAI. 12.: "A türköknek ez a nyolc törzse nem hunyázkodik meg a maga fejedelmei előtt, de megegyezésük van arra nézve, hogy a folyóknél, bármely részen üt ki a háború, teljes odaadással és buzgalommal együtt harcolnak." A törzsi keretek felbomlása és a központi, fejedelmi hatalom megerősödése nyilván egymással szorosan összefüggő komplementer folyamat volt, amely gyökereit tekintve visszanyúlhatott a honfoglalást megelőző válságos évekre, de beteljesedése igénybe vehette akár az egész X. századot. Ezzel összhangban van a nyelvöldrajzi kép is: a törzsnevek által meghatározott és a Kniezsától megrajzolt XI. századi nyelvterület lényegében azonos kontúrokat mutat (vö. KNEI ZSA ISTVÁN, Magyarország népei a XI. században. Bp., 1938., a 472. lap utáni térkép, ill. Sándorfi 27. sz. térképe).

Ami a korai várak (ill. helységek) körüli megtelepedést illeti: Sándorfi vizsgálatainak egyik fontos részeredménye, hogy megállapította: a törzsnévi helynevekkel körülvevett korai helységek, várak körül 5 km-es sugarú körön belül 3,7-szer, 10 km-es sugarú körön belül 2,2-szer, 15 km sugarú körön belül 1,9-szer nagyobb a fajlagos települési sűrűség az átlaggal szemben. Ezzel számszerűen is igazolódott a szakirodalomnak az a korábbi megfigyelése, hogy a törzsnévi hely(nevek) fő vonzáskörzetei a várak, megerősített helyek voltak. (Kérdés, szabad-e egybemosni a vizsgálat során a város helyeket a nem városokkal.) Nem tudjuk sem igazolni, sem cáfolni a szerző azon hipotézisét, hogy a törzsnévi helynevek a honfoglaláskor, ill. közvetlenül az után hátrahagyott őrség "nyomjel-

zói" lennének, mindenesetre az érintett településekről eddig alókerült X. századi régészeti leletanyag nem mutat katonáskodó lakosságra (l. Mesterházy i.m. 60). E falvak sajátos helyzetét a X–XI. századi birtoklástörténeti viszonyok sem igazolják (l. Kristó i.m. 213–6).

Az úgynevezett segédnépek helynevei közül a *Berény*, *Berencs*, *Berend*, *Varsány*, *Oszlár*, *Bercel*, *Káliz*, *Kozár*, *Székely*, *Hetény*, valamint a vitatott eredetű *Ság* és *Tárkány* került a vizsgálat körébe. A *Ság*, amint már Töröknél is kiderült, nem állja ki a próbát: elterjedési köre mind a törzsnévi, mind a segédnépi helynevek területét több helyen átlépi. A *Tárkány* ezen belül marad: lehet önállóan segédnép neve, de lehet a *Tarján* törzsnév változata is. A többi helynév súlypontja és a súlyponttól mért átlagtávolsága a törzsnevekéhez hasonló. A nagyobb szóródást a szerző a kevesebb névből megvonható átlagok ingadozásával magyarázza, de szerintem itt további vizsgálatok szükségesek (l. pl. a székely-, ill. kabar-kérdés szerteágazó szakirodalmát).

A vezérnevek helyneveinek ábrázolása, egymáshoz való viszonyuk elemzése is számos hasznos tanulsággal szolgál. Jól nyomon követhető például az Árpád-nemzetség egymás utáni generációinak térfoglalása. A részletek taglalására sajnos már nincs módunk. Csupán két ponthoz fűzök rövid módszertani észrevételt.

Köztudomású, hogy a *Tormás* helynevek vezérnévi és növénynévi eredetűek is lehetnek. Ezzel a problémával Sándorfi a következőképpen szembesül: "Ha ... egy területen 15 db *Tormás* helynév van, azokat nem egyenként vizsgálom, hiszen nem tudhatom, hogy melyikük hercegi név és melyik kapta nevét a *tormától*. A 15 helynevet foltszerűen veszem figyelembe, bízva abban, hogy közöttük vannak az eredeti helynevek is, és azok jelzik *Tormás* egykor ott lévő érdekelttségét" (19). Hogyan jelzik az ott lévő érdekelttséget, ha nem tudjuk, hol van az "ott", azaz melyik név nem növénynévi eredetű? A példában említett 15-ös szám fiktív; nézzük meg hát, hány előfordulás van a térképen! Ötvenöt! Hasonlítsuk össze a *Tormás* vezérrel egy nemzedékbe tartozók számával: *Zerind* 16, *Lél* 12, *Décse* 34, *Doboka* 16, *Zoltán* 8, *Gyula* 35, *Bár* 30, *Szemere* 24. Ez utóbbiak átlagos előfordulása (durván) 22. Összevetve a *Tormás* 55-ös számával, nyugodtan megkockáztathatjuk a kijelentést: a *Tormás* helynevek nagyobbik fele növénynévi eredetű lehet. Ha belekalkuláljuk a képbe azt is, hogy a *Décse*, *Gyula*, *Szemere* stb. adatai közé "közmagyar" személynevek is bekerültek, ez a mérleg nyelvét még jobban megbillenti. Az elmondottakból következik, hogy a *Tormás* térképét tanácsosabb kihagyni a szóföldrajzi vizsgálatból.

A *Gyula* helyneveket a szerző nem vonta be a vizsgálatokba, mivel nem tudta szétbontani a két *Gyulához* tartozókat, illetve mert a későbbi századokban gyakori személynév lévén nemcsak a X. sz.-ban keletkezett belőle településnév. Gondolatmenetét így folytatja (24): "Meg kell azonban jegyezmem, hogy még ebben az esetben is van lehetőség a következtetésre. Mert igaz, nem tudjuk eldönteni azt, hogy h o l n e m b i r t o k o l t a k . Hiszen ahol nem találjuk a *Gyula* nevet, ott egyik *Gyuláról* sem neveztek el szállást..." Nos, a koraközépkor nagyhatalmú urai nemcsak ott birtokoltak területeket, ahol ezt a nevük jelzi. A nevük hiányából ezért nem szabad negatív következtetéseket levonni.

Mindent összevéve: Sándorfi György könyve követésre és továbbfejlesztésre méltó munka; érdemes – sőt: szükséges! – a többi szaktudományak is mérlegre tenni.

M Ū H E L Y

ENSZ FÖLDRAJZINÉV-EGYSÉGESÍTÉSI SZAKKIFEJEZÉSEK SZÓTÁRA

Fordította: Földi Ervin

Az eredeti mű: Technical terminology employed in the standardization of geographical names. UN Secretariat, Department Conference Services, Translation Division. Glossary No. 330/Rev.2, 24 July 1987 (angol, francia, spanyol, orosz, kínai és arab nyelvű szakkifejezések és meghatározások).

A magyar nyelvű szakkifejezés rendszerint az azonos sorban megadott angol szakkifejezésen, illetve a szakkifejezéshez tartozó (lefordított) angol nyelvű meghatározáson alapszik. Ha a magyar szakkifejezés egy másik nyelvhez kapcsolódik, vagy szükség volt egy másik nyelv meghatározására, akkor ezt rövidítés jelzi: fr – francia, or – orosz, sp – spanyol.

Ha egy fogalomra vonatkozóan több szakkifejezés is van, akkor közülük egy szerepel címszóként, a többi csak a címszóra való utalással, pl. alakulat = alakulat, földrajzi.

1. ábécé (alphabet)

Grafikus jelek sajátos készlete, melyet egy nyelv fonológiai elemeinek ábrázolására alkalmaznak olyan elv alapján, hogy minden jel egy fonémát képvisel.

2. ábécé, transzkripció (transcription alphabet)

Ábécé, mely a transzkripció folyamatában alkalmazható.

3. ábécé, transliteráció (transliteration alphabet)

Ábécé, mely a transliteráció folyamatában alkalmazható.

alakulat = *alakulat, földrajzi*

= *alakulat, topográfiai*

4. alakulat, fenékdomborzati (feature, undersea)

A Föld egy felismerhető egyediségű része, amely közvetlenül egy óceán vagy tenger alatt fekszik.

5. alakulat, Földön kívüli (feature, extraterrestrial)

A felszín egy felismerhető egyediségű része bármely bolygón vagy holdon a Földet kivéve.

6. alakulat, földrajzi (feature, geographical)

A földfelszín egy felismerhető egyediségű része.

alakulat, hidrográfiai = alakulat, vízrajzi

7. alakulat, mesterséges (feature, cultural)

Emberi törekvéssel létrehozott vagy lényegesen módosított topográfiai alakulat.

alakulat, tenger alatti = alakulat, fenékdomborzati

8. alakulat, tengeri (feature, hydrographic)

A tengerekkel és óceánokkal kapcsolatos alakulat vagy maguk a tengerek, óceánok és valamennyi részük.

9. alakulat, természetes (feature, natural)

Topográfiai alakulat, melyet nem emberi törekvés hozott létre vagy módosított lényegesen.

10. alakulat, topográfia (feature, topographic)

Bármely bolygó vagy hold felszínének felismerhető egyediségű része.

alakulat, víz alatti = alakulat, fenékdomborzati

11. alakulat, vízrajzi (feature, hydrological)

Vízből álló vagy vízzel kapcsolatos alakulat, különösen a szárazföldi vizek.

12. alakulattípus-megjelölés (term, generic)

Egy kifejezés, amely annak az alakulatnak a típusát határozza meg vagy írja le, melyre alkalmazták, és amely helynév részeként megtartja ugyanazt az alakot és jelentést. Vö. típusmegjelölés

alaptag = köznévi, földrajzi

13. államnyelv (language, official¹)

Egy nyelv, melyet egy ország kormánya nemzeti nyelvei közül kinyilvánított módon vagy másképpen elfogad, és az igazgatás nyelveként alkalmaz.

(or: jazik, goszudarsztvennij)

Egy ország kormánya által az államigazgatás nyelvének minőségében hivatalosan elfogadott nyelv.

14. allofón (allophone)

Egy fonéma fonetikus változata.

15. allográf (allograph)

Egy graféma egyik sajátos ábrázolása.

16. allomorf (allomorph)

Egy adott morféma két vagy több különféle fonológiai megnyilvánulásainak egyike.

17. allonim (allonym)

Egy egyedüli topográfiai alakulat két vagy több nevének egyike.

alternáns = allomorf

18. **anyanyelv** (mother tongue)
Családon belül megtanult nyelv.

artikulus = névelő

19. **átírás** (conversion)

Egy nyelv fonológiai és/vagy morfológiai elemei vagy egy másik írásrendszer grafikai jelei rögzítésének folyamata egy meghatározott írásrendszernek megfelelően.

átírás, betű szerinti = transliteráció

átírás, fonetikus = transzkripció

átírás, kiejtés szerinti = transzkripció

20. **átírás, latin betűs** (romanization)

1. Egy nyelv fonológiai elemeinek vagy egy nem latin betűs írásrendszer grafikus jeleinek rögzítése egy latin betűs írásrendszerrel.

2. Egy nyelv adata, mely ebben a folyamatban résztvett.

21. **beszéd** (speech)

Egy nyelv szóbeli megnyilvánulása.

beszédhang = hang

22. **beszédközösség** (community, speech)

Egyének összesége, akik szóban viszonylag könnyen megértik egymást egy meghatározott nyelvjárásban vagy nyelven.

23. **betű** (letter)

Egy szegmentális, grafikus jel, különösen a latin betűs írásban. Vö. **írásjegy**

24. **betű, háromjegyű** (trigraph)

Három betű vagy írásjegy, melyeket meghatározott rendben együtt egy nyelv egyedüli fonológiai és/vagy morfológiai elemének ábrázolására alkalmazunk.

25. **betű, kétjegyű** (digraph)

Két betű vagy írásjegy, melyeket meghatározott rendben együtt egy nyelv egyedüli fonológiai és/vagy morfológiai elemének ábrázolására alkalmazunk.

26. **betű, négyjegyű** (tetragraph)

Négy betű vagy írásjegy, melyeket meghatározott rendben együtt egy nyelv egyedüli fonológiai és/vagy morfológiai elemének ábrázolására alkalmazunk.

27. **betűrend** (sequence, alphabetical)

1. Az a sorrend, melyben egy ábécé betűit vagy írásjegyeit szokásosan közlik.

2. Az ilyen sorrendben jegyzékbe foglalt tételek összessége. Megjegyzés: A magyar jelentés nem foglalja magába a 2. angol jelentést!

célírás = írás, átvevő
célnyelv = nyelv, átvevő
determináns = megkülönböztető tag
egységesítés = földrajzinév-egységesítés

28. **eponima** (eponym)

Egy személy nevéből származó helynév.

29. **exonima** (exonym)

Egy bizonyos nyelvben használt földrajzi név egy olyan földrajzi alakulatra, amely kívül fekszik azon a területen, ahol ez a nyelv hivatalos. Az ilyen földrajzi név formájában eltér attól a névtől, amelyet a földrajzi alakulat fekvése szerinti terület hivatalos nyelvén (nyelvein) használnak.

30. **fonéma** (phoneme)

1. Egy nyelv fonológiai szerkezetének funkcionálisan tovább nem egyszerűsíthető egysége.
2. Egy, az előzőeknek megfelelő hang korlátozott terjedelmű minősége, hanglejtése (tonalitása), hangsúlya, magassága és/vagy tartama.

31. **fordítás** (translation)

Átalakítási folyamat, melynek során azt, amit az egyik nyelv kifejez, egy másik nyelv szavaival adjuk vissza.

(fr: traduction)

Olyan szabatos művelet, melynek során valamely nyelvben (melyet célnyelvnek nevezünk) egy más nyelven (melyet kiindulási vagy forrásnyelvnek nevezünk) kifejezett közléshez legközelebb álló természetes megfelelőt képezünk, figyelembe véve a közlés jelentéséhez való hűséget és a közlés stílusát.

32. **formátum** (format)

Egy írott mű mérete és általános elrendezése.

33. **forrásírás** (script, source; script, original)

Írás, melynek felhasználásával földrajzi név keletkezik, és amelynek alapján a név az átvevő írásnak nevezett más írással való használatra átalakítható.

34. **forrásnyelv** (language, source; language, original)

Egy nyelv, melyen egy földrajzi név keletkezik, és amelynek alapján a név egy átvevő nyelvnek nevezett másik nyelvbe adaptálható vagy a másik nyelv szövegösszefüggésében való használatra átalakítható.

35. **földrajzinév-egységesítés** (standardization, geographical name)

Meghatározott grafikus forma vagy formák előírása vagy ajánlása adott topográfiai alakulatra, illetve a forma vagy formák alkalmazási feltételei.

36. **földrajzinév-egységesítés, nemzetközi** (standardization, international geographical name)

Az a tevékenység, amely a Földön található földrajzi nevek és a Naprendszer más égitestjein levő helynevek írásában a lehető legnagyobb egységességre törekszik a nemzeti egységesítés és/vagy nemzetközi

megállapodás segítségével, beleértve a különféle írásrendszerek közötti megfeleléseket.

37. földrajzinév-mutató (gazetteer, index)

Helynevek jegyzéke kiegészítő adatokkal vagy azok nélkül, mely mutatóul szolgál ahhoz a forráshoz, melyben a helynevek megtalálhatók.

(index, place name; fr: index de noms de lieux)

Egy műben előforduló helynevek betűrendes jegyzéke vagy táblázata az oldal vagy a megfelelő részlet jelzésével, esetleg egy kiegészítő lokalizálási adattal.

(index, toponymic; fr: index toponimique)

Helynevek betűrendes jegyzéke a megfelelő forrás megjelölésével
Megjegyzés: az előző két francia meghatározás külön szócikkben szerepel, ahol a francia előtt megadott angol megfelelő csak utaló szinonima.

38. földrajzinév-tár (gazetteer)

Helynevek jegyzéke, amely a név típusát, helyzetét meghatározó adatokat vagy egyéb szükséges tájékoztatást is ad.

39. graféma (grapheme)

Egy grafikus jel vagy grafikus jelek kombinációja egy meghatározott nyelv szöveggörnyezetében, amely egy sajátos fonológiai és/vagy morfológiai elemet vagy elemeket következetesen ábrázol.

40 hang (sound)

Egy nyelv fonetikai/fonológiai egysége.

41. hagyományos (conventional)

Az, amit a mai, széles körű használat szentesít.

42. hegynév (oronym)

Egy kiemelkedő alakulatra alkalmazott név.

hely = alakulat, *topográfiai*

43. helyesírás (or: ortografija)

1. Egy nyelv egységes írásmódját meghatározó szabályrendszer.
2. Valamely szó tényleges írásmódja. Megjegyzés: a magyar jelentés nem foglalja magába a 2. oroszjelentést.

44. helynév (toponym)

Egy topográfiai alakulatra alkalmazott név.

helynévmutató = földrajzinév-mutató

helynévtár = földrajzinév-tár

45. helynévtan (toponymy)

1. Tudomány, melynek tárgya a helynevek tanulmányozása.
 2. Helynevek összetartozó egysége. Megjegyzés: a magyar jelentés nem foglalja magába a 2. angol jelentést.
(or: toponymika)
- A földrajzi nevekkel foglalkozó tudomány.

46. **helységnév** (populated place name)

Egy lakott terepalakulat neve.

47. **hivatalos** (official)

Egy törvényesen alakított testület által explicit módon szentesített.

48. **írás** (script)

Grafikus jelek készlete, amely egy nyelv vagy nyelvek fonológiai és/vagy morfológiai elemeinek ábrázolására különféleképpen alkalmazható.

írás, átadó = forrásírás

49. **írás, átvevő** (script, receiver)

Írás, melynek segítségével egy földrajzi név az átadó írásból átírható.

50. **írás, magyarázó** (term, descriptive)

Természetes vagy emberi tevékenység folytán létrejött területek vagy alakulatok leírására, illetve meghatározására szolgáló írásos adat térképen vagy másutt, amely nem helynév.

51. **írásjegy** (character)

Szegmentális grafikus jel, a földrajzi irodalomban szűkebb értelemben egy nem alfabetikus írásrendszer grafikus jele.

(or: znak)

Bármely írásrendszer szegmentális grafikus jele.

52. **írásjegy, kiegészítő** (marker)

(Szegmentális vagy nem szegmentális) grafikus jel vagy grafikus jelek kombinációja, mely egy nyelv egy vagy több fonémáját képviseli, és amelyet egy alfabetikus betűvel vagy nem alfabetikus írásjeggyel összekapcsolva használnak.

53. **írásjegy, rövidített** (character, abbreviated)

Írásjegyváltozat, mely egy másiknál kevésbé bonyolult, de bizonyos részletekben mégis emlékeztet rá.

54. **írásjegyváltozat** (character, variant)

Ugyanazon fonológiai és/vagy morfológiai elem vagy elemek ábrázolására egy írásrendszerben alkalmazott két vagy több írásjegy egyike.

55. **íráskép** (form, graphic)

Nyelvi adatot ábrázoló írott betű(k) vagy írásjegy(ek), beleértve bármely kiegészítő írásjegyet vagy mellékjelet.

56. **írásrendszer** (system, writing)

Fonológiai és/vagy morfológiai elemek ábrázolására szolgáló módszer olyan jelekkel, melyek együttesen ábécét, szótagjelkészletet vagy szójelkészletet alkotnak, és amelyeket a nyelvben módszeresen alkalmaznak.

jel, diakritikus = mellékjel

57. **jel, grafikus** (symbol, graphic)

Írott jegy, amely adott szövegösszefüggésben sajátos téjékoztató adatot közöl.

58. **kétnyelvűség** (diglossia)

Egy viszonylagosan stabil nyelvi helyzet, amelyben egy nyelvnek a köznyelvet vagy regionális köznyelveket is magába foglaló fő nyelvjárása mellett van egy igen eltérő, magas szinten kodifikált, gyakran grammatikailag bonyolultabb, a másik fölé helyezett változata, mely egy korábbi időszak vagy egy másik nyelvközösség örököséként az írott irodalom nagy és tekintélyes tömegének kifejezési eszköze, amelyet rendszerint formális képzés keretében tanítanak, és amely írásban és formális beszéd céljára használható, de a mindennapi társalgásban a közösség egyik rétege sem használja. (C. Fergusson, 1959)

59. **kettőshangzó** (diphthong)

Magánhangzó elemek kapcsolódása, melyben csak az egyik magánhangzó a szótag magja.

60. **köznév, földrajzi** (element, generic)

A névnek az az eleme, amely egy földrajzi fogalomból áll, és amely módosítókat, artikulusokat és/vagy toldalékokat is tartalmazhat.

61. **köznyelv** (language, colloquial)

Egy nyelv kötetlen beszédben használt formája, mely bizonyos vonatkozásban eltér attól, amit a kötött beszédben használnak. Megjegyzés: a magyar köznyelvnek megfelelő fogalom ebben a szótárban nincs; mivel a fenti meghatározás áll a legközelebb hozzá, és mert a magyar szempontból lényeges fogalom, ide soroltam be. Vö. "A közös, egységes, eszményi és normatív belső nyelvváltozatnak, a nemzeti nyelvnek beszélt változata" (BevEgyMNy.)

kreol = nyelv, kreol

62. **lexikon** (lexicon)

Egy meghatározott nyelvet vagy ismeretkört felölelő szótár vagy szójegyzék.

63. **lexikon, földrajzi** (dictionary, geographical)

Földrajzi szakkifejezések vagy nevek, vagy mindkettő rendszerint betűrendes jegyzéke meghatározásokkal, magyarázó tájékoztatással vagy leíró adatokkal. Megjegyzés: az angol meghatározásból (nyilvánvaló tévedésből) kimaradt a "földrajzi" szó. A szótár korábbi kiadásában még ott volt egy a jelenlegitől kisebb mértékben eltérő szövegben.

64. **magánhangzó-pontozás** (fr: point-voyelle)

Az arab és héber (ivrit) írás magánhangzóinak jelölésére szolgáló eljárás neve.

megjelölés = írás, magyarázó

megjelölés, földrajzi = írás, magyarázó

65. **melléjel** (mark, diacritical)

Egy nem szegmentális grafikus jel, amely önmagában nem képvisel fonémát, és amelyet egy betűvel vagy írásjeggyel összekapcsolva használnak.

66. **morféma** (morpheme)

Egy nyelv grammatikai szerkezetének egysége, melynek sajátos fonó-

lógiai alakja vagy alakcsoportja, sajátos grammatikai funkciója vagy funkciócsoportja és korlátozott szemantikai tartománya van.

morfémaváltozat = allomorf

67. **nem hivatalos** (non-official)

Törvényesen alakított testület explicit jóváhagyását nélkülöző ...

név = tulajdonnév

név, alternatív = név, párhuzamos

68. **név, egységesített** (name, standardized)

Egy hivatalosan vagy törvényesen alakított testület által helyesnek tartott és ezért szentesített név.

69. **név, földrajzi** (name, geographical)

Egy földrajzi alakulatra alkalmazott tulajdonnév.

70. **név, hagyományos** (name, conventional)

Egy név írott alakja, amely egy adott nyelvközösségben jelenleg is széles körben használt, és amely különbözik ennek a névnek a hovatartozása szerinti nyelvközösségben ma is használt bármely formájától.

név, hivatalos = név, egységesített

71. **név, párhuzamos** (name, alternate)

Egy egyedüli terepalakulat két vagy több egységesített nevének egyike.

72. **név, szelenográfiai** (name, lunar)

A Hold felszínének alakulatára használt tulajdonnév, vö. "szelenográfia = a hold leíró földrajza" (IdSzKsz.)

73. **névelő** (article)

Egy morféma, amely egy másik morféma vagy morfémák határozott vagy határozatlan jellegét nyilvánvalóvá teszi.

74. **névhasználat, nemzetközi** (lettering, multilingual)

Földrajzi nevek térképi használata/írása, amely megegyezik a vonatkozó országban hivatalosan elismert írásmóddal.

névmutató = földrajzinév-mutató

75. **névtan** (onomastics)

Tudomány, melynek tárgya a tulajdonnév vizsgálata.

névtár = földrajzinév-tár

76. **névtestület** (authority, names)

Személy vagy testület, akinek vagy amelynek helyneveket illető döntésben a törvények szerint erre jogosult szervtől megbízása van.

(or: vedomsztvo po geograficseszkim nazvanyijam)

Szerv, melynek földrajzi nevekben hivatalos döntéshozó felhatalmazása van.

névtudomány = névtan

77. **névváltozat** (name, variant)

Egy név, amely más, mint a hivatalosan elfogadott név vagy nevek.

78. **nyelv** (language)

Egy rendszer, mely eszközként szolgál arra, hogy egy közösség tagjai tudatos gondolatokat hordozzanak, és amelyet használva egymással szóban és/vagy írásban érintkezzenek.

nyelv, átadó = forrásnyelv

79. **nyelv, átvevő** (language, receiver)

Egy nyelv, melynek segítségével egy földrajzi nevet a forrásnyelvből át lehet venni vagy át lehet alakítani.

nyelv, eredeti = forrásnyelv

80. **nyelv, fő** (language, principal)

A több mint egy nyelvet használó közösségek legelterjedtebben használt nyelve.

81. **nyelv, hivatalos** (language, official)

Egy nyelv, melynek egy meghatározott, törvényesen létrehozott egységen belül hivatalos jogállása van.

82. **nyelv, irodalmi** (language, literary)

A nyelv írott formája, amelyet irodalmi művek szempontjából kívánatosnak tartanak. Alapja lehet a kötött beszédnek is.

83. **nyelv, közvetítő** (language, vehicular)

a) Egy nyelv, amely a különböző nyelvközösségek tagjai közötti érintkezést szolgálja.

b) Egy nyelv, amely alkalmas arra, hogy a különböző nyelvközösségek tagjai közötti érintkezést szolgálja. Megjegyzés: az eredeti szótárban az a) és b) meghatározás külön szócikkben, de minden nyelven belül ugyanazzal a kifejezéssel található.

84. **nyelv, kreol** (creole)

Egy pidginből származó, állandó formájú beszéd, amely egy nyelv-közösség kizárólagos vagy fő nyelvévé vált.

85. **nyelv, nem hivatalos** (language, non-official)

Egy nyelv, amelynek egy meghatározott, törvényesen létrehozott egységen belül nincs hivatalos jogállása.

86. **nyelv, nemzeti** (language, national)

Egy adott ország egészében vagy területének egy részén jelenleg is elterjedten használt nyelv. Rendelkezhet vagy nem rendelkezhet a hivatalos nyelv jogállásával.

(language, standard)

Egy nyelv beszédének és/vagy írásának az a formája, melyet egy hivatalosan kijelölt és széles körben elismert testület vagy szak tekintély helyesnek minősített, illetve ilyen testület vagy

szaktekintély hiányában az a forma, amelyet egy nyelvközösség általában helyesnek ismer el.

87. nyelvjárás (dialect)

Egy nyelvváltozat, melynek fonológiai és/vagy morfológiai jellegzetességei megkülönböztető egyediséget biztosítanak.

88. nyelvközösség (community, linguistic)

Egyének összessége, akik viszonylag könnyen értik meg egymást egy meghatározott nyelvjárásban, nyelven vagy írásrendszerben.

objektum = alakulat, topográfiai

partikula = toldalék

89. pidgin (pidgin)

Kisegítő nyelvként megtanult, viszonylag állandó beszédforma, melynek szókészlete és alkalmazási köre erősen korlátozott, illetve amelynek fonológiai és morfológiai szerkezete általában egyszerűbb annál a nyelvnél, amelyből származik.

90. pont, artikulációs (articulation, point of)

A beszédszerveknek az a helye, ahonnan egy meghatározott beszédhang származik, különösen az, ahol a zárás vagy az ütközés a levegő útját szabályozza.

rectum = tag, megkülönböztető

részlet = alakulat, topográfiai

91. szabályozás (normalization; standardization)

1. Helyesírási kikötések vagy szabályok meghatározott készletének létrehozása.

2. Valamely adat írása ilyen kikötésekkel vagy szabályokkal összhangban.

92. szegmentális (segmental)

Ami magán- és mássalhangzókkal leírható.

93. szójegyzék (glossary)

Egy meghatározott tárgykörre vonatkozó kifejezések viszonylag rövid jegyzéke, mely a kifejezésekről magyarázó vagy leíró tájékoztatást adhat.

94. szójel (logogram; ideogram)

(fr: idéogramme, sp: ideograma)

Grafikus jel vagy grafikus jelek kombinációja, mely egy adott nyelv meghatározott morfológiai elemét vagy elemeit következetes módon képviseli. Megjegyzés: az eredeti szótárban a két angol, francia stb. kifejezésnek megfelelő két külön szócikk van, de mindegyik nyelv csak az egyik helyen ad meghatározást.

95. szójelkészlet (lexicon, logographic; lexicon, ideographic)

(fr: dictionnaire idéographique, dict. logographique;)

(sp: léxico ideográfico, léxico logográfico; stb.)

Grafikus jelek együttese, ahol minden jel tipikusan (de nem feltétlenül)

egy morfémat képvisel, és amely egy nyelv vagy nyelvek írására használható. Megjegyzés: az eredeti szótárban a két angol, francia stb. szónak megfelelő két külön szócikk van, spanyol nyelven két külön meghatározás is található, a többinél csak az egyik helyen.

96. szótagjelkészlet (syllabary)

Grafikus jelek sajátos készlete, amelyben minden jel tipikusan (de nem feltétlenül) egy külön szótagot képvisel, és amely egy nyelv fonológiai elemeinek ábrázolására használható.

97. szótár (vocabulary)

1. Egy nyelv szavainak jegyzéke.
2. Egy tömör szótár, amely egy nyelv fő szavait vagy egy tárgykör szakkifejezéseit tartalmazza.
3. Egy bizonyos egyén vagy írásmű szavainak gyűjteménye.

szótár, földrajzi = lexikon, földrajzi

98. szövegkörnyezet (context)

Az az anyagmennyiség, amelyen belül egy meghatározott adat megjelenik.

szövegösszefüggés = szövegkörnyezet

99. táblázat, latin betűs átírási (key, romanization)

Egy táblázat, mely egy nem latin betűs írásrendszer grafikus jeleit egy vagy több latin betűs írásrendszer megfelelő grafikus jeleivel együtt tartalmazza.

100. táblázat, transzkripció (key, transcription)

Egy táblázat, amely egy nyelv fonológiai és/vagy morfológiai elemeinek leírását és/vagy grafikus ábrázolását egy meghatározott [másik] írásrendszerhez igazodó és annak megfelelő ábrázolással együtt tartalmazza.

101. táblázat, transliteráció (key, transliteration)

Egy táblázat, amely egy írásrendszer grafikus jeleit egy másik írásrendszer vagy más írásrendszerek megfelelő grafikus jeleivel együtt tartalmazza.

tag, differenciáló = tag, megkülönböztető

tag, egyénítő = tag, megkülönböztető

102. tag, megkülönböztető (element, specific)

A névnek az a része, mely nem tartalmaz földrajzi köznevet.

terepalakulat = alakulat, topográfiai

tereprészlet, = alakulat, topográfiai

103. tipográfia (form, printing)

Egy nyomtatott mű grafikus adatainak mérete, alakja és fajtája.

104. típusmegjelölés (designation)

Valamely alakulat helyét egy logikai osztályon belül alkotóelemeihez viszonyítva meghatározó kifejezés.

toponimia = helynévtan

105. **tulajdonnév** (name)

Szó vagy szócsoport mely egy egyedi élőlény vagy tárgy megjelölésére szolgál.

106. **toldalék** (particle)

Egy morféma, mely egy másik morféma vagy egyéb nyelvi szerkezet azonosítására és/vagy grammatikai funkcióinak körülhatárolására szolgál.

107. **topográfia** (topography)

Egy bolygó vagy hold felszíni alakulatai vagy egy részük.

108. **transzkripció** (transcription)

1. Egy nyelv fonológiai és/vagy morfológiai elemei rögzítésének folyamata egy meghatározott írásrendszerben.

2. Ennek a folyamatnak az eredménye.

109. **transzliteráció** (transliteration)

1. Egy írásrendszer grafikus jelei rögzítésének folyamata egy másik írásrendszer megfelelő grafikus jeleinek felhasználásával.

2. Ennek a folyamatnak az eredménye.

variáns = allofón

110. **visszaállíthatóság** (reversibility)

Átírási rendszerek sajátossága, amely lehetővé teszi, hogy az egyik írásrendszerből bármely írott adatot a másikba átírjunk, majd ezt követően az első rendszerbe visszairjunk oly módon, hogy a kapott adat minden részletében azonos az eredetivel.

visszafordíthatóság = visszaállíthatóság

111. **víznév** (hydronym)

Egy vízrajzi alakulatra alkalmazott helynév.

* * *

DOKUMENTUM

KÁRPÁTALJA TELEPÜLÉSNEVEIRŐL (állásfoglalás)

A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, a Szovjet Hungarológiai Központ és a Magyarságkutató Intézet (Budapest) 1991. május 11-én Ungváron szakmai tanácskozást rendezett a kárpátaljai magyar településnevek problémáiról. A megbeszélésen részt vettek: Balogh Lajos, MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, Ungvári Állami Egyetem; Biró Andor, Szovjet Hungarológiai Központ, Ungvár; Csirpák Emil tanár, Budapest; Dalmay Árpád, a Beregszászi Járási Tanács elnökhelyettese; Dupka György, a Kárpáti Kiadó szerkesztője, Ungvár; Fodó Sándor, a KMKSZ elnöke; Földi Ervin, a Földrajzinév-bizottság elnöke, az MTA Magyar Nyelvi Bizottságának tagja, Budapest; Horváth Katalin, Ungvári Állami Egyetem; Hőnyi Ede, Kartográfiai Vállalat, az MTA Magyar Nyelvi Bizottságának tagja, Budapest; Ivaskovics Mária, Szovjet Hungarológiai Központ, Ungvár; Juhász Dezső, ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszék, Budapest; Kiss Lajos, MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest; Kövér György, az Ungvári Városi Tanács elnökhelyettese; Lizanec Péter, Ungvári Állami Egyetem, Szovjet Hungarológiai Központ; Mező András, Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza; Móricz Kálmán, a Kárpátalja szerkesztője; Perduk János, a Tankönyvkiadó szerkesztője, Ungvár; Sebők László, Magyarságkutató Intézet, Budapest; Soós Kálmán, Szovjet Hungarológiai Központ, Ungvár; Tóth Pál Péter, Magyarságkutató Intézet, Budapest; Thury Zoltán, Magyarságkutató Intézet, Budapest; Váradi-Sternberg János, egyetemi tanár, Ungvár.

A tanácskozás célja az volt, hogy nyelvészeti, térképészeti és történeti szempontból megvitassák a helységnévhasználat alapelveit, szem előtt tartva a szovjetunióbeli, valamint a nemzetközi jogi és közigazgatási gyakorlatot. A kárpátaljai magyar helységnevek használatában az elmúlt években örvendetes változások történtek. E változásokban jelentős szerepe volt a kárpátaljai lakosság akaratának, tudományos intézményeinek és társadalmi szervezeteinek, a sajtónak és a tömegkommunikációs eszközöknek. A tanácskozás igen jelentősnek tartja, hogy az utóbbi időben az anyanyelvi sajtó saját nyelvén használhatja a településneveket. Egyúttal példaértékűnek és egy folyamat elkezdésének tekinti Tiszaásvány (Тисаашвань) és Eszeny (Есень) történeti nevének visszaállítását, amelyet az ukrán parlament is jóváhagyott.

A kérdések sokoldalú megvitatása után a tanácskozás résztvevői egyetértettek az alábbiakban:

1. A nemzetközi gyakorlatban soknemzetiségű területeken elfogadott tény a hivatalos nevek több nyelven történő párhuzamos használata. Kárpátalján, tekintettel az itt élő népekre és nemzetiségekre, kívánatos a fenti gyakorlat általánossá tétele.

2. A párhuzamos hivatalos névhasználat legyen elfogadott a közigazgatási gyakorlatban is: nemzetiségi településeken a helység-névtáblán, a tanács hivatalos bélyegzőjén, a bélyegző használatára jogosult más intézmények és testületek pecsétjein, valamint a hivatalos névhasználatot megkövetelő egyéb helyzetekben.

3. Az együtt élő népek egymás iránt tanúsított toleranciája bizonyítékának tekintjük a települések relatív kisebbségben levő nemzetiségeinek anyanyelvi névhasználatát. Kívánatosnak tartjuk tehát, hogy mindazon települések esetében lehetőség nyíljon a kisebbségben levő lakosság névformáinak hivatalos használatára, ahol a helységen belüli arányuk eléri az 5%-ot vagy az 1000 főt.

4. A nemzetiségi nyelvhasználatból hivatalossá tett neveket minden nyelv a maga tulajdonnév-alkotási szabályai szerint alakítja ki, például: *Kisbégány* ~ Мала Бегань; *Absa de Jos* ~ Нижня Апша; *Aknaszlatina* ~ Солотвино ~ *Slatina Osna*.

5. A helységnevek alkalmazásában el kell különíteni három névhasználati szintet egymástól. A hivatalos nyelvi szint mellett mind az írott, mind a beszélt nyelvben élhetnek a történetileg kialakult névformák is, függetlenül az érintett települések nemzetiségi összetételétől. A harmadik szinten a települések önelnevezése független, nem igényel semmiféle külső beavatkozást.

6. A munkálatok megkönnyítése érdekében minél előbb készüljön el a kárpátaljai magyar településnevek azonosító jegyzéke, amelyen belül legyenek megjelölve a hivatalos használatra szánt nevek.

7. Kívánatos, hogy elkészüljön Kárpátalja helységneveinek történeti névtára, amely időrendben tartalmazza a helységneveket első előfordulásuktól napjainkig, ideértve a természetes névformákat és bármely nyelvben használatban volt vagy használatos hivatalos névalakot is.

8. A fenti feladatok ellátására és összehangolására alakuljon tanácsadó testületként Kárpátalján földrajzinév-bizottság.

Ungvár, 1991. május 11.

A tanácskozás résztvevői

